

Vincas Gurskis

**Lietuvių
Laisvės
Kovos**

1940 - 1990
(Istorijos bruožai)

LIETUVOS LAISVĖS KOVOTOJŲ SAJUNGA

* * * * *

Taip ir kiekvienas plunksnos darbininkas, esu patenkintas savo minties naujagimio pasirodymu ir vyliuos, kad jis pasibels į skaitytojo širdį ir protą. Negaliu susilaukyti neišreiškęs padėkos žodžius tiems, kurie padėjo šiam leidiniui išvysti dienos šviesą. Tai, pirmiausia, JAV lietuviams ponams Beržinskams-mielai pusseserei Liucijai, Nepriklausomybės kovų ir 1941m. Birželio sukilimo dalyvio dukrai ir jos kilniaširdžiui gyvenimo draugui Valteriui, tikram lietuvininkui, M. Lietuvos ir visos mūsų tautos mylėtojui, materialiai parėmusiems šį leidinį. Esu dėkingas ir recenzentams, pateikusiems vertingų minčių ir paskatiniusiems patobulinti šį darbą, taip pat savo mokslo ir kovos draugui V. Simuliui (Tytuvėnai), LRPCh Rezistentų vienybės klubo nariams ir visiems geru žodžiu ar kitaip prisidėjusiems prie šio leidinio pasirodymo.

Autorius

Vincas Gurskis

LIETUVIŲ LAISVĖS KOVOS

1940 - 1990

(Istorijos bruožai)

Vilnius
1996

UDK 947.45

Gu 222

Recenzentai

VPU Lietuvos istorijos katedros vedėjas

doc. R. Batūra

ir

soc. m. dr. J. Parnarauskas

PRATARME

Herojiniam lietuvių tautos 1940-1990 metų laikotarpiui skirta ne mažai publikacijų: dokumentikos, prisiminimų, studijų. Jose aprėpiami vieni ar kiti lietuvių laisvės kovų momentai, įvykiai, aspektai. Tačiau pasigendama ištisinio tos kovos vaizdo ir nagrinėjimo. Neabejotina, kad visuomenė dar susilauks rimtų to laikmečio studijų, pasirodys kapitaliniai darbai. Bet dažniausiai jie skiriami mokslo reikalams, o eilinis skaitytojas labiau pageidauja glaustesnės, labiau apibendrinančios publikacijos, kur lakoniškai, populiariau būtų nušviečiama įvykių raida ir jų vertinimai. To ir siekiama šiuo leidiniu.

Vietovardžiai (valsčiai, apskritys) nurodomi tokie, kokie jie buvo pagal aprašamojo meto administracinį suskirstymą. Veikėjai pirmoje eilėje minimi pavardėmis, o tik po to nurodomi slapyvardžiai, kurie ne kartą buvo keičiami. Knygos gale pateikiamas literatūros sąrašas, kurio pagalba skaitytojas galės papildyti informaciją. Straipsnių sąrašas ne išsamus, tik labiau susijęs su nagrinėjimais klausimais. Be to, jis nuolat pasipildys, o kai kurie straipsniai įeina į spausdintas monografijas, todėl nekartojami.

Okupantų represiniai organai ne kartą keitė savo pavadinimus. Buvo NKVD, NKGB, MVD, MGB, KGB. Šiame darbe nesiekiami identifikuoti atskirų laikotarpių šių organų pavadinimus, o dažniausiai jie vadinami žmonėse įprastu rusišku pavadinimu - MGB (Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti) - Valstybės saugumo ministerija.

I. ĮVADAS

1. REZISTENCIJOS FORMOS, ETAPAI IR MASTAS

Laisvė - įgimta, gyvos būtybės teisė egzistuoti individui būdinga forma ir būdu, neardant visuotinos tvarkos. Biologinės būtybės paklūstančios gamtos dėsniams, laisvės būtinybę jaučia instiktyviai ir instiktyviai priešinasi kitų pastangoms laisvę suvaržyti ar panaikinti. Žmogus, kaip sąmoninga būtybė, jaučia ne tik biologinio egzistavimo teisę, bet ir teisę į savo kultūros, kaip neatskiriamos jo esybės dalies, išsaugijimą, puoselėjimą ir ugdymą (kalba, papročiai, religija), teisę į ekonominę laisvę (socialinis teisingumas, privati iniciatyva, socialinės garantijos ..). Taigi, laisvė - žmogaus fizinis ir dvasinis poreikis, žmogaus įgimtų ir istoriškai išugdytų teisių realus įgyvendinimas asmeninėje ir visuomeninėje veikloje. Todėl ir laisvės kova nereikalinga kokių nors deklaruojamų motyvų. Kaip ir kiti žmogaus poreikiai, laisvės siekis išplaukia iš jo individualios sąmoningos veiklos ir nevaržomos valios paskatų. Galima kalbėti tik apie žmogaus sąmoningumą, savo, kaip aukštesnės būtybės ir visuomenės nario suvokimą. Laisvės siekis - tai ne tikėjimas iš nelaisvės, tai ir egzistencijos teisių įtvirtinimas bei jų apsauga. Laisvės suvaržymas (arba mėginimas tai padaryti) iššaukia kovą, pasipriešinimą ir išauga į sąmoningo priešinimosi judėjimą rezistenciją.

Lietuvių tauta, turėdama galingus ir klastingus kaimynus, ne kartą patyrė sunkius išbandymus gindama teisę egzistuoti ir išsaugoti savo mentalitetą. Šios laisvės kovos, trukusios šimtmečius, mūsų istorikų jau pakankamai nušviestos ir tapo brangiu įkvėpimo šaltiniu. Kiek kitaip reiktų žiūrėti į pastarųjų metų (1940-1990) laisvės kovas. Dar tebėra gyvi tų kovų dalyviai ir jų artimi palikuonys, kurie nori išgirsti tų žygių atgarsius ir jų vertinimą. Tebeegzistuoja ir jėgos, suinteresuotos iškreiptai žvelgti į tuos įvykius, tendencingai aiškinti arba nutylėti jiems nepageidautinus faktus. Todėl per anksti tikėtis visai bešališko istorikų žodžio, nes jis priklauso nuo tų istorikų ideologinių nuostatų. Gal tai iš viso dar ne istorija, gal tai tik dabarties išvakarės, turinčios galias sąsajas su šia diena. Šiandieninės publikacijos, atspindinčios jos autorių pilietinę poziciją, turės padėti būsimiems istorikams iš laiko atstumo atidžiau pažvelgti į minimą laikotarpį. Bet jau šiandien reikia nubrėžti tos kovos kontūrus. To reikia ir plačiajai visuomenei ir

augančiai kartai.

Kol kas literatūroje neturime ištisos penkiasdešimtmečio laisvės kovos panoramos vaizdo. Gal todėl, kad tokiam ilgame laikotarpyje buvo ne vienas, o daug kovos židinių, etapų ir formų, sąlygojamų konkrečių aplinkybių.

Visos laisvės kovos fone ryškiai išskiriamas partizaninės ginkluotos kovos etapas. Tai ypatingas atvejis mūsų tautos istorijoje, kai iš šalies niekieno neremiamas pasipriešinimo okupantams sąjūdis (rezistencija), prieš kurį buvo mestos gerai ginkluotos priešo divizijos ir represinis aparatas, naudojantis masinį terorą, pajėgė priešintis daugiau kaip aštuoneta metų. Kas tai buvo? Ar tai iš tiesų klasių - turtingųjų ir beturčių - kova, ar pilietinis karas, kaip tai skelbė okupantų apologetai.

Sovietiniai istoriografai ir kiti ideologiniai darbuotojai visus visuomeninius reiškinius visada stengėsi įsprausti į marksizmo-leninizmo "klasikų" dogmas, nesiskaitydami su objektyvia tiesa. Todėl ir lietuvių pasipriešinimo kovą vadino klasių kova. Kad tai nepagrįstas teiginys, nesunku įsitikinti panagrinėjus tuometinius klasinius santykius, statistinius duomenis ir pačius faktus.

Niekas, žinoma, pasipriešinimo dalyvius neregistravo pagal socialinę kilmę. Tokios statistikos kol kas nėra. Tik represinis aparatas stengėsi tardymo bylose ir kitur pabrėžti ir socialinę kilmę. Tačiau šalutiniai duomenys rodo, kad "klasiniai priešai" arba "socialiai svetimas elementas" nebuvo pagrindinis ir vienintelis persekiotojų taikynys, o tik dirbtinai peršamas įvaizdis.

Apie "klasinių" pasipriešinimo pobūdį netiesiogiai liudija okupacinių organų vykdytų represijų taikymo pobūdis ir kryptingumas. Atlikus pirmąją stambią "antisovietinių ir socialiai pavojingų elementų" valymo operaciją iš bendro 1941 metais birželio mėnesį represuotų 13942 asmenų skaičiaus buvę stambūs dvarininkai, stambūs fabrikantai ir aukšti valstybės aparato valdininkai, baudėjų duomenimis, buvo 3682 arba tik 26,4 % visų represuotųjų.¹⁾ Panaši yra ir paskesnių metų statistika. Štai, pavyzdžiui, Kretingos rajono 1948 metų trėmimų įgaliotinis savo statistikoje nurodo, kad iš 98 "banditinių-buožinių" šeimų, kurių ūkiai buvo virš 10 ha iki 30 ha (!) buvo 44 (44,9%), o 54 šeimos (55,1 %) buvo mažažemiai arba iš viso jokio turto neturėjo.²⁾ Žymiai geresnis statistikos klastojimo meistras LSSR MGB skyriaus viršininkas P.Grišin pažymoje apie ištremtų iš Lietuvos partizanų ir jų ryšininkų šeimų skaičių nurodo, kad vadinamųjų buožių šeimų buvo 602 (arba 58,9 visu represuotųjų), o likusieji 41,1 % buvo vidutiniokai, vargingieji,

amatininkai, tarnautojai ir kt. (Duomenys apie 1948 m. balandžio mėn. trėmimą)³⁾ Šis “buožinio elemento“ ideologinis masalas, matyt, labai patiko valdančioms viršūnėms ir panašioje statistikoje vis didėjo “buožių“ lyginamasis svoris ir absoliutus skaičius tremiamų iš Lietuvos žmonių tarpe. Tai statistika “pagal užsakymą“, todėl norisi padaryti tokias išvadas:

1. Net okupantų duomenimis pasipriešinimo dalyviai nebuvo “buožių, fabrikantų“ klasės. Ir apologetas A.Rakūnas⁴⁾ pabrėžia, kad “... ginkluoto pogrindžio, veikusio Lietuvoje, socialinė sudėtis buvo įvairi“.

2. Okupantų pateikiami duomenys labai tendencingi. Nelabai aišku ką jie skiria prie “buožių“. Iš esmės, matyt, tai žmonės, turėję žemės virš 30 ha, nes kitų nelietė žemės reforma ir jie nuo jos nenukentėjo. M.Gregorausko pateikiamais duomenimis⁵⁾ žemės reforma palietė 889 dvarininkus, 956 savininkus, turėjusius virš 100 ha, valdžiusius nuo 50-100 ha - 5563, ir savininkus, valdžiusius nuo 30-50 ha - 15858. Tuo tarpu, neskaitant pasitraukusių į vakarus, pasislėpusių nuo trėmimų, represuotų “ buožių“ skaičius viršijo aukščiau paminėtus skaičius. Pagaliau, didelė dalis ištremtų buvo nesusiję su kokiais nors pasipriešinimais.

3. Pogrindžio spaudoje ir kituose to meto šaltiniuose visai nebuvo akcentuojamas ekonominės-socialinės Lietuvos santvarkos atstatymas. Jei šioje kovoje pavieniais atvejais partizanų buvo represuojamas vienas kitas naujakuris, gavęs žemės iš nacionalizuotos žemės fondo, tai dar nerodo klasinės kovos pobūdžio. Galėjo, žinoma, atsitikti pavieniai keršto atvejai. Bet reikia atminti, kad dažnai žeme buvo apdovanojami okupantams ištikimi asmenys, jų rėmėjai, tad ir represijos buvo taikomos ne kaip naujakuriams, o kaip okupantų rėmėjams.

4. K.Girnius⁶⁾, paneigdamas “klasių kovos“ versiją, nurodo, kad intensyviausiai kovos reiškėsi ne tuose rajonuose, kur vyravo stambūs ūkininkai, t.y. kur buvo ryškiausia klasinė diferenciacija, o priešingai - smėlėtoje Dzūkijoje, miškinguose Kazlų Rūdos, Aukštaitijos Žaliosios girios regionuose, kur buvo daug vargingų valstiečių, rėmusių tą kovą.

5. Daugelis turtingų ūkininkų iš viso metė ūkius, išėjo į miestus. O ir partizanams buvo nesaugu bazuotis pas labiau persekiojamus stambius ūkininkus. Daugelio prisiminimų autoriai taip pat pabrėžia, kad smulkūs valstiečiai nuoširdžiau rėmė jų kovą.

Nepagrįstas yra ir teigimas, kad Lietuvoje vyko pilietinis - t.y.

politinių grupuočių karas. Tiesa, terorą ir slopinimą vykdė komunistai, o priešinosi - visos demokratinės jėgos. Bet Lietuvos komunistų partija buvo neskaitlinga. Šios partijos sudėtį ir skaičių tuo metu apibūdina tokie duomenys: ⁷⁾

	1941 01 01	1945 01 01
Iš viso narių	3138	3536
Iš jų:		
Su aukštuoju ir nebaigtu aukštuoju mokslu (%)	4,9	12,6
lietuvių (%)	53,3	31,8
Narių skaičius nuo visų gyventojų	0,11 %	

Suprantama, kad tokia politinė jėga ne tik negalėjo realiai vadovauti politinei kovai, bet iš viso negalėjo turėti lemiamos įtakos ir vaidinti ryškesnį vaidmenį visuomenėje. Pagrindinė jėga buvo okupacinė kariuomenė ir sovietinis nomenklatūrinis iš Maskvos siunčiamas aparatas, o VKP (b) padalinys Lietuvoje - LKP(b) buvo tik gubernatūros tarnautojai, vedliai, kolaboravusieji su okupantais.

Taigi, 1940-1990 metų kovos Lietuvoje - tai tautinio ir demokratinio pasipriešinimo (rezistencijos) kovos prieš okupantus ir jų samdinius. Jei hitlerininkai nesimaskavo, neslėpė, kad jie okupantai, skyrė net specialų komisarą okupuotoms sritims, tai sovietiniai okupantai ėmėsi gyventojų ir pasaulio visuomenės mulkinimo, demagogijos. Hitlerininkai žiauriai elgėsi su okupuotų kraštų gyventojais (tame tarpe ir su Lietuvos žmonėmis), bet vykstantis karas neleido jiems panaudoti viso represinio aparato ir jų akcijos buvo daugiau epizodinės, išskyrus tik žydų masinį naikinimą. Tuo tarpu sovietiniai okupantai pavergtų tautų naikinimui naudojo ne tik represinius organus, bet ir kariuomenę, masinės informacijos priemones, mokyklas ir kitas ideologinio darbo institucijas, visą okupacinę valdžią.

Atrodo, neteisinga visai suabsoliutinti partizaninį judėjimą ir per jį nematyti visos tautos priešinimosi. Viena, - partizaninis judėjimas intensyviai reiškėsi tik miškinguose kaimo rajonuose. Tuo tarpu laisvės kova vyko visoje Lietuvoje, tame tarpe ir miestuose. Tai visos tautos

priešinimasis. Partizaninis judėjimas buvo tik tos kovos aisbergo viršūnė. Antra, partizaninis judėjimas, iš esmės, vyko 1944-52 metais, tuo tarpu laisvės kova prasidėjo nuo pirmųjų okupacijos dienų ir tęsėsi iki Nepriklausomybės atstatymo 1990 metais. Įvairiose vietovėse kūrėsi pogrindžio grupės, kurios kai kur veikė visai savarankiškai, kitur - priklausė tik tai pačiai vadovybei, kaip ir partizanų daliniai. Pasipriešinimo kovos vadovybė daugumoje buvo nelegalioje padėtyje, nors atskirais atvejais buvo ir išimčių. Ilgą laiką kovos vienetais buvo apygardos, tarpusavyje palaikančios ryšius. Šie ryšiai padėjo susijungti į stambesnius vienetus-sritis, kurių buvo trys. 1949 m. vasario mėn. visos Lietuvos pogrindžio vadų suvažiavime buvo įkurtas Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis ir išrinkta vieninga vadovybė (Žiūr. 1 pav.-schema). Tačiau apygardos ir toliau liko pagrindinė organizacinė struktūra. Į apygardos sudėtį įėjo kelios rinktinės, šios - skirstėsi į tėvūnijas. Tėvūnijų sudėtyje buvo partizanų būriai, valsčių bei apylinkių organizaciniai skyriai (OS), o vėliau - slapukų grandys.

Lietuvių pasipriešinimo judėjime galima išskirti kelis etapus.

Pirmasis etapas - 1940-1941 metai, kai tauta suvokė įvykių esmę, ėmė visomis priemonėmis stichiškai priešintis ir susibūrė į organizuotą rezistenciją, atvedusią į sukilimą.

Antrasis etapas - tai hitlerinės okupacijos laikotarpis, kai grupavosi politinės jėgos, kūrėsi naujos pogrindžio organizacijos, naudojančios legalius ir nelegalius kovos būdus. Tuo metu Lietuvoje veikė ir kitų valstybių antihitlerinė rezistencija (1941-1944 m.).

Trečiasis etapas - 1944-1956 metai, aktyvios partizaninės ir neginkluoto pogrindžio kovos etapas.

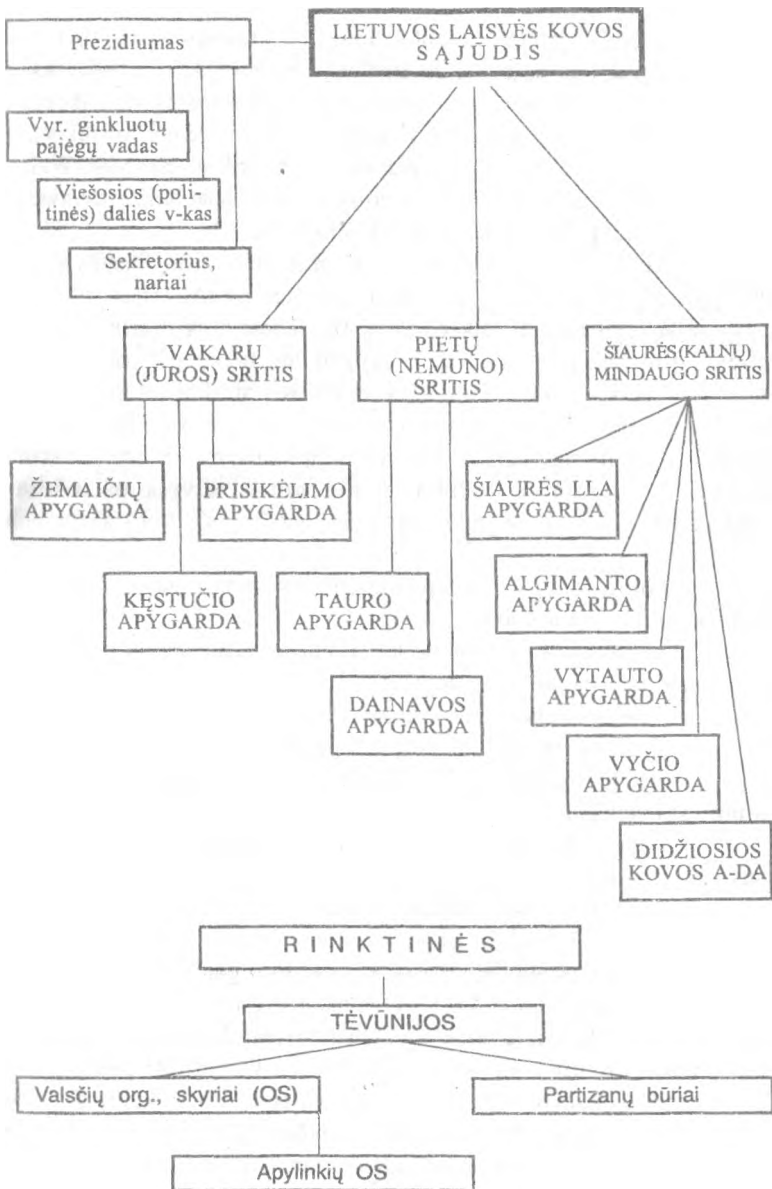
Ketvirtasis etapas, kuriame vyravo disidentinė veikla, buvo 1956-1988 m.

Penktasis etapas - 1988-1990 metai, masinis taikus sąjūdis ("Dainuojanti revoliucija").

Kiekviename etape buvo naudojami įvairūs priešinimosi būdai, tačiau kai kurie iš jų, atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes, turėjo pagrindinę reikšmę.

Šiandien dar sunkoka tiksliai skaičiais kalbėti apie lietuvių pasipriešinimo kovos mąstą, tačiau neabejotina, kad ši kova buvo masinio pobūdžio.

A.Kašėta⁸⁾, remdamasis archyviniais dokumentais, nurodo, kad 1944-1954 metais vien tik žuvusių bei areštuotų partizanų buvo 39141. LR VRM duomenimis per visą sovietinės okupacijos laikotarpį iš

1 pav. LLKS organizacinė schema

Lietuvos buvo ištremta 128068 žmonės ⁹⁾. Atmetus vaikus ir kitais motyvais ištremtus, galima teigti, kad vistiek apie trečdalis jų buvo susiję su laisvės kova. O tam tikra laisvės kovotojų dalis iš viso išvengė represijų. Be to, čia neįskaityti neginkluoto pogrindžio dalyviai, disidentai, hitlerinės okupacijos rezistentai ir sukilimo dalyviai. Todėl, atrodo, visiškai galima sutikti su emigrantinėje spaudoje pateikiamu laisvės kovotojų skaičiumi - apie 100000 žmonių ¹⁰⁾.

Kelia tam tikrą abejonę kai kurioje literatūroje laisvės kovos skirstymo į aktyviają ir pasyviają rezistenciją kriterijai. Atrodo, pasyviajai rezistencijai reikėtų skirti tik sabotavimą (karinės ir kitų prievolių nevykdymą, rinkimų ir susirinkimų boikotą ir pan.), slaptą kultūrinę veiklą, prieštaraujančią valdžios politikai (slaptas vaikų rengimas pirmajai komunijai ir kitos religinės apeigos, draudžiamos literatūros skaitymas, užsienio radijo laidų klausymas ir pan.). Tačiau nelegalios literatūros leidimas ir platinimas, diversijos ir kitas organizuotas, nors ir neginkluotas veikimas, jau skirtinas aktyviajai rezistencijai.

Tokiu būdu Lietuvoje okupacijos metais pasipriešinimas reikėsi tokiomis formomis:

1) Ginkluota partizaninė kova, kurios aktyviais dalyviais buvo partizanai, jų rėmėjai bei ryšininkai.

2) Organizuotas neginkluotas pogrindis.

3) Disidentų (kitamanių) judėjimas.

4) Neorganizuotas pavienių asmenų pasyvusis priešinimasis ir protesto veiksmai.

Kadangi laisvės kova reikėsi įvairiomis formomis, tai įvairūs buvo tos kovos būdai ir taktika.

Iki šiol įvairiai vertinami Lietuvos vadovų 1939-1940 metų veiksmai. Tačiau visiškai aišku, kad visuomenė nebuvo parengta įvykiams. Sulikviduota Šaulių sąjunga ir kitos organizacijos neperėjo į pogrindį ir atkūrė savo veiklą tik atgavus nepriklausomybę. Nepratęse savo veiklos nelegalioje padėtyje buvusieji spaudos organai. Į laisvės kovą pakilo naujos jėgos. Kadangi buvo likviduoti paskutiniai demokratijos likučiai, aiškėjo karinio konflikto tarp Vokietijos ir Sovietų sąjungos galimybė, 1941 m. pagrindiniu laisvės kovos akcentu tapo ginkluota kova, rengimasis ginkluotam sukilimui, kuris ir įvyko. Išnykus nepriklausomybės atstatymo iliuzijai, Lietuva vėl atsidūrė kryžkelėje. Svetimos valstybės (Sovietų Sąjunga ir Lenkija) Lietuvoje inspiravo ginkluotą priešinimąsi hitlerinei okupacijai. Tačiau nė viena

iš jų nežadėjo Lietuvai laisvės ir nepriklausomybės. Todėl patriotinei visuomenei su minėtu rezistenciniu judėjimu nebuvo pakeliui, į jį buvo žiūrima kaip į priešišką tautos laisvei. Pasinaudojant šykščios politinės autonomijos galimybėmis pasyviajai rezistencijai, legaliomis pasipriešinimo formomis, pogrindyje telkiant kovos rezervas ir ideologinę bazę buvo tikėtasi sulaukti panašios situacijos, kaip 1918 metais. Antrajam pasauliniam karui einant į pabaigą ir artėjant antrajai sovietinei okupacijai, vis dar buvo tikimasi, kad Vakarų šalys neleis plėstis Sovietų imperijai ir visos karo metu netekusios nepriklausomybės šalys ją atgaus. Sudužus ir tai iliuzijai, atrodė, kad Lietuvai liko tik Vaidoto ir Margirio likimas. Atviros okupacijos, teroro, priverstinos karinės mobilizacijos akivaizdoje prasidėjo stichiškas ginkluotas priešinimasis, iš pradžių panašus į sukilimą. Organizavosi skaitlingi kovos vienetai (net iki kelių šimtų kovotojų dydžio), kurie telkėsi vienoje stovyklavietėje ir visi kartu dalyvaudavo kovinėse operacijose. Bet tai buvo pražūtinga ir pasipriešinimui teko keisti taktiką. Pereita prie veiklos mažesnėmis grupėmis, apimant platesnę teritoriją, palaikant tarp grupių ir neginkluoto pogrindžio kontaktus per legaliai gyvenančius ryšininkus, remiantis nuolatiniais rėmėjais bazavimosi vietose. Ryšininkai ir rėmėjai savarankiškai neveikė ir buvo tik partizanų pagalbininkai. Šalia to (ypač miestuose) kūrėsi neginkluoto pogrindžio grupės, kurios bendradarbiaudamos su partizanais arba visiškai savarankiškai naudojo vienokius ar kitokius pasipriešinimo metodus ir formas.

Partizanai buvo ginkluoti lengvaisiais ginklais, dėvėjo Lietuvos kariuomenės pavyzdžio uniformas bei skiriamuosius ženklus (rankovės raiščius, antsiuvus), turėjo apdovanojimų sistemą, buvo palaikoma vidaus drausmė, vadų renkamumas. Daugelis vadų buvo buvusieji Lietuvos kariuomenės karininkai ir puskarininkiai. Partizanai parodė daug išradindumo įrengdami bei maskuodami slėptuves, organizuodami ryšių sistemą, konspiracijos būdus.

Šiame darbe stengiamasi apžvelgti rezistencijos istorijos bruožus per visą abiejų-hitlerinės ir sovietinės-okupacijų laikotarpį, apibūdinti svarbiausias pogrindžio organizacijas, vadovus, pateikti apibendrintų duomenų apie kovos apygardas.

2. REZISTENCIJOS ISTORIJOS ŠALTINIAI IR TYRINĖJIMAI

Pogrindyje buvo sudaromi kai kurie rikuotės, ryšių ir informacijos dokumentai: įsakymai, raportai, nutarimai... Veiklos atspindžiai taip pat randami pogrindžio spaudoje (laikraštėliuose, atsišaukimuose ir kituose leidiniuose), nuotraukose, laiškuose ir užrašų fragmentuose. Konspiracijos sąlygomis visa tai buvo slepiama, pavojų metu naikinama arba sunyko nuo drėgmės ir cheminių bei fizinių poveikių. Bet dalis buvo išsaugota, dalis paimta priešų operacijų metu ir išliko KGB archyvuose. Dalis jų dar gali būti atsitiktinai kur nors surasta. Tačiau ir išlikusi medžiaga jau leidžia nušviesti daugelį laisvės kovos momentų. Didelį darbą šioje srityje atlieka Lietuvos politkalinių ir tremtinių sąjungos istorijos sekcija, spausdindama ir skelbdama turimą medžiagą „Laisvės kovų archyvo“ tomuose.

Kitas dokumentikos šaltinis yra pačių okupantų represinių organų sudaryti dokumentai-pranešimai, pažymos, susirašinėjimas, tardymų ir sekimo bylos, nuosprendžiai. Ši tendencingai parinkta medžiaga buvo pradėta publikuoti pačių okupantų ir išėjo visa serija knygučių su rubrikomis „Faktai kaltina“ arba be jų. Suprantama, kad šiais leidiniais buvo stengtasi suniekinti laisvės kovą ir jos dalyvius. Tačiau ne viską pavyko sufalsifikuoti ir, pažįstant KGB metodus nesunku atsijoti teršalus ir pasinaudoti išlikusia vertinga informacija. Paskutiniuoju metu, jau nepriklausomoje Lietuvoje, pradėta leisti okupantų sudarytų dokumentų rinkiniai „Lietuvos kovų ir kančių istorija“. Paskesniojo męto antisovietinio pogrindžio dokumentai talpinami knygų serijoje „Nenugalėtoji Lietuva“. Reikia pažymėti, kad okupantų sudarytuose dokumentuose ne tik vartojama šlykšti terminologija, pateikiamos klastotės besistengiant įsiteikti savo viršininkams arba sėti nepasitikėjimą kovotojų gretose. Todėl nagrinėjant tą medžiagą reikia visa tai turėti omenyje ir vertinti kritiškai.

Nagrinėjamam laikotarpiui tirti, šalia pagyrūniškų faktų galima rasti vertingos medžiagos ir kitų valstybių organizuoto pasipriešinimo dokumentuose (Pavyzdžiui „Lietuvių liaudis Didžiajame Tėvynės kare“).

Laisvės kovoms nušviesti yra labai vertingi tų kovų dalyvių prisiminimai. Iš jų ypač išskirtini K.Škirpos, J.Brazaičio-Ambrazevičiaus, iš dalies S.Raštikio, partizanų J.Lukšos-Daumanto, A.Ramanausko-Vanago ir kitų atskirais tomiais išleisti raštai. Be abejo, šie prisiminimai rašyti ne dienoraštiškai, praėjus jau kuriam laikui po aprašomų įvykių,

gali preciziškai neatspindėti laiko ir geografijos detalių, gali išreikšti autorių subjektyvią nuomonę, bet vis tik yra neįkainojami šaltiniai laisvės kovoms pažinti.

Nemažai rezistencijos faktų yra tęstiniame pagrindžio leidinyje “Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika”.

Gana daug įvairios medžiagos, prisiminimų yra paskelbta periodikoje. Vertingas apibendrinantis K.Girniaus darbas “Partizanų kovos Lietuvoje”. Ne mažai medžiagos patalpinta Bostone (JAV) leistoje “Lietuvių enciklopedijoje”.

Šiame darbe pasinaudota čia paminėtų autorių darbais bei šaltiniais, o literatūros sąrašas pateikiamas darbo gale.

II. REZISTENCIJA PIRMAISIAIS OKUPACIJOS METAIS

I. POGRINDŽIO ORGANIZAVIMASIS

Sovietinė Lietuvos okupacija buvo iš anksto gerai suplanuota, iš vieno centro vadovaujama ir nuosekliai įgyvendinama akcija. Išnaudodama karo meto tarptautinę Lietuvos izoliaciją, politinių sluoksnių vidaus nesutarimus, tam tikros visuomenės dalies nepasitenkinimą autoritetiniu A.Smetonos valdymu, okupantai iš karto net nesirėmė Lietuvos komunistų partija (kuria vargu ar galėjo iš viso remtis dėl silpnos įtakos visuomenei) ir kėlė demagoginius bei klaidinančius “liaudies išvadavimo”, “Lietuvos suvereniteto saugojimo” ir “nepriklausomybės gynimo” šūkius, demonstravo “draugišką” Vilniaus problemos sprendimą. Kad už visos tos klastos slėpėsi okupacijos, valstybingumo panaikinimo ir imperiniai tikslai, ne visi iš karto suvokė. Dalies tuometinės valdžios politinis trumparegiškumas, naivumas, o kai kurių asmenų tiesiog išdaviškiškas elgesys taip pat apsunkino realiai įvertinti įvykius. Tačiau okupantai anksčiau ar vėliau tikėjosi politinio aktyvumo atbudimo ir vieną po kito smogė smūgius tai visuomenės daliai, iš kurios tikėjosi pasipriešinimo. Nors ir gudriai bei klastingai buvo rezgami pavergimo planai, netrukus Lietuvos patriotų jie buvo perprasti, visuomenėje atsirado jėgų, sugebėjusių susiorientuoti įvykiuose ir pakilti į pasipriešinimo kovą.

Ši kova, tiesa, iš pradžių buvo neorganizuota, stichiška ir reiškėsi pasyviomis formomis. Štai, 1940 m. rugpjūčio 14-15 d. įvykusiame Lietuvos mokytojų suvažiavime demonstratyviai buvo dainuojamos lietuvių liaudies dainos, trukdančios raudonarmiečių chorui, vietoj bolševikinio internacionalo giedama tautos himnas. Per vėlines būdavó puošiami nepriklausomybės kovose žuvusių karių kapai, boikotuojami okupantų organizuojami renginiai - jų tarpe vadinamosios raudonosios gurguolės žemės ūkio produktams pristatyti. Boikotuojamas buvo ir balsavimas dėl seimo rinkimų. Žmonės, nors ir atvykdavo į rinkimų apylinkes (bijodami kad nebus štampais pažymėti jų pasai), bet vietoj rinkimų biuletenių į urnas įmesdavo laikraščių skiautes, o biuletenius išmesdavo ant grindų. M. Gregorauskas, tuo metu buvęs Kauno Aleksoto rinkimų komisijos pirmininku, kurio negalima įtarti didelėmis simpatijomis "liaudies priešams", taip prisimena tuos įvykius: "Mūsų rinkiminėje apylinkėje buvo 10 kandidatų, abecėlės tvarka surašytų ant vienos ilgos perforuotos juostelės (...). Ir štai kada įėjom į balsavimo patalpą - tas vaizdas man ir dabar stovi prieš akis - grindys tiesiog nuklotos tomis juostelėmis".¹¹⁾

Okupacine tvarka nepasitenkinimą ir tylų protestą reiškė ir mūsų kariuomenė. Joje buvo priešinamasi rusiškai priesaikai, dėl ko buvo suimtų ir nuteistų. Buvęs kariuomenės vadas gen. S. Raštikis prisimena: "Jei lietuvis karininkas reiškė savo pasipriešinimą ir tautinį atsparumą atsargiai, tai lietuvis kareivis priešinosi visai atvirai ir visur, kur tik galėdavo. Jis daužė ir plėšė bolševikų vadų portretus, nukabindavo nuo sienų raudonąsias žvaigždes ir jų vieton kabindavo kryžius, Lietuvos vyty arba Lietuvai nusipelnusių vyrų portretus".¹²⁾

Studentijos ir aukštesniųjų gimnazijos klasių moksleivių bei kito jaunimo tarpe ėmė kurtis pogrindžio kuopelės, kurios platino proklamacijas ir kitokią pogrindžio spaudą, rengė demonstracijas. Prasidėjo pirmieji areštai. Į NKVD rankas pakliuvo rotatorium leistas laikraštėlis "Laisvoji Lietuva" ir jo leidėjai. Kuopelės veikė įvairiais pavadinimais: Laisvoji Lietuvos sąjunga, Lietuvos partizanų aktyvistai, Apsaugos gvardija, Geležinis vilkas, Laisvės armija ir kt.¹³⁾

Lietuvoje okupantams pradėjus masinius gyventojų trėmimus, žmonės slapstėsi ir ėmė organizuotis į ginkluotus būrius. 1941 06 19 LKP (b) Utenos apskrities komiteto sekretorius savo pranešime Sniečkui rašė: "Iškeldinant priešiškus elementus iš Lietuvos Respublikos, taip pat ir iš Utenos apskrities per operaciją pabėgo 47 šeimų galvos (...), visi jie ginkluoti stambaus kalibro pistoletais, dalis jų - šautuvais, ir

organizavo gaujas“ .¹⁴⁾ NKVD komisaras Gladkovas 1941 07 21 slaptame rašte informavo, kad birželio 16-18 enkavedistai susidūrė su partizanų daliniais Rokiškio, Šiaulių, Utenos, Marijampolės rajonuose, buvo žuvusių enkavedistų, o Prienų apylinkėse buvęs 20 asmenų dalinys su 2 kulkosvaidžiais. ¹⁵⁾

Buvo dedamos pastangos sujungti visas pasipriešinimo jėgas ir rengtis sukilimui. Pasitarimas šiuo klausimu įvyko 1940 10 09 Kaune. Nutarta laikytis griežtos konspiracijos, veikti mažomis grupelėmis - penketukais. Buvo įkurti du štabai: Vilniuje politinis-karinis, Kaune - organizacinis. Vilniaus štabas netrukus NKVD buvo išardytas, jo narius palietė skaudūs areštai. Vilniaus pagrindžio uždavinys buvo lemiamu momentu išvesti iš miesto patikimus karinius dalinius, sutelkti juos miškuose ir pradėti partizaninę kovą. Bet 1941 balandžio mėn. buvo areštuotas štabo viršininkas mjr. Bulvičius, kpt. Kilius ir grupė kitų. Iš viso buvo nuteista 15 asmenų, iš kurių 8 sušaudyti. Tada visas vadovavimo funkcijas perėmė Kauno štabas. Pagrindis pasivadino Lietuvos aktyvistų frontu. Vienas iš aktyviausių jo organizatorių buvo dipl. prekybininkas Leonas Prapuolenis.

Nemaža lietuvių šviesuomenės dalis, legaliais ir nelegaliais keliais perėjusi valstybinę sieną, atsidūrė Vokietijoje. Čia ji, atstovaujanti įvairias politines partijas, susispietė apie Lietuvos pasiuntinį Berlyne plk. Škirpą ir 1940 11 17 įsteigė Lietuvos aktyvistų fronto (LAF) vyriausiąjį štabą, jo vadovu išrinkdami K.Škirpą. Jis kartu turėjo būti ir būsimos nepriklausomos Lietuvos ministru pirmininku. Buvo daryta žygių susitarti su Vokietijos valdžios atstovais užsitikrinant paramą ar nors pritarimą.

Reikia pastebėti, kad paskubomis sudaryta vyriausioji LAF vadovybė Berlyne strategijos ir taktikos klausimais nebuvo vieninga. Dalis siekė atviro bendradarbiavimo su vokiečiais ir iš jų pergales tikėjosi laimėti priderančią vietą Lietuvai. Kita dalis (E.Galvanauskas, A.Maceina, P.Karvelis, R.Skipitis ir kai kurie kiti) netikėjo Vokietijos pergale ir laikinus kontaktus su jais laikė ne tikslu, o tik priemone siekiant išsaugoti tautos gyvybę ir atkurti Lietuvos nepriklausomybę. ¹⁶⁾

Norėję atkreipti dėmesį į aukščiau paminėtas datas. Lietuvoje pagrindis kūrėsi ir susivienijo dar iki berlyniško LAF štabo įkūrimo. Kauno štabas veikė savarankiškai ir savarankiškai ruošėsi sukilimui. Tad berlyniškis štabas turėjo atlikti labiau diplomatinio-politinio skydo vaidmenį. Šis štabas stengėsi palaikyti ryšius su Lietuva per vokiečių siunčiamus šnipus. Apie šių ryšių tinkla K.Škirpa taip rašė: “Lietuvio

akimis žiūrint, jis jau vien todėl neskaitytinas tobulu, kad tarnavo lygiagrečiai svetimos valstybės karo žvalgybos reikalams. Į agentus patekdavo įvairaus plauko elementų: vieni parinktų agentų ėmėsi šio rizikingo darbo iš patriotizmo ir tokiais būdavo galima pasitikėti, kiti ėjo už pinigą, taigi buvo abejotinos vertės“. ¹⁷⁾ Šie ryšiai ne tik buvo nepastovūs, bet lydimi ir tragiškų pasekmių. Per sieną perėjęs kpt. Švarplaitis buvo NKVD užverbuoto ūkininko sužeistas ir išduotas pasieniečiams. Ryšininkas slapyvarde Kumpis-24 (M.Naujokaitis) buvo pasieniečių sužeistas ir areštuotas. Suprantama, kad esant tokiai padėčiai, berlyniškis štabas negalėjo pilna žodžio prasme vadovauti Lietuvos pagrindžiui. Tačiau Kauno entuziastams, studentijai, be abejo, trūko intelektualinių ir politinių pajėgų.

2. SUKILIMAS

Sukilimo planą parengė LAF Kauno štabas. Derinant su Vokietijos-Sovietų Sąjungos karo pradžia, buvo numatyta pirmiausia užimti telefono ir telegrafo stotis, elektrinę, radiją. Pasirūpinta ir atsarginėmis dalimis galimo radiofono susprogdinimo atveju, trumpųjų bangų siųstuvais. Kadangi štabo viršininkas J.Prapuolenis buvo persekiojamas ir jam dažnai reikėjo keisti savo buvimo vietą, parengiamąjį darbą atliko studentų grupė vadovaujama Pilypo Naručio. ¹⁸⁾ Štabo būstinė buvo įkurta senelių prieglaudos patalpose Aukštaičių gatvėje. Kitas sukilimo centras buvo Chemijos institute. Jame slėpėsi ir sukilėlių pusėn perėję milicininkai. Kaip mobilus dalinys veikė studentų medikų grupė kuri savo žinioje turėjo greitosios pagalbos mašinas. Jos ne tik turėjo teikti pagalbą sužeistiesiems, bet taip pat palaikyti ryšius, pervežti ginklus ir krovinius.

Naktį iš 1941 m. birželio 21 į 22 dieną grupė sukilėlių iš Chemijos instituto sunaikino keletą sovietų karinių ryšių stočių, užėmė pašto rūmus ir miesto centrinę telefoną-telegrafą. Iš ten perdavė sovietų kariniam komendantui klaidinantį pranešimą, kad Kaunas užimtas desantininkų. Tai sukėlė sąmišį. Tuo tarpu sukilėliai jau patruliavo miesto gatvėse, jie užėmė radiofoną ir parengė jį transliavimui. Pirmadienį, birželio 23 d. 9 val. 28 min. sukilėliai prabilo į eterį. L.Prapuolenis paskelbė Nepriklausomos Lietuvos atstatymą ir Vyriausybės sudėtį. Pasigirdo Lietuvos himnas. Tai buvo signalas pradėti sukilimą stambesniu mastu. Sukilėliai puolė ginklų sandelius, juos užėmė ir apginklavo likusius kovotojus. Buvo stengiamasi apsaugoti

nuo susprogdinimo Kauno tiltus. Tačiau tik gyvybės kaina pavyko išsaugoti P.Vileišio Vilijampolės tiltą. Susišaudymai vyko visame mieste. Gatvės pasipuošė trispalvėmis vėliavomis, pasirodė sukilėlių išleistas laikraštis "Į laisvę". Sukilėlių grupės veikė ir visame krašte. Žuvusiųjų kovotojų skaičius iš viso siekė apie 2000 žmonių.

Birželio 23 d K.Škirpa, sužinojęs apie įvykusį sukilimą, prašėsi priimamas į Vokietijos užsienio reikalų ministeriją, kur buvo sutiktas visiškai šaltai. Raštu padaryti jo demaršai kitoms vokiečių vyriausybinėms įstaigoms, liko be atsako. Į Lietuvą išvykti jam neleista. Maža to, birželio 25 d. jis buvo iškviestas į vokiečių slaptąją policiją, tardomas ir jam iki liepos 19 d. paskirtas namų areštas. Bet ir po to išvykti iš Berlyno jam buvo uždrausta.

Sukilėlių remiama laikinoji Lietuvos vyriausybė, vadovaujama K.Ambrazevičiaus, ėmė kurti savo administraciją ir tvarkyti vidaus gyvenimą. Vokiečių karinė vadovybė nors tam nepritarė, bet iš pradžių nedarė ir ypatingų kliūčių. Ji aiškino, kad ne jos kompetencijoje spręsti politinius klausimus. Tokie sprendimai turėjo būti priimti Berlyne ir jie iš pirmų dienų (ir dar iki karo pradžios) buvo neigiami. Vokiečiai laukė tik pagalbos įgyvendinant Reicho planus ir, matyt, nesitikėjo tokio sukilimo masto bei rezultatų. Todėl gestapui (slaptajai policijai) buvo nurodyta likviduoti sukilimo padarinius. Pirmiausia buvo mėginta tai padaryti pačių lietuvių rankomis. Iš Klaipėdos krašto kilusiam suvokietėjusiam lietuviui gestapo leitenantui Kurmies buvo duota užduotis mobilizuoti provokiškai nusiteikusius valdemarininkus, vokiškojo nacionalsocializmo rėmėjus, kurie parašė raštą vokiečių valdžiai reikalaudami nepripažinti sukilėlių sudarytos Vyriausybės. "Rinkdami lietuvių parašus, iniciatoriai įtikinėjo, kad laikinoji vyriausybė pražudysianti Lietuvą eidama su Vokietija į konfliktą, o vienintelis kelias jai išsigelbėti eiti išvien su Vokietija".¹⁹⁾ Šios linijos laikėsi mjr. J.Pyragius padedamas savo šalininkų. Liepos 23-24 d. naktį jie surengė gestapo inspiruotą pučą, pakeitė komendantūros bataliono vadovybę ir pareikalavo sukilėlių pastatyto komendanto atstatydinimo. Buvo mėginta užimti "Į laisvę" redakciją ir LAF štabą, suimtas L.Prapuolenis ir laikinosios vyriausybės vidaus reikalų ministras plkn. J.Šlepetys. Liepos 27 d. pasitarimo pas Kurmies metu buvo susitikę abiejų konfliktuojančių grupių atstovai ir paaiškėjo skirtingos pozicijos nepriklausomybės klausimu. LAF atstovai nepriklausomybę laikė pagrindiniu ir jau įvykusiū siekiu, o voldemarininkai tai norėjo palikti ateičiai. Tuo tarpu Vokietija bekompromisiniai išsprendė klausimą

paskelbdama Lietuvoje okupacinę civilinę valdžią ir paskirdama von Rentelną generaliniu komisaru. Laikinoji vyriausybė buvo palikta be transporto ir izoliuota nuo krašto administravimo, sudaryta generalinių tarėjų institucija. J.Ambrazevičiui buvo pasiūlyta tapti pirmuoju generaliniu tarėju, bet šis atsisakė ir toms pareigoms buvo paskirtas P.Kubiliūnas.

Suparaližavus laikinosios vyriausybės veiklą, jai nieko kito neliko, kaip po 6 egzistavimo savaitių pareikšti, kad ji veiklą sustabdo prieš savo valią.

1941 m. rugsėjo 20 d. LAF atstovai įteikė vokiečių valdžiai memorandumą, kuriame pabrėžiamas lietuvių tautos beteisiškumas. Rytojaus dieną memorandumo signataras L.Prapuolenis buvo suimtas ir išsiųstas į Dachau koncentracijos stovyklą, kur išbuvo 7 mėnesius be teisės po to grįžti į Lietuvą. Kiti signatarai buvo įspėti ir turėjo pasirašyti, kad nedalyvaus politinėje veikloje. Rugsėjo 22 dieną von Rentelnas paskelbė, kad LAF likviduojamas, o jo turtas konfiskuojamas.

Lietuvių 1941 metų birželio 23 d. sukilimas yra sulaukęs įvairių vertinimų. Dar 1941 m. birželio 23 d. SSSR užsienio reikalų ministras Molotovas per Maskvos radiją visai iškoneveikė sukilimo dalyvius. Tačiau tai buvo tik pasitarnavimas pačiam sukilimo reikalui, nes tokiu būdu pasaulis sužinojo apie lietuvių tautos pasipriešinimą sovietiniams okupantams. Todėl, susigriebus, kad padaryta klaida, po keletos dienų ministro pavaduotojas Lozovskis spaudos konferencijoje ėmė viską versti aukštyn kojomis ir aiškinti, kad lietuvių sukilimas buvęs nukreiptas prieš hitlerinę okupaciją, nes naiviai norėta jos išvengti paskelbiant nepriklausomybę. Vėlesnėse sovietinėse publikacijose jau lietuvių istoriografų mėginama įrodinėti, kad LAF ir jo veikėjai buvo hitlerininkų pakalikai ir veikė jų inspiruojami. Kadangi sovietiniai ideologiniai darbuotojai turėjo užduotį toliau skleisti melą apie lietuvių tautos savanorišką įsijungimą į Stalino viešpatiją, apie sveiką logiką čia negali būti ir kalbos. Tačiau buvęs kagebistas A.Slavinas dar ir dabartiniu metu platina tokią nuomonę. Jis 1993 07 02 vokiečių laikraštyje "Die Zeit" LAF vadovus vadina Abwehro (vokiečių karinės kontržvalgybos) agentais. Keista kad ir T.Venclova panašiai apibūdina LAF vadovus lenkų laikraštyje "Rzeczpospolita" (1993 01 9-10), lietuvių emigrantų "Drauge" (1993 06 12) ir "Lietuvos aide" (1993 06 17). Straipsnyje "Klaidų sakralizavimas" (LA) jis rašo, kad politinį LAF ir Vokietijos žaidimą laimėjo ne Lietuva, bet Vokietija.Sukilėliai "savo veiksmais ir pralietu krauju (...) gerokai palengvino vokiečių veiksmus

ir sutaupė vokiečių kraujo“. LAF vadai tiesiog nesuvokę, kad turi reikalą su žmonijos priešu, negalėję tikėtis iš jo dividendų ir t.t.

Į tokius ir panašius samprotavimus norėtuši atsakyti taip:

1. Stengdamasi pasinaudoti situacija ir norėdama parodyti tautos nepriklausomybės siekių tvirtumą bei paliudyti ryžtą priešintis okupacijai, 1941 metais Lietuva neturėjo alternatyvos. Vakarų šalys buvo abejingos mūsų likimui, o kai kurie jų spaudos organai net pritarė Lietuvos įjungimui į SSSR.

2. Istorijoje yra šimtai pavyzdžių, kai sukilėliai pralaimėdavo, tačiau tai nerodė, kad sukilimai buvo betiksliai ir tik klaidos, dėl ko sukilėlius reikėtų smerkti.

3. LAF vyriausiasis štabas Berlyne sukilimui neturėjo lemiamos reikšmės: sukilėlių neapginklavo, jiems tiesiogiai nevadovavo. Pats štabas nebuvo vieningos politinės krypties ir jo “flirtas“ su vokiečiais nebuvo priesaika Hitleriui, o tik politiniai manevrai. Stalinas su Hitleriu buvo pasirašę net draugystės sutartį, bet paskui abi pusės kariavo.

4. Šmeiždami sukilimą ir jo vadus, bolševikai stengėsi masinių žudynių, žydų naikinimo kaltę suversti jiems. Sukilėlių tarpe, žinoma, galėjo būti atskirų politinių ir moralinių iškrypėlių, tačiau sukilimo vadovybė savo dokumentuose neskaitino ir neorganizavo tokių veiksmų. Priešingai, yra duomenų, kad buvo dedamos pastangos užkirsti kelią vokiečių inspiruojamoms akcijoms, tačiau, kaip savo kalboje 1941 m. rugpjūčio 5 d. pažymėjo J.Ambrazevičius: “Bet kokių ekscesų, kaip pvz. Kaune ir provincijoje vykstančių žydų egzekucijų, neturėdama savo priemonių, negalėjo vyriausybė pozityvia prasme paveikti“. ²⁰⁾

5. Sukilėlių veiksmus galima vertinti tik iki 1941 09 22, t.y. iki LAF likvidavimo.

3.LIETUVIŲ REZISTENCINĖ VEIKLA UŽSIENYJE 1940-1941 METAIS

Neskaitant politinių emigrantų Vokietijoje veiksmų, susijusių su LAF organizavimu, patriotinės lietuvių jėgos veikiai susiorientavo įvykiuose ir ėmėsi tam tikrų priemonių ir kituose kraštuose. Tai, pirmiausia, mūsų diplomatijos pareigūnai. Dar 1940 m. liepos mėn. Sovietų Sąjungai įvykdžius Lietuvos okupaciją, mūsų diplomatinė tarnyba atstovai Šveicarijoje, Vokietijoje, Italijoje, Vatikane, Prancūzijoje, Švedijoje, D.Britanijoje, JAV ir Argentinoje įteikė tų valstybių vyriausybėms notas, kuriose išreiškė protestus dėl prievartinio

Lietuvos įjungimo ir pavadino jį neteisėtu, o neteisėtos valdžios Lietuvoje nurodymus savo atžvilgiu-neprivalomais. 1940 m. rugsėjo mėn. Romoje įvyko Lietuvos diplomatų užsienyje konferencija, kuri sukūrė Lietuvos tautinį komitetą. Jos vadovu tapo E.Galvanauskas, vicepirmininku S.Lozoraitis, o nariais K.Škirpa ir E.Turauskas.

Susirūpinimą Lietuvos likimu parodė ir lietuvių išeivija. Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių visuomeninės organizacijos 1940 m. rugpjūčio 10 d. įkūrė Lietuvai gelbėti tarybą, kuri vėliau pasivadino Amerikos lietuvių taryba (ALT) ir visą laiką rūpinosi Lietuvos valstybingumo ir nepriklausomybės atstatymo reikalais. Tarybos delegacija 1940 m. spalio 15 d. buvo priimta JAV prezidento Ruzvelto (Roosevelt), kuris patvirtino Lietuvos aneksijos nepripažinimą ir išreiškė viltį, kad Lietuva vėl bus laisva. Taip buvo padėti pagrindai ilgametei lietuvių rezistencinei veiklai išeivijos tarpe.

III. ANTIHITLERINĖ REZISTENCIJA

I SLAPTOSIOS ORGANIZACIJOS IR JŲ VEIKLA

Panaudoję drastiškas priemones prieš lietuvių patriotines jėgas, hitlerininkai galėjo uždrausti LAF veiklą ir užgniaužti laikinosios Vyriausybės egzistavimą, bet nebepajėgė „užtvenkti upės bėgimo“, tai yra sustabdyti lietuvių pasipriešinimo kovą. Tik nedidelė gyventojų dalis nuėjo kolaborantų keliu. Taurioji sukilėlių dalis pasitraukė į pogrindį. Provokiška Lietuvos nacionalistų partija dar kurį laiką veikė legaliai, bet ir ją 1941 m. gruodžio 17 d. okupantų valdžia uždarė.

Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės gynėjų tarpe hitlerininkų pasėta nesantaika ir tarpusavio nepasitikėjimas neleido iš karto sukurti vieningą pogrindį ir egzistavo du pasipriešinimą vienijantys centrai: Tautos taryba (TT) ir Vyriausias lietuvių komitetas (VLK), apjungę ne mažai kovos grupių.

Lietuvių frontą (LF) įkūrė ir jam vadovavo buvęs laikinosios Vyriausybės vadovas J.Ambrazevičius, padedamas ne mažo intelektualų būrelio - A.Damušio, A.Maceinos, Z.Ivinskio ir kitų. Frontas jungė daugiausia krikdemiškosios orientacijos žmones ir organizacijas, turėjusias senas ideologinio darbo tradicijas ir suformuotą filosofinę mintį, brandintą dar nepriklausomoje Lietuvoje žurnale „Naujoji Romuva“. Be centrinės vadovybės, fronto veiklą organizavo ir regioniniai padaliniai: Šiaulių apygardai vadovavo mokytojų

seminarijos direktorius A.Raulinaitis, Marijampolės-cukraus fabriko vyr.inžinierius V.Seliokas, Panevėžio - M.Martinaitis.²¹⁾

1942 m. gegužės mėn. LF įsteigė pavaldžią organizaciją "Kęstutis". Jos uždavinys buvo mobilizuoti karinius kadrus, telkti ginklų atsargas ir rengtis ginkluotai kovai. Nors ši organizacija iki hitlerinės okupacijos pabaigos nesiėmė kovos veiksmų, tačiau buvo padėti pagrindai ateities kovoms. Vėliau dalis kęstutėnų įsijungė į partizanų gretas. Studentija 1942 m. rudenį susibūrė į Lietuvos vienybės sąjūdį, kuriam vadovavo J.Keliuotis, leido laikraštėlį "Atžalynas".

1942 m. vasarą krikdemiškosios orientacijos grupuotės susijungė į Tautos tarybą (kai kur vadintą Lietuvos taryba). Jai priklausė jau paminėtos organizacijos. Tačiau, išskyrus keletą paskelbtų atsisaukimų, Taryba atskiros veiklos neišvystė. Jos branduoliu ir pagrindine jėga buvo LF. Ir Frontui ir Tarybai vadovavo J.Ambrazevičius. LF leido bent kelis leidinius, svarbiausias ir didžiausias iš jų buvo laikraštis "Į laisvę", hitlerininkų uždrausto sukilėlių leisto laikraščio tęsinys.

Lietuvių fronto vadovybė buvo įsitikinusi, kad karui pasibaigus, Taikos konferencijoje turės galutinai ir teigiamai išsispęsti Lietuvos nepriklausomybės klausimas. Todėl, artėjant sovietų armijai prie Lietuvos, savo posėdyje LF didesnioji dalis nusprendė pasitraukti į Vakarų Europą. Buvo manoma, kad per pusmetį paaiškės Lietuvos likimas. Dalis LF vadovybės, jų tarpe "Kęstučio" vadovai, nusprendė likti Lietuvoje, tačiau netrukus sovietų buvo represuoti.

Kitas pagrindžio politinio vadovavimo centras-Vyriausiasis Lietuvos komitetas (VLK) įsikūrė 1942 m. vasarą. Jo politinis spektras buvo įvairesnis. Komitetui pirmininkavo J.Fledžinskas, sekretoriavo B.Bieliukas, o nariais buvo įvairių partijų atstovai: J.Kriščiūnas, J.Audėnas (liaudininkai), B.Gaidžiūnas (tautininkas), prof.S.Kairys (socdemas), K.Brunius (nacionalistas), J.Deksnyš (nuo 1943 m.atstovavęs Lietuvos laisvės kovotojų sąjungai). Komiteto organas buvo "Nepriklausomoji Lietuva", platinamas visoje šalyje. Glaudžiai bendradarbiaudamas su masine pagrindžio organizacija Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS), Vyriausiasis Lietuvos komitetas nuveikė didžiulį darbą. Reikėtų pripažinti kad TT veikė labai atsargiai, ne visai ryžtingai, o VLK reiškėsi drąsiau, sukūrė platų ir gerai veikiantį leidybos bei spaudos platinimo tinklą, užmezgė ir palaikė tamprius ryšius su lietuvių ir kitų tautų rezistentais užsienyje, ryžtingai kovojo už visų pagrindžio jėgų susivienijimą. Todėl, suprantama, VLK ir LLKS ant

Tėvynės aukuro sudėjo didesnes aukas, daugiau patyrė nuostolių.

LLKS buvo viena iš pirmųjų lietuvių pasipriešinimo organizacijų, parodžiusių didelę ištvermę ir pagrindžio veiklos profesionalumą. Ji įsikūrė dar 1940 m. gruodžio 26 d. demokratiškai nusiteikusių tautininkų pastangomis, kartu su LAF dalyvavo sukilime. Kada pasirodė, kad LAF užėmė išimtinai krikdemiškas pozicijas, LLKS atsiskyrė nuo LAF ir nuo 1941 m. gruodžio mėn. vėl ėmė veikti savarankiškai. Dalis LLKS narių, prijaučiančių voldemarininkams, buvo perėjusi į Lietuvos nacionalistų partiją, bet paaiškėjus jos kolaborantiškoms nuotaikoms, vėliau nusigręžė nuo jos.²²⁾ Atlaikiusi organizacinius sukrėtimus, 1942 m. balandžio mėn. LLKS sudarė naują vadovybę: politinius klausimus kuravo K. Brunius, techninius-inž. P. Konkulevičius ir J. Lelejevas, informacijos priemonėmis rūpinosi J. Deksnys, kariniam skyriui vadovavo I. Vilius-Velavičius. Savo įstatuose LLKS pažymėjo, kad organizacijos tikslas yra atstatyti nepriklausomą Lietuvą ir sujungti visus lietuvius bendram darbui Lietuvos garbei ir gerovei. Organizacija buvo padalyta į 4 apygardas (Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Panevėžio), turėjo skyrius ir poskyrius apskrityse ir valsčiuose ir jungė apie tris tūkstančius aktyvių ir priesaiką davusių narių.²³⁾

LLKS plačią vagą vertė pagrindžio slaptosios spaudos bare, leisdamą atsišaukimus, biuletenius ir periodinius leidinius. Pagrindinis iš jų buvo buvęs laikraštis "Laisvės kovotojas". LLKS turėjo slaptas spaustuves. Atskirų leidinių tiražas pasiekdavo iki 14000 egz., o iš viso visų leidinių išleista virš 225000 egz. Pirmoji spaustuvė buvo įrengta 1943 m. Kaune, Žaliakalnyje J. Paragiaus namuose, kita buvo įrengta urve Mickevičiaus slėnyje, o trečioji A. Panemunės valsčiuje, A. Mildažio namo rūsyje.

LLKS kaupė ginklus ir organizavo kovos būrius, pagrindžio reikalams padirbinėdavo įvairius dokumentus, pasus, vokiečiams tarnavusiems pareigūnams siuntinėdavo moralizuojančius bei įspėjamuosius laiškus. Veikė savos konstrukcijos radijo stotis "Laisvoji Lietuva", girdima visame Kaune, o vėliau panaudota ir ryšiui su užsieniu (Švedija). Buvo sudarytas Tautos fondas, į kurį buvo nukreipiamos aukos ir kitais būdais įgytos lėšos, kurias naudojo spaudai leisti, teikti paramą politiniams kaliniams ir jų šeimoms.

Vokiečių gestapas, agentūros padedamas, laisvės kovotojus intensyviai persekiojo: 1943 04 29 buvo areštuota 16 pagrindininkų, tų pačių metų rugpjūčio mėn. - dar 11 LLKS narių. Areštai tęsėsi ir 1944 m. balandžio-gegužės mėnesiais. Dauguma areštuotųjų buvo įkalinti

Štuthof koncentracijos stovykloje.

Be tų pagrindžio organizacijų, kurios priklausė minėtiems dviem politiniams centrams, antihitlerinėje rezistencijoje dalyvavo ir kai kurios kitos savarankiškai veikiančios grupės. Jurbarko mokytojas P.Paulaitis, buvęs LAF narys, 1942 m. pavasarį įsteigė jaunimo organizaciją Lietuvos laisvės gynėjų sąjungą, kuri leido laikraštėlį "Lietuviški atgarsiai", veikė Jurbarko, Raseinių, Tauragės, Šakių, Kauno apskrityse, turėjo narių ir Kauno mieste. Paulaitis buvo sekamas ir 1943 m. lapkričio mėn. gestapo areštuotas, bet tąkart jam pavyko pabėgti ir jis toliau tęsė pagrindžio veiklą. Nors ši sąjunga neišsiplėtė į visos respublikos organizaciją, bet labai prisidėjo vėliau steigiant pagrindžio Kęstučio apygardą.

Daug stambesnė savarankiška pagrindžio organizacija buvo Lietuvos Laisvės armija (LLA), kurią dar 1941 m. gruodžio 13 d. įsteigė studentas teisininkas K.Veverskas. Tai buvo karinė, tautinė ir politinė organizacija. Jos branduolį sudarė jaunesnieji karininkai, leidę "Karines ir politines žinias". LLA buvo prieš partinį skaldymąsi ir prioritetą teikė karinėms priemonėms. Tačiau nacių okupacijos laikotarpiu vyko tik šios struktūros organizavimasis. Pakrikus Vietinei rinktinei (apie tai vėliau), LLA ėmėsi burti bėglius į ginkluotus būrius. K.Veversko pagalbininkais tapo A.Eidintas, A.Kubilius, talkino plk. I.Kriaunaitis, gen. Pečiulionis. Organizacija buvo padalyta į du sektorius: veikiančią (VS) ir organizacinę (OS). Organizacijos centras buvo Vilniuje. Greitas padėties kitimas karo fronte LLA vadovybę užklupo nepasiruošus sutikti naujus įvykius. K.Veverskas ir kiti vadovai atsidūrė Žemaitijoje. Čia susirišo su vokiečių karine žvalgyba, kuri pralaimėjimų akivaizdoje buvo sukalbamesnė ir turėjo vilčių sukurti atsparos taškus sovietų užnugaryje. LLA vadovams kilo mintis apmokyti savo narius partizaninės kovos taktikos ir šiam tikslui pasiųsti juo į vokiečių specialiąsias mokyklas. Bendravimą su vokiečiais skatino ir ta aplinkybė, kad pačioje Vokietijoje formavosi antihitlerinės jėgos, kurios įvykdė net atentatą prieš Hitlerį ir ieškojo kontaktų su Vakarų koalicija. Buvo tikimasi, kad pakeičius Vokietijos politinę vadovybę bus susitarta su angliais ir amerikiečiais sukurti bendrą frontą prieš Sovietų Sąjungą.

Tas faktas, kad LLA sau narių ieškojosi policijos daliniuose ir valdškų įstaigų tarnautojų tarpe, nepakankamai griežtai laikėsi konsolidacijos, o vėliau - net tiesiogiai kontaktavo su vokiečių kontravalyba, jau anuo metu kai kam kėlė įtarimą, o sovietiniai publicistai jau nedvejodami ir su pasigardžiovimu skelbė, kad LLA -

pačių hitlerininkų kūrinys. Tačiau faktų tam patvirtinti stokoja. Lietuviams gana dažnai (kaip kadaise ir Vytautui Didžiajam) tekdavo imtis dviveidžio žaidimo. Deja, netarnavo vokiečiams ir žvalgybos mokyklose apmokyti LLA nariai. Jų žinios buvo panaudotos rezistentų kovose, nors žymesnio vaidmens jie nesužadino vien dėl nedidelio jų skaičiaus. Tuo tarpu LLA idėjos, vien šios organizacijos vardas turėjo didelį psichologinį poveikį vėlesnėms rezistentų kovoms ir kėlė tam tikrą baimę okupantams.

2. VYRIASIAS LIETUVOS IŠLAISVINIMO KOMITETAS (VLIK)

Dviejų pagrindžio politinių centrų egzistavimas skaldė pasipriešinimo (rezistencijos) jėgas ir negalėjo atstovauti visą tautą. Todėl VLIK ėmėsi žygių tartis su TT dėl jėgų suvienijimo. Derybos vyko susitikimuose ir pasikeičiant raštais. Tai buvo nelengvas kelias. Bendros kovos tikslus dažnai nustelbdavo partinės ambicijos. Kilo problemos dėl atstovavimo normų vadovybėje ir naujo darinio pavadinimo. Bet sveikas protas nugalėjo ir 1943 m. lapkričio 25 d. Kaune, privačiame bute (Parodos g. 8) susirinkę politinių partijų ir pagrindžio organizacijų atstovai nutarė įkurti Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą (VLIK). Pirmininku tapo socialdemokratų atstovas prof. S.Kairys, vicepirmininkais - LF atstovas A.Damušis ir tautininkas B.Gaidžiūnas, o prezidiumo nariais - valstietis liaudininkas J.Audėnas, nacionalistų partijos atstovas K.Brunius, LLKS atstovas J.Deksnyš, krikdemas prof. A.Tumėnas, nuo Darbo federacijos J.Katilius ir nuo Lietuvių vienybės sąjūdžio J.Keliuotis. Buvo sudarytos komisijos, kurių darbe be paminėtų asmenų dar dalyvavo J.Paknys, S.Lušys, K.Palčiauskas, Z.Ivinskis, J.Ambrzevičius. Sudarius VLIKą, VLIK ir TT nutraukė tolimesnę veiklą.

Kas VLIKui buvo Lietuva ir kas Lietuvai buvo VLIKas aiškiausiai buvo pasakyta 1944 m. vasario 16 d. deklaracijoje, paskelbtoje to meto pagrindžio spaudoje ir pagarsintoje per "Laisvos Lietuvos" radiją. Kadangi joje kartu yra ir atsakas kai kuriems lietuvių pasipriešinimo skeptikams ir šmeižikams, deklaraciją dera pacituoti ištiesai:

“Į lietuvių tautą

Lietuvių tauta, siekdama išlaisvinti Lietuvą iš okupacijos ir atstatyti Lietuvos suverenių organų svetimos jėgos laikinai sutrukdytą veikimą, yra reikalinga vieningos politinės vadovybės. Tam tikslui

politinės lietuvių grupės, kaip tautos politinės minties reiškėjos ir vykdytojos, sutarė sujungti visas savo jėgas bendram darbui ir sudarė Vyriausiąjį Lietuvos Išlaisvinimo Komitetą (VLIK).

Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas, pradėdamas savo darbą, skelbia -

1. Lietuvių tautos laisvė ir Lietuvos valstybės nepriklausomybė yra Tautos egzistencijos ir jos visokeriopos gerovės būtinoji sąlyga.

2. Suvereni Lietuvos valstybė nei dėl Sovietų Sąjungos nei dėl dabartinės Reicho okupacijos nėra išnykusi, tik suverenių valstybės organų veikimas yra laikinai sutrukdytas. 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjungos okupacijos ir tos okupacijos prievartoje padarytų kitų jėgos ir klastos aktų pertrauktas Lietuvos valstybės suverenių organų veikimas 1941 m. birželio 23 d. Tautos sukilimu ir Laikinosios Vyriausybės veikimu buvo laikinai atstatytas.

3. Lietuvą iš okupacijos išlaisvinus, ir toliau veikia 1938 m. Lietuvos Konstitucija, kol ji teisėtu keliu bus atitinkamai pakeista.

4. Respublikos Vyriausybė, laikui atėjus, bus sudaryta Vyriausiame Lietuvos Išlaisvinimo Komitete koaliciniu pagrindu politinių grupių sutarimu.

5. Demokratinė Lietuvos valstybės santvarka bus suderinta su plačiųjų tautos sluoksnių interesais ir bendromis pokario sąlygomis.

6. Respublikos Prezidento ir Seimo rinkimų įstatymai bus reformuoti pagal demokratinis rinkimų principus.

7. Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas, vadovaudamas Tautos kovoms ir darbams Lietuvai išlaisvinti, Lietuvos valstybės suverenių organų veikimui atstatyti, demokratinei Lietuvos santvarkai atkurti ir kraštui nuo bolševizmo ir kitų jo gyvenimą ardančių veiksmų apginti vykdys koplčiausią visuomenės konsolidaciją, lygins politinių grupių tarpusavio nesusipratimus.

8. Didžiai vertindamas tautinių karo pajėgų reikšmę kovoje dėl Lietuvos išlaisvinimo, Komitetas visokeriopai rems Lietuvos kariuomenės atkūrimą.

9. Komitetas palaikys glaudžius ryšius su Lietuvos pasiuntinybėmis ir konsulatais ir bendradarbiaus su užsieniu, ypač Amerikos lietuviais ir su visomis tautų apsisprendimo laisvę ir nepriklausomybę pripažįstančiomis tautomis.

10. Kultūrinei ir ūkinei Lietuvos pažangai paspartinti ir valstybės gyvenimui veikiau į normalų kelią grąžinti Komitetas rinks ir ruoš medžiagą išlaisvintosios Lietuvos administracijai, ūkiui,

socialiniam gyvenimui, teisingumo ir švietimo darbui tvarkyti.

Vyriausias Išlaisvinimo Komitetas, skelbdamas Lietuvių Tautai savo deklaraciją, kviečia visų politinių nusistatymų geros valios lietuvius nusiteikti tarpusavio bendradarbiavimo ir vienybės dvasia nelygstamoje kovoje dėl Lietuvos.

Vardan tos Lietuvos vienybė težydi !

Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas

Vilnius, 1944 m. vasario 16 d.“²⁴⁾

Deklaracijoje išdėstyta programą VLIKas nuosekliai ir vykdė. Ryšius su Švedijos lietuvių komitetu (Vl.Gylys, Vl.Žilinskas ir I.Šeinius) palaikė VLIKo įgaliotas A. Vokietaitis, tokius ryšius jau anksčiau turėjęs LLKS linija. Dabar šie ryšiai buvo sustiprinti panaudojant ir radijo priemones. Iš čia informacija sklido į Londoną, Vašingtoną, Luganą (Šveicarija). Išsiplėtė informacijos tinklas ir pačioje Švedijoje: buvo talpinami straipsniai vietos spaudoje, įsteigta net Baltų spaudos tarnyba. Buvo įsigytas laivas pabėgėliams iš Lietuvos ir kitų Pabaltijo kraštų gabenti. Tokių kelionių įvyko net keliasdešimt, kol vokiečių buvo suimti lietuviai jūreiviai ir uždaryti į kalėjimą.

VLIK'as palaikė ryšius su latvių bei estų rezistentais, su lietuviais Šveicarijoje, kur buvo atkurta ELTOS agentūra.

1944 m. balandžio - liepos mėn. vokiečių gestapas ėmė ardyti Lietuvos pagrindį. Buvo areštuoti 27 pagrindininkai, jų tarpe didelė dalis VLIKo ir LLKS vadovų. Buvo mėginta VLIK'ą atkurti, liepos mėn. išleistas paskutinis atsisaukimas. Galiausiai VLIK'o veiklą nuspręsta perkelti į užsienį.

3.NEORGANIZUOTAS PRIEŠINIMASIS IR LEGALI ANTIHITLERINĖ VEIKLA

Pogrindžio organizacijų informuojama ir nukreipiama, lietuvių tauta pasyviai priešinosi vokiečių okupacinėms priemonėms: vengė pristatinėti prievoles žemės ūkio produktais, boikotavo darbo ir karinės tarnybos mobilizacijas, visai apgaudinėjo okupacinės valdžios organus. Protestus reiškė ir inteligentijos atstovai. Buvęs prezidentas dr. K.Grinius, buvę žemės ūkio ministrai prof. kun. M.Krupavičius ir prof. J.Aleksa 1942 m. vokiečių generaliniam komisarui von Rentelnui įteikė memorandumą, o jo nuorašus pasiuntė generaliniams tarėjams, t.y. Kubiliūno administracijai. Memorandume nurodoma lietuviams pragaištinga vokiečių vykdoma kolonizacijos politika, prašoma ją

sustabdyti, grąžinti iškeltiems ūkininkams jų ūkius, neatsižvelgiant į jų tautybę. "Lietuvių tauta negali pritarti tokioms priemonėms, lygiai kaip ji nepitaria priemonėms, taikomoms Lietuvos žydams" - rašoma šiame dokumente. ²⁵⁾ Memorandume taip pat pabrėžiama, kad pagrindinis tautos siekimas yra atstatyti Lietuvos nepriklausomybę. 1942 m. gruodžio 5 d. Krupavičius ir Aleksa buvo areštuoti ir uždaryti į koncentracijos stovyklą, o Grinius dėl senyvo amžiaus nubaustas tik ištrėmimu į Sasnavą.

Keršydami už visišką boikotą stoti į vokiečių organizuojamus SS dalinius, vokiečiai 1943 m. kovo 16-17 dienomis areštavo 46 lietuvių inteligentus ir išsiuntė į Štuthofo koncentracijos stovyklą. Literatūroje jie dažnai vadinami įkaitais. Tačiau, reikia pastebėti, kad tai nebuvo atsitiktinai paimti žmonės. Dauguma jų visais atžvigišiais okupantams buvo neparankūs žmonės, kuriems gal tik dėl duomenų stokos nebuvo sudarytos baudžiamosios bylos. Taip, pavyzdžiui, mokyt. K.Bauba redagavo pogrindžio "Į laisvę", agr. I.Budrys sabotavo nacių išleistus ūkinius potvarkius, prof. V.Jurgutis, būdamas krašto ūkio generaliniu tarėju, protestavo prieš Lietuvos ūkio griovimą ir iš minėtų pareigų buvo atsistatydinęs, P.Meškauskas-Germantas, būdamas švietimo vadybos tarėju, atsisakė išleisti potvarkį, raginantį jaunimą pirma atlikti karo prievolę vokiečiams, o tik po to mokytis aukštosiose mokyklose, J.Noreika visą laiką palaikė ryšius su pogrindžiu, gynė krašto interesus, spaudoje nepalankiai rašydavo apie nacių režimą, A.Tumėnas buvo LLA narys, pogrindžio spaudos darbuotojas ir t.t. ir pan. Iš bendrojo represuotųjų skaičiaus 23 buvo suimti Vilniuje, 17 - Kaune, 5 Marijampolėje ir 1 Šiauliuose. Daugelis jų iš Štuthofa nebegrižo, ten ir mirė.

Buvo uždarytos aukštosios mokyklos.

Didžiulė antihitlerinė demonstracija buvo Lietuvos Vietinės Rinktinės steigimas. Okupantai keletą kartų dėjo bergždžias pastangas kurti lietuvių SS batalionus, transporto ir kitokias sukarintas tarnybas, reikalavo darbininkų vokiečių karinei pramonei. Kad išvengtų nuolatinio terorizavimo, lietuvių kariškiams kilo mintis legaliai kurti lietuviškas karines pajėgas vidaus apsaugai. Pogrindžio vadovybė tam planui pritarė, nes tai turėjo sudaryti būsimos Lietuvos kariuomenės užuomazgą. Vietinei rinktinei ėmėsis vadovauti gen. P.Plechavičius iš vokiečių išsiderėjo, kad veiks savarankiškai, visa vadovybė bus tik lietuviai ir rinktinė nebus panaudojama už respublikos ribų. Tik per keletą dienų prisiregistravo kelis kartus daugiau savanorių, negu buvo

numatyta. Tai vokiečius ne tik nustebino, bet ir įsiutino. Kaip pastebi S. Buchaveckas: "Nacių nepasitikėjimą padidino ir grupelės lietuvių karininkų, kurių dalis turbūt tik pavydėjo Plechavičiui populiarumo, raštas-skundas vokiečiams. Jame rašoma, kad Plechavičius ir nemanąs padėti vokiečiams kovoti su bolševikais ir tik norįs atkurti Lietuvos kariuomenę, kurią vėliau panaudos prieš vokiečius".²⁶⁾ Prasidėjo įvairiausi reikalavimai Plechavičiui: suorganizuoti vokiečių kariuomenei pagalbinę tarnybą, duoti vyrų vokiečių aerodromų apsaugai, darbams pramonei ir pan. Pagaliau vokiečiai pradėjo tiesiogiai kištis į Vietinės rinktinės vidaus reikalus, paskelbė savo vadovavimo atskiriems batalionams perėmimą. Tam pasipriešino Rinktinės vadovybė. Tuomet Plechavičius ir jo štabas buvo areštuoti, jiems pateikti būti ir nebūti kaltinimai ir visi patalpinti į Salaspils koncentracijos stovyklą Latvijoje. Vietinės rinktinės batalionai buvo nuginkluojami, kai kur (Marijampolėje ir kitur) įvyko susišaudymai su vokiečiais, buvo abipusių aukų. Įniršę hitlerininkai Paneriuose viešai sušaudė apie šimtą suimtų karių. Tačiau daugeliui pavyko su ginklais pabėgti. Didelė jų dalis LLA raginami patraukė į miškus.²⁷⁾

4. POGRINDŽIO SPAUDOS APŽVALGA IR KAI KURIOS IŠVADOS

Didžioji lietuvių tautos dalis ir jos remiamas pagrindis nesitaikstė su okupantais, tiek atėjusiais iš rytų, tiek iš vakarų. Tačiau vertino nelygiareikšmiai. Smurtą ir apgaulę naudoję bolševikai buvo laikomi pirmaisiais priešais, nes tik jie panaikino Lietuvos nepriklausomybę ir valstybingumą ir prieš juos buvo nukreiptos didžiausios pasipriešinimo pastangos. Vokiškieji okupantai veikė atvirai, jie nepanaikino Lietuvos suvereniteto, tik neleido jo atstatyti. Įvykęs Stalino ir Hitlerio suokalbis tuo metu pagrindininkams nebuvo žinomas. Tarp abiejų pusių įvykęs karas pagrindžiui iškėlė sunkų taktikos pasirinkimo uždavinį. Pagrindis nusprendė laikytis dar prieškaryje ugdyto neutralumo principo. Lietuviai visiškai boikotavo SS batalionų steigimą, ko neišvengė kitos okupuotos šalys. Todėl lietuviai liko vieni vieni. Tuo metu beprasmiška buvo pakelti ginklą. Tikslas buvo taupyti jėgas, palaikyti tautinę sąmonę ir dvasinį atsparumą. Ginkluotas priešinimasis vokiečiams būtų pareikalavęs keleriopai didesnių aukų, o nesiderinęs su Maskvos planais - vistiek vėliau būtų buvęs užgniauztas ir sulaukęs MGB susidorojimo. Norėta orientuotis į Vakarų demokratijas (Vokietaičio misija), tačiau

pernelyg silpni kontaktai neleido sukurti egzilinę vyriausybę. Nors ir tokiu atveju, kaip tai rodo Lenkijos pavyzdys, vargu ar būtų buvę pasiekti geresni rezultatai. Juk sovietams okupavus Lenkiją buvo likviduotos visos nesovietinės kilmės antihitlerinės jėgos, sąmoningai buvo leista nuslopinti Varšuvos sukilimą, inspiruotą ne sovietinių jėgų, nors realiai buvo galima ateiti sukilėliams į pagalbą. Todėl po 1941 m. sukilimo Lietuvoje rezistencijos dėmesys buvo sukongcentruotas į intelektualinę veiklą, ideologinį-informacinį darbą. Šiame darbo bare pagrindinę vietą užėmė slaptoji spauda, kuri buvo gausi, ją leido net ir atskiros nedidelės pogrindžio grupės. Iš labiausiai paplitusių periodinių leidinių pažymėtini šie:

Lietuvių frontas 1942-1944 m. maždaug 600 egz.tiražu leido "Lietuvių fronto biuletenį", kurį redagavo J.Kakariekas. Išėjo 28 numeriai. Šie leidėjai 1943 m. pabaigoje buvo pradėję leisti ir satyros leidinį "Pogrindžio kuntaplis", 1943-1944 m. buvo leidžiamas "Lietuvos Judas", kuriame demaskuojami pasidavėliai. Tiražas apie 1000 egz., redagavo A.Sakas ir kiti. Pagrindinis LF leidinys buvo laikraštis "Į laisvę", leistas 1943-1944 m. Iš viso išėjo 34 numeriai. Buvo leidžiamas 5000-6000 egz. tiražu, redagavo A.Strabulis.

Pagrindinis LLKS leidinys buvo "Laisvės kovotojas", pradėtas leisti 1942 m. spalio mėn. Redagavo J.Deksnyš, išėjo 28 numeriai, buvo leidžiamas 3000-10000 egz. tiražu. LLKS taip pat leido "Apžvalgą", kurios buvo du variantai-vienas Kaune, kitas Vilniuje, 500-600 egz. tiražu, iš viso pasirodė 150 nr. LLKS Pabaisko vlsč. organizacija leido "Frontą", o Suvalkų Kalvarija - "Kovojaš lietuvis".

Lietuvių vienybės sąjūdis leido "Atžalyną" ir "Baltiją", o Lietuvos laisvės gynėjų sąjunga - "Lietuviškus atgarsius", VLK leido "Nepriklausomąją Lietuvą", "Naują žygį". Buvo žinoma ir daugiau įvairių leidinių, leidžiamų mažesniais tiražais ir egzistavusių trumpesnį laiką. Visuose leidiniuose buvo puoselėjamos nepriklausomybės ir valstybingumo atstatymo idėjos, spausdinama užsienio radijo žinių apžvalga, palaikoma kovos dvasia. Todėl nuo nacių persekiojimų pirmoje eilėje ir nukentėdavo spaudos leidėjai, bendradarbiai ir platintojai.

5. KITŲ VALSTYBIŲ ORGANIZUOTA REZISTENCIJA LIETUVOJE

Istorinės aplinkybės lėmė, kad Lietuvoje hitlerinei okupacijai

priešinosi ir kitų valstybių organizuoti judėjimai. Šiuose judėjimuose dalyvavo ir vietiniai gyventojai lietuviai, kartais net nesuvokdami kur veda toji pasipriešinimo kova arba iš viso nesvarstydami tos kovos tolimesnių perspektyvų, o siekdami tik keršyti skriaudėjams. Todėl šios kovos apraiškas eliminuoti iš bendro lietuvių priešinosi hitlerinei okupacijai būtų neteisinga. Juo labiau, kad suinteresuotos jėgos stengiasi iškreiptai pavaizduoti tos kovos vyksmą, idėjinį turinį.

Bolševikiniai-sovietiniai istoriografai turėjo užduotį Sovietų Sąjungos organizuotą antihitlerinį priešinimąsi Lietuvoje pavaizduoti kaip žmonių aukojimąsi komunizmo idealams, kaip komunistų partijos organizuojamą kovą, kūrė apie tą kovą įvairius mitus ir legendas. Reikėtų į visa tai atsižvelgti, objektyviai įvertinti ir rasti tinkamą vietą Lietuvos gyventojų pasipriešinimo istorijoje.

Lietuvos prosovietiniai "aktyvistai" Sovietų Sąjungos-Vokietijos karo išvakarėse ir pirmaisiais karo mėnesiais neturėjo kokio nors priešinosi plano ir tik skubėjo galvotrūkščiais sprukti, kad išvengtų atsakomybės už kolaboravimą ir padarytus nusikaltimus lietuvių tautai. Spruko paskui save palikdami kruviną šleifą (Rainiai, Pravieniškės, Panevėžys...). Paskiri ginkluoto atsišaudymo epizodai buvo ne rezistencinė kova, o tik nusikaltėlių savigyna. Tačiau hitlerininkai ir kai kurie jų talkininkai pernelyg žiauriai ir smurtiškai elgėsi su likusiais buvusiais sovietiniais tarnautojais, kurių nusikaltimų laipsnis buvo teisiškai neįrodytas, kurie gal patys būtų pasmerkę savo nusikalstamus veiksmus. Neveltui Šiaulių apygardos prokuroras M. Krygeris 1941 07 29 raštu Nr. 85 kreipėsi į apygardos apskrčių viršininkus: "Daugelis lietuvių (Lietuvių aktyvistų fronto nariai ir kt.), kurie gerai pažįsta bolševikiškąjį terorą, bolševikinę apgaulę ir visas bolševikinės okupacijos gyvenimo ir darbo sąlygas, šiuo metu Šiaulių apygardos teismo prokuratūrai pareiškė susirūpinimą dėl vykstančių kai kuriose apygardos vietose lietuvių suiminėjimų ir lietuvių naikinimo".²⁵⁾ Tokie veiksmai pastūmėjo dalį neteisėtai persekiojamų asmenų burtis į pasipriešinimo grupes, kurios vėliau pateko svetimų valstybių įtakos sferon.

Kitas svetimų valstybių rezistencijos arsenalas buvo į getus uždaryti beteisiai žydai. Jie siekė grynai nacionalinės saviginos, o ne bolševikinių idealų ir tik kai kurių savo vadų nukreipti bendradarbiavo su sovietų inspiruojamu pogrindžiu.

Trečias ir labai svarbus Sovietų Sąjungos pasipriešinimo Lietuvoje hitlerinei okupacijai rezervas buvo nežmoniškose sąlygose

laikomi karo belaisviai. Humaniškų jausmų (o ne solidarumo Sovietų Sąjungai) skatinami juos rėmė ir gelbėjo lietuviai, dažnai rizikuodami savo gyvybe. Bet šie belaisviai, suprantama, negalėjo pritapti prie lietuvių nacionalinio pasipriešinimo ir tapo Sovietų Sąjungos agentūros dalimi. Kai kurie net po karo nesugebėjo savo prisiminimų paskelbti lietuvių kalba.²⁹⁾

Ir, pagaliau, ketvirta Sovietų Sąjungos agentūros dalis - desantininkai, permesti oro keliu arba perėję fronto liniją diversijų organizavimui hitlerininkų kariuomenės užnugaryje. Tokios grupės pradėtos siųsti jau 1941 m. liepos-rupjūčio mėnesiais, sukomplektuotos iš NKVD darbuotojų ir patikimų bolševikų (6 grupės iš 38 žmonių), o 1942 m. buvo pasiųsta jau 19 grupių (143 žmonės). Kaip rašo savo ataskaitoje 1943 m. Maskvoje buvusio vadinamojo Lietuvos partizaninio jungtinio štabo viršininko pavaduotojas D.Šupikov “Visos grupės, išsiųstos 1942 m., buvo gerai aprūpintos apranga, ginklais, dokumentais ir ryšių priemonėmis”.³⁰⁾ Nežiūrint ideologinio apdoravimo ir kruopščios atrankos, desantininkų grupėse nestokojo ir išdavysčių. Jau 1941 m. tokių išdavysčių buvo Marijampolės ir Kėdainių apskrityse, o 1942 m. iš užnugarin pasiųstos 5 asmenų “Miško” grupės 2 tapo gestapo agentais.³¹⁾ Būdinga, kad sovietų organizuotos partizanų grupės nepasivadino Stalino, Lenino ar kitų “šventųjų” vardais, kaip ir buvo priimta sovietinėje aplinkoje, bet joms buvo suteikti Kęstučio, Gražinos, Žemaitės vardai. Tokiu būdu buvo siekiama sulaukti vietos gyventojų palankumo. Šios grupės vykdė “bėgių karą”, t.y. vykdė diversijas geležinkelyje, degino ir kitaip naikino gamybinius pastatus ir sandėlius. Žinant hitlerininkų žiaurumą, nereikia aiškinti į kokį pavojų buvo statomi vietos gyventojai. Buvo sušaudyta keli tūkstančiai nekaltų įkaitų, virš 20 kaimų sulyginti su žeme. Tačiau sovietinės rezistencijos vadovus tai nejaudino. Jie vykdė Maskvos užduotis. Mažai buvo kreipiamas dėmesys ir į agitacinį darbą. Sovietinis istorikas P.Štaras pripažįsta, kad “Pogrininės agitacinės spaudos buvo išleidžiama ir platinama labai mažai...”³²⁾ Matyt buvo pasikliaujama jėga ir įbaugintų gyventojų paklusnumu. Iš kitos pusės rėmėjus skatino ir šios aplinkybės: 1) iš okupantų patiriamos skriaudos, 2) tai, kad SSSR buvo koalicijoje su JAV, Anglija ir Prancūzija, 3) sklido gandai, kad karo vadas Žukov pažadėjęs žymių sovietinės santvarkos laisvėjimo pasikeitimų.

Pagal sovietinius duomenis, SSSR Lietuvoje organizuotoje antihitlerinėje rezistencijoje dalyvavo apie 9 tūkstančiai žmonių, iš kurių 37 proc. buvo kitataučiai.³³⁾ Dalyvių nuostatos buvo dvilypės.

Viena dalis reiškėsi kaip antihitlerinės koalicijos dalyviai. Jie po to buvo beveik užmiršti ir tik kai kur kukliai paminėti istorinėse publikacijose. Kita dalis - sovietinės nomenklatūros atstovai, siekę įtvirtinti bolševikinį režimą aneksuotoje Lietuvoje.

Kitas užsienio agentūros antihitlerinės rezistencijos centras Lietuvoje buvo lenkų organizacijos.

Lenkų šovinistinis gaivalas visada stengėsi plėsti savo įtakos sferą į kaimynines šalis. Tam turėjo pasitarnauti ir gen. V. Sikorski 1939 m. pabaigoje sukurta Ginkluotos kovos sąjunga (Związek walki zbrojnej), kurios centras buvo Paryžiuje, o vokiečiams okupavus Prancūziją - Varšuvoje. Sąjunga turėjo savo apygardą ne tik Vilniuje, bet ir jų vadintame Kauno krašte (įskaitant Kėdainius, Šiaulius ir kitas vietas). Į sąjungos veiklą įsijungė ir Lietuvoje internuoti (radę prieglobstį nuo vokiečių kariuomenės) lenkų kariškiai. Kadangi lenkų agentūra, turėdama glaudžius ryšius su prancūzų žvalgyba, šnipinėjo ir sovietinius karinius objektus, 1940-1941 m. sovietų saugumas išardė lenkų sąjungos agentūrą Lietuvoje, kuri atsigavo tik 1942-1943 m. jau kitu pavadinimu - Armija Krajova. Tačiau tikslai liko tie patys. Armijos Krajovos Vilniaus apygarda turėjo užtikrinti imperines pretenzijas šiame krašte. Kova su hitlerininkais buvo antraeilis reikalas, o kartais buvo siekiama su jais net sąjungos. Tarp Armijos Krajovos (AK) atstovo T. Lepešiničiaus ir vokiečių atstovo SS štandartenfiurerio Erlaingerio 1944 01 04 buvo pasirašytas net bendradarbiavimo protokolas.³⁴⁾ Tik artėjant sovietų armijai prie Vilniaus, iškilo reikalas susiremti su vokiečiais, kad užbėgtų už akių ir pasitiktų sovietus kaip krašto šeimininkai. Todėl paskubomis buvo imtasi kariškiai neparengto "Aušros vartų" (kodinis pavadinimas) plano, kuris, deja, liko neįgyvendintas.

Lietuviai ne kartą mėgino tartis su lenkų atstovais dėl bendrų veiksmų prieš hitlerinius okupantus. Tokie pasitarimai vyko 1942 06 21 (Vilniuje, Čiurlionio g.), 1943 11 30 (Vokiečių g.). Tačiau visi pasitarimai nedavė rezultatų, nes lenkai atvirai reiškė savo pretenzijas į Rytų Lietuvą ir šiuo klausimu nesileido į jokias derybas. Tokios linijos laikėsi ir lenkų pogrindžio spauda.³⁵⁾

AK Vilniaus apygardos vadovai, reikia pripažinti, šį kartą nebenaudojo Želigovskio scenarijaus apie tariamą krašto gyventojų sukilimą. Jie vykdė AK centro ir emigrantinės vyriausybės aneksionistines direktyvas.³⁶⁾ Apygardos vadovaujančius kadrus sudarė buvusieji Lenkijos karininkai, karo metu internuoti Lietuvoje arba vėliau atsiųsti. AK Vilniaus pajėgos ne tik laukė momento, kada galės

įgyvendinti „Aušros vartų“ operaciją ir paskelbti šiame krašte Lenkijos suverenitetą, bet nuosekliai vykdė lietuvių išstūmimo ir tiesiog genocido veiksmus. J. Oguzas, rašydamas apie AK, pastebi: „Nors puikiai ginkluoti jos būriai skelbėsi kovoją prieš hitlerininkus, už Lenkijos laisvę, 1943-1944 metų žiemą jie persekiojo lietuvių žemdirbius. Visi, kas rašėsi arba sakėsi esą lietuviai, buvo smurtu varomi iš savo kaimų, plakami, grasinant sudeginti sodybas ir išžudyti“.³⁷⁾ Kitas liudytojas G. Katinas rašo: „Tą pavasarį (1944 m.-V.G.) vyko dešimtys laidotuvių Molėtų, Inturkės, Bijutiškio kapinėse. Ypač įstrigo vienos motinos, nužudytos su dviem kūdikiais, mokytojos Pipiraitės-Trimonienės su kūdikiu laidotuvės“.³⁸⁾ 1944 m. birželio mėn. AK nariai nusiaubė Dubingių apylinkę nužudydami 27 nekaltus lietuvius, tarp jų vaikus, moteris. Buvo žudomos ištisos šeimos, persekiojami lietuviai mokytojai. Tai patvirtino daugelis liudininkų.³⁹⁾ Apie tai byloja ir Bernardinų bažnyčioje rasti dokumentai.

Taigi, AK Lenkijoje veikusi kaip išsivadavimo iš hitlerinės okupacijos organizacija, Lietuvoje tam tikrų politinių, Lietuvai priešiškų jėgų inspiruojama ir šovininė nuotaikų skatinama, siekė kitokių tikslų, tai yra įgyvendinti aneksionistinę misiją. Vyriausybė komisija AK veiklai Lietuvoje įvertinti savo išvadose pažymėjo, kad „Armija Krajova nepripažino Vilniaus grįžimo Lietuvai, ruošėsi jį vėl atplėšti nuo Lietuvos, t.y. kėsinosi į Lietuvos teritorijos vientisumą“ ir „padarė nusikaltimų žmoniškumui, įvairiais motyvais yra terorizavę ir žudę nekaltus civilius gyventojus, daugiausia lietuvius“⁴⁰⁾

IV. LAISVĖS KOVOS 1944-1956 METAIS

1. PRIEŠINIMASIS PIRMAISIAIS POKARIO METAIS

Iš Rytų 1944 metais plūstelėjus „išvaduotojų“ kolonomis, prasidėjo dar skaudesnės okupacijos dienos. Paskui reguliarią raudonąją armiją slinko baudžiamosios („Smeršo“ ir kitų formuočių) ordos, prasidėjo planingo tautos naikinimo operacijos. Tauta, išjudinta pasipriešinimo okupantams bangos, nenorėjo ir negalėjo ramiai susitaikyti su savo likimu ir pradėjo naują kovos etapą. Deja, ši kova ne iš karto įgijo organizuotą formą, stokojo aiškios strategijos ir taktikos. Išliko tik idėjinis stimulus ir organizacinės skeveldros. Pogrindžio struktūroms hitlerinis gestapas buvo smogęs pražūtingus smūgius, didžioji VLIKo dalis emigravo į Vakarų. Tiesa, Lietuvoje buvo

sudarytas mažasis VLIKas (s/d K.Bielinis, taut. B.Nemickas, liaud. A.Gineitis, LF P.Šilas ir J.Jonuška). VLIK'o karo tarybos atstovas gen. M.Pečiulionis buvo įgaliotas sujungti karines pajėgas ir joms vadovauti. Tačiau organizaciniai ryšiai buvo nutrūkę, o Pečiulionis galėjo tik ieškoti kelių ir būdų, kaip susirišti su aktyvesnėmis jėgomis. LLKS 1944 m. vasarą (po vadovybės areštų) partizaninei kovai vadovauti paliko kpt. I.Vilių-Velavičių. Tuo tarpu Lietuvos miškuose atskirų patriotų suburti jau kūrėsi ginkluoto pasipriešinimo židiniai. Kazlų Rūdos miškuose jau veikė lt. Pr.Čeponio vadovaujama partizanų šimtinė, Ukmergės apskrityje partizanų grupę subūrė lt. A.Žarskus, ginkluoti būriai pasirodė ir Jurbarko valščiujė, Šakių grupėms vadovavo kpt. S.Kantvydas. Frontui sustojus Dubysos-Ventos ruože, Žemaitijoje suaktyvino veiklą LLA organizacija, kurios branduolį sudarė Telšių rinktinė Alsėdžiuose (vadas lt. Barzda-Klevas) ir Šiaulių apygardos "vanagai" (vadas plk. I.Žilys-Ruginis). Čia atsirado ir LLA Šiaulių apg. vadas lt. A.Eidintas-Žybartas, gen. M.Pečiulionis-Miškinis, Vilniaus apg. vadas A.Karalius-Varenis, kpt. Vilius-Velavičius ir kiti pagrindžio vadai. 1944 09 05 Kaltinėnuose turėjo įvykti pasitarimas jėgų konsolidavimo klausimu. Dėl susitikimo dalyvių sužeidimo užvažiavus ant minos, toks pasitarimas įvyko vėliau.

Tuo metu Žemaitijoje susitelkė ir iš Zarasų bei kitų vietovių pasitraukę Kubiliūno administracijos iniciatyva sukurtų savisaugos būrių (apsaugos komandų) likučiai ir 1944 07 29 Vieکشniuose įkūrė Tautinės apsaugos rinktinę (TAR), kurios vadu tapo kpt. I.Jatulis.⁴¹ Rinktinė laikėsi nuomonės, kad prieš sovietinę okupaciją galima kovoti tik reguliarios kariuomenės sudėtyje, todėl iš karto nepritarė partizaninei kovai ir jos šalininkus net pašiepdavo, kaip vengiančius atviros kovos.⁴² TAR iš vokiečių karinės vadovybės gavo aprūpinimą ir jai net buvo paskirtas fronto ruožas. Vėliau prie Sedos TAR buvo sutriuškinta, išformuota ir tik nedidelei daliai vėliau pavyko pabėgti iš Kuršo apsupimo ir įsijungti į partizanų eiles.

LLA branduolys, pradėjęs ginkluotus veiksmus dar 1944 m. liepos mėn., planavo plėsti savo įtakos sferą į visą Lietuvą: vokiečių mokyklose parengti užnugario kovos specialistus ir juos parašutais paskleisti partizanų susitelkimo vietose, siųsti per fronto liniją į rytines Lietuvos dalis LLA būrius... Tačiau pereiti fronto liniją buvo sudėtinga, ne visai realu pasiųsti būrius į nepažįstamas vietas. Tiesa, dar 1944 m. lapkričio mėn. LLA dalinys užpuolė Seređzių, išlaisvino apie 10 kalinių, paėmė milicijos dokumentus, rekvizavo rašomąsias mašinėles,

popieriaus atsargas. Bet Lietuvoje išliko tik LLA kovos dvasia, o ne vieninga organizacija. 1944 m. gegužės 29 d. prie Raudondvario žuvo LLA vadas Veverskas. Neužilgo, 1945 m. balandžio buvo areštuotas vado pareigas perėmęs Eidintas ir po to LLA vadovybė nebeatsikūrė.

1945 m. pabaigoje, 1946 m. pradžioje lietuvių inteligentų grupėi kilo mintis sujungti pagrindinio jėgas. Ši grupė pasivadino Lietuvių Tautinė Taryba (LTT), o prie jos buvo organizuota Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vyriausioji vadovybė. Grupės iniciatoriais ir steigėjais buvo kpt. J. Noreika (generolas Vėtra), poetė O. Lukauskaitė-Poškienė, grožinės literatūros leidyklos direktoriaus pavaduotojas S. Gorodeckis ir kt. Buvo užmegzti ryšiai su jau veikančiomis pagrindinio grupėmis, organizuojami nauji jaunimo kovos būriai. Planuota užgrobtu lėktuvu pasiųsti delegatus į Švediją, buvo rengiamos veiklos direktyvos-instrukcijos, vidaus ir tarptautinės apžvalgos, atsišaukimai. Tačiau minėti vadovai 1946 03 16 buvo suimti. Vėliau buvo dar areštuoti K. Boruta, O. Juodelis, V. Ašmenskas ir kiti.

Idėja suvienyti pagrindinį neužgeso. Aktyviausiai reiškėsi Pietų Lietuvos pagrindininkai, kurie jau buvo užmezgę ryšius ir su užsieniu. Jų iniciatyva buvo organizuotas Informacijos centras (IC), o po to sudarytas tokios sudėties LLKS prezidiumas: i.e. pirmininko pareigas V. Seliokas-Gintautas, nariai - kun. J. Stankūnas, E. Akelis, A. Miškinis, V. Bazilevičius, Kučingis. Vėliau prezidiumas pasivadino Bendruoju Demokratinio Pasipriešinimo Sąjūdžiu (BDPS).⁴⁵⁾ Buvo užmegzti ryšiai su kitomis pagrindinio grupėmis, nustatyta organizacinė struktūra. Tačiau nespėta išspręsti visų organizacinių klausimų, nes 1947 m. rudenį V. Seliokas ir kiti prezidiumo nariai buvo areštuoti. Pagrindinio centralizacijos procesas nusikėlė iki 1949 m. Todėl viso šio periodo pagrindinio veiklą tikslinga apžvelgti apygardų ir sričių aspektu. Juo labiau, kad iki pat ginkluoto pagrindinio egzistavimo pabaigos apygardos buvo pagrindinė organizacinė struktūra.

2. LAISVĖS KOVOS APYGARDOS

* * *

Užnemunėje (Suvalkijoje ir Dzūkijoje) veikė Pietų Lietuvos (PL) - Nemuno pagrindinio sritis, kuri viena iš pirmųjų ėmėsi iniciatyvos suvienyti visos Lietuvos pagrindinį, užmezgė ryšius su lietuvių politine emigracija ir išugdė visą plejadą gabių pagrindinio vadovų. Tam, be abejo, pasitarnavo ir palankios aplinkybės: srityje gausu miškų masių,

siekiamasi su Lenkija, per kurios teritoriją ir vyko pagrindininkų žygiai į Vakarus. Pažymėtina ir ta aplinkybė, kad srityje nebuvo stambių miestų, per kuriuos okupantai pirmoje eilėje vykdė ideologinę ekspansiją ir kūrė savo atsparos taškus bei galutinio pavergimo placdarmus. Srityje vieni iš pirmųjų pagrindininkai susijungė į vieningą struktūrą. Jau 1946 04 09 "A" apygardos ir Tauro apygardos vadų pasitarime buvo nutarta steigti bendrą Pietų Lietuvos partizanų štabą, į kurį vėliau įsijungė ir askirai veikusi Dzūkų rinktinė. Srities pagrindžio vadu buvo išrinktas talentingas ir pasišventęs kovotojas plk. leit. Juozas Vitkus-Kazimieraitis. Bet vadas 1946 07 12 žuvo, kurį laiką jį pavadavo S. Staniškis, ryšiai tarp apygardų buvo susilpnėję, kol 1949 08 01 srities vadovybė buvo visiškai atkurta ir PL pagrindžio vadu tapo A. Ramanauskas-Vanagas, o jį pakeitė mjr. S. Staniškis. Jam žuvus (1952 ar 1953 m.), srities vadovybė nebeatsikūrė.

Sričiai priklausė Tauro ir Dainavos (buv. "A") apygardos.

Pokario metais Dainavos krašte kūrėsi du stambūs partizanų vienetai: 1945 m. pavasarį Marcinkonių miškuose susikūrė Dzūkų grupės štabas, kuris veiklą išplėtė Alytaus apskr. Alovės, Druskininkų, Marcinkonių, Merkinės, Rudnios ir Varėnos valsčiuose bei dalyje Trakų ir Lazdijų apskričių. 1945 m. lapkričio mėn. Dzūkų grupė pasivadino "A" apygarda ir jos vadu tapo buvęs grupės vadas J. Vitkus.

Punios šile (Alytaus apskr.) telkėsi kitas pagrindžio vienetas, įsikūręs beveik tuo pačiu metu, kaip Dzūkų grupė - tai Dzūkų rinktinė, kuriai vadovavo kpt. D. Jėčys-Ažuolis. Rinktinė veikė kairiajame Nemuno krante, Alytaus, Prienų ir iš dalies Marijampolės apskričių teritorijoje.

1946 04 abiejų grupuočių pagrindu buvo sudaryta vieninga Dainavos apygarda, jos vadu tapo D. Jėčys (J. Vitkui perėjus vadovauti sričiai). D. Jėčys žuvo 1947 m. pabaigoje. Skaudus smūgis apygardą buvo išstikęs 1949 m. pabaigoje, kai į jo vadovybės sudėtį buvo infiltruoti MGB agentai K. Kubilinskas (Varnas) ir A. Skinkys (Rytas) Jie asmeniškai bunkeryje nužudė part. Kariūną ir užvedė kariuomenę į kitus bunkerius, kurie buvo sunaikinti. Iš vėliau buvusių apygardos vadų pažymėtini L. Baliukevičius-Dzūkas (nuo 1949 05 19 iki 1950 06 24), V. Daunoras-Kelmas, Ungurys.

Dainavos apygardos sudėtyje buvo Šarūno, Dzūkų, Kęstučio, Merkio ir Geležinio vilko rinktinės.

Vakarinėje srities dalyje (Suvalkijoje) veikė Tauro apygarda (Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių, iš dalies Alytaus ir Kauno apskrityse)

Jau 1944 m. vasarą Palių pelkėse (Marijampolės apsk.) būrėsi pirmieji kovotojai, iškilo jų vadas S.Staniškis. 1945 08 15 Skardupio klebonijoje įvyko pagrindininkų pasitarimas, kuriame nutarta steigti Tauro apygardą ir jos vadu išrinktas kpt. L.Taunys-Kovas. Sudarytas štabas: V.Gavėnas, kun. A.Ylius, J.Pileckis, A.Ratkelis, agr. Pupelis, plk. Butkevičius, ltn. Bacevičius. Apygardoje buvo 6 rinktinės, kurias apibūdina tokie duomenys:

Rinkt.pavadinimas	Veikimo zona	Vadai	[steig.data	Kovot.,sk.
Vytauto	Vilkaviškio ir dalis Marijampolės rajonų	V.Gavėnas - Vampyras	1945 08 15	40
Perkūno (vėliau Gedimino)	Lazdijų ir dalis Alytaus rj.	V.Navickas-Perkūnas,Auksutis		400
Geležinio vilko	Garliava,Prienai, Gudeliai,Šilavotas Balbieriškis (vlsč.)	ltn.Kuzmickas-Briedis, V.Senovaitis-Žaliavelnis	1945 10	400
Stirmos (vėliau Žalgirio)	Kazlų Rūda,Jankai	V.Bacevičius-Vygandas		
Patrimpo	Marijampolės m.	V.Kulboka-Vytenis		
Birutės	Kauno m.ir apyl.	J.Lukša-Skirmantas	1947 01 12	

Tauro apygardoje kilo mintis suvienyti visus Lietuvos pagrindininkus. Tam tikslui buvo 1945 09 16 organizuotas Lietuvos išlaisvinimo komitetas (LIK), kurio pirmininku išrinktas plk. Butkevičius-Luobas. Aktyviai ieškota ryšių Vilniuje, Kaune, Telšiuose ir kitose vietovėse, o lapkričio mėn. turėjo įvykti suvažiavimas. Tačiau sumanymas liko neįgyvendintas, nes 1945 m. rudenį buvo areštuoti Tauro apygardos vadai ir aktyvistai, iš viso 17 asmenų. Po to apygardai vadovavo mjr. Drunga-Mykolas-Jonas, nuo 1946 07 04 vadu buvo A.Baltūsis-Žvejys (žuvęs 1948 02 12). Nuo 1948 04 04 apygardos vadu paskirtas ltn. J.Aleščikas-Rymantas (žuvęs tų metų rugpjūčio 10). Vėliau

iki 1949 09 28, t.y. iki žuvimo, Tauro apygardai vadovavo A.Grybinas-Faustas. Paskutiniuju vadu buvo V.Vitkauskas-Saidokas (žuvęs 1951 m.pr.). Po to apygardos vadovybė nebebuvo sudaryta.

Pietų Lietuvos srityje buvo leidžiama apie 20 periodinių leidinių. Juos leido srities, apygardų, rinktinių štabai, o redagavo dažniausiai patys tų organizacinių vienetų vadai. Iš stambesniųjų, pasiekusių 1000 egz. ir didesnę tiražą, buvo Pietų srities štabo "Partizanas", rusų kalba leistas "Svobodnoje slovo", "Laisvės varpas", Dainavos apygardoj - "Aukuras", "Už tėvų žemę", Tauro apg.- "Laisvės žvalgas". Buvo išleista ir keletas dainų rinkinių.

Lietuvos pagrindžio ne tik neinspiravo jokia užsienio valstybė, - geležinė sovietų uždanga iš viso nuo pasaulio slėpė didvyrišką tautos kovą. Todėl pagrindininkai, kiek tai buvo įmanoma, stengėsi informuoti kitas šalis apie Lietuvos priešinimąsi, susisiekti su užsienyje esančiais politinės emigracijos centrais. Tokie žygiai buvo daromi dar hitlerinės okupacijos metais, to pačio buvo siekiama ir pokario metais. Tos misijos ėmėsi PL srities kovotojai. 1946 m. rudenį Tauro apg. padedant per geležinę uždangą kelią praskynė kpt. J.Kriščiūnas-Rimvydas, perėjęs Lenkijos sieną ir pasiekęs Švediją. 1947 m. tais keliais žengė lt. K.Piplys-Mažytis, part. kpt. J.Lukša-Skirmantas. Šie vyrai, atlikę užsienio misijas, vėliau grįžo į Lietuvą ir kovojo partizanų gretose.

Nors spaudoje kartais rašoma, kad partizanai ten ir ten "slapstėsi", buvo "bėdos vaikai", iš tiesų jie ginklus turėjo ne tik savignybai, o aktyviai veržėsi į mūsų. Tas buvo būdinga ir PL srities vyrams. Tačiau partizanai - tai ne reguliari kariuomenė, turinti užnugarį, sunkiuosius pabuklus, galinti vesti ir pozicines kautynes. Mūsų partizanai turėjo veikti netikėtai, staigiai, planingai atsitraukti, dažnai per parą padarydami keliasdešimties kilometrų žygį. Jie rengdavo pasalas, užpuldavo nedidelius miestelius, o priešų užklupti - atkakliai kaudavosi, sumaniai pasinaudodami priedangomis ir gerai pažįstamos vietovės privalumais. Tokių kautynių Užnemunėje daugiausia buvo 1944-1946 metais, kai dar susiburdavo stambūs vienetai. Taip, 1945 m. sausio mėn. partizanai prie Ingavangio km. užpuolė 17 priešų būrį, renkantį rekviziciją, iš kurių susišaudymo metu 15 nukovė, atėmė rekvizuotus grūdus ir patraukė į Šilavotą (12 km nuo Prienų), kurį užėmė be pasipriešinimo, iš sovietų įstaigų paėmė dokumentus ir rašomąsias mašinėles. Šilavotas, Prienai buvo užpuldinėjami ir vasario mėn. Birželio mėn. netoli Daugų (Alytaus rj.) Varčios miškuose įvyko 2 valandas trukusios kautynės su priešų, kuriam padaryta ne mažai nuostolių. Srities

kovų istorijoje pažymėtinas ir Kalniškių (Lazdijų rj.) mūšis, kurio metu žuvo beveik visa Gedimino rinktinės Lakūno kuopa, tačiau prieš nuostoliai buvo žymiai didesni. Gruodžio mėn. buvo užpulta Merkinė, kiek vėliau - Perloja (Varėnos rj.), Kačerginė, Jieznas ir kiti miesteliai. 1945 02 07 prie Meškučių km. (Onušio vlšč.) susidūrus su kariniu daliniu, nukauta 17 kareivių, jų tarpe vienas karininkas. 80 partizanų būrys puolė Miroslavą (apyl. centrą 12 km nuo Alytaus) ir nukovė 20 sribų, o prie Žemaitkiemio (6 km nuo Birštono) buvo nukauti 27 priešai, užpuolę partizanus, prie Bobriškių km nukauta 10 sribų ir jų vadas karininkas. 1945 m. balandžio mėn. apšaudyta antrosios Varėnos NKVD būstinė ir nukautas vienas karininkas, kitų buvo ieškota butuose. Tai, žinoma, ne pilnas kautynių sąrašas. Vėliau, veikiant jau mažesnėmis grupėmis, susidūrimų su priešais taip pat būta ne mažai. Štai, 1948 m. gegužės mėn. prie Barčių km užpultas sunkvežimis su ginkluotais pareigūnais. Susišaudymo metu nukauta 11 ir sužeista 12 priešų, o tų metų pavasarį prie Ryliškių km (Alytaus rj.) apšaudžius lengvą mašiną, nukautas Varėnos įgulos būrio vadas vyr. ltn. Dmitrev.

Partizanai baudavo ir pavienius asmenis, aktyvius okupantų pagalbininkus bei slaptus agentus. Šiuos žmones pirmiausia įspėdavo, tardydavo, atimdavo ginklus, o vėliau paskelbdavo ir karo lauko teismo nuosprendžius. Ypač principingas buvo srities vadas J. Vitkus, reikalaudavęs kiekvieną atvejį gerai iširti, kolektyviai svarstyti. Kartais partizanai griebdavosi ir klastos. 1947 02 18 buvo suorganizuotas "sužadėtuvių" balius, į kurį įvilioti ir okupantų pagalbininkai, o paskui nukautas Marijampolės komunistų partijos I sekretorius Banevičius ir kiti pareigūnai.

Į laisvus ūkius buvo pradėta keldinti šeimas iš Rusijos. Partizanai pagrasino ir pareikalavo kolonizatorius išsikeldinti.⁴⁶⁾ Buvo kovojama ir prieš bolševikinės propogandos židinius. Dar 1951 m. buvo užpuolamos skaityklos, sunaikinama gausi propogandinė ir kitokia literatūra. 1948 04 18 pogrindžio pavedimu VIII klasės gimnazistas B. Navickas susprogdino Merkinės kultūros namus, o vėliau išėjo partizanauti ir tapo narsiu būrio vadu,

* * *

Gerai organizuotas buvo Žemaitijos pogrindis. Kaip jau buvo rašyta, čia prieš antrąją sovietinę okupaciją susibūrė LLA ir kitų hitlerinės okupacijos metu veikusių pogrindžio grupių vadai ir nauja okupacija buvo sutikta geriau pasirengus. Aktyviai veikė Šiaulių ir Telšių LLA

organizacijos. Prasidėjo atbėgusių LLA narių mobilizavimas ir organizavimas. Formuojamus dalinius turėjo papildyti vokiečių specialiose mokyklose apmokyti kovotojai. Šiose mokyklose mokėsi apie 200 jaunesniųjų karininkų ir studentų. Vėliau parašutais rūmesti asmenys daugumoje įsijungė į LLA.

1944 11 17 grupė baigusių mokyklą (S.Semsis, J.Dūda, Š.Jazdauskas, A.Šertvytis ir grupės vadas A.Kubilius) lėktuvu buvo atgabenti į Telšių apskrities Alsėdžių apylinkes. Jie susirišo su vietoje išlikusiais LLA nariais. Tačiau organizaciją rado bekrinkančią nuo priešų smūgių. Todėl A.Kubilius nutarė organizuoti savarankišką kovos vienetą, kurį pavadino Žemaičių legionu (1945 05). Veikla buvo vystoma Mažeikių, Telšių ir Kretingos apskrityse. Tačiau jau gegužės mėn. buvo areštuotas Kubilius ir rugsėjo mėn. nauju vadu išrenkamas mjr. J.Semaška, gyvenęs pusiau legaliai Grinkaus dokumentais. Bet ir jis 1946 m. kovo mėn. areštuotas. Tuo metu legiono veikla jau buvo išplėsta ir į Tauragės, Klaipėdos, Šilutės, Pagėgių bei Raseinių apskritis. Vadovybė buvo atkurta tik po gero mėnesio ir pradėjo veikti kaip Žemaičių apygarda. Jos vadu tapo F.Ašoklis-Vilkas. Apygardai priklausė 5 rinktinės: Šatrijos, Alkos, Kardo, Lydžio ir Rasos. Rugsėjo mėn. Ašoklis buvo areštuotas ir vadovavimą perėmė K.Antanavičius. 1947 m. pavasario-vasaros mėnesiais apygarda patyrė didžiulius nuostolius: žuvo per 200 partizanų, areštuota apie 650 kitų pagrindininkų. Atkuriant vadovybę, neišvengta tarpusavio konfliktų, kuriais pasinaudojo KGB. Galiausiai vadovavimą perėmus J.Ivanauskui-Vygantui, visa vadovybė pateko į KGB voratinklį ir 1947 m. spalio mėn. visas apygardos štabas buvo suimtas.

Žemaičių apg. vadovybė buvo atkurta tik 1948 m. pavasarį ir jos vadu tapo Vl. Montvydas-Žemaitis (Etmonas, Algimantas, Dėdė, Viškalnis, Krūmas).

Raseinių apskrityje LLA vadas J.Čeponis dar 1944 07 24 buvo įsakęs visiems savo vadovaujamos organizacijos nariams naujos okupacijos akivaizdoje likti savo vietose, pereiti į nelegalią padėtį, o besitraukiančius į Vakarus pavadino dezertyrais ir priesaikos laužytojais. Todėl šioje apskrityje 1944 m. pabaigoje jau veikė netoli 20 būrių su dviem tūkstančiais partizanų. Aktyviausi centrai buvo Šiluvos, Betygalos, Girkalnio, Kražių apylinkės. Kelmės valščiuije veikė Šiaulių LLA Saturno apygardai priklausantis būrys, o Tauragės apskrityje formavosi pusiau savarankiškai veikianti Lydžio rinktinė. Todėl, irstant LLA organizacijai, nutrūkstam organizaciniam ryšiams pietinėje

Žemaitijoje, reikėjo sukurti vieningą vadovybę, kuri galėtų sujungti ir vadovauti šio regiono pogrindžiui. Tokiu būdu 1946 m. vasarą vyko vadų pasitarimas ir rugsėjo 12 d. nutarta steigti Jungtinę Kęstučio apygardą, kuri apimtų pietinę Žemaitiją (Raseinių, Tauragės apskritys, vėliau plečiant veiklos zoną į gretimuosius rajonus ir į Klaipėdos kraštą). Apygardos steigimo iniciatoriais buvo J.Kasperavičius, P.Paulaitis, P.Bartkus, J.Danilevičius, J.Mocius, J.Čeponis ir kt. Apygardos vadu išrinktas aviacijos leitenantas J.Kasperavičius-Angis. Buvo priimti organizacijos nuostatai, pagerinta organizacinė struktūra. Apygardos vado pranešime 1947 01 17 nurodoma tokia apygardos struktūra:

Rinktinių pavad.	Partizanų sk.	Org.sk.(OS) narių	Iš viso laisvės kovotojų
<i>Lydis</i> (vėliau Aukuras) Tauragės apskr. Vadas J.Danilevičius- Vidmantas	201	500	701
<i>Savanoris</i> (vėliau Žebenkštis, Knygnešys, Šernas, Birutė). Vadai J.Čeponis, J.Žemaitis. Rasenių apskr.	73	452	525
<i>Naras</i> Šiaulių apskr.	52	100	152
<i>Vytauto Didžiojo</i> Povilo Lukšio (vėliau- Kovo, Vaidoto) (Kėdainių apskr.)	50	22	72
<i>Lietuvos laisvės gynėjų</i> (vėliau-Batalionas Nr.8, Trijų lelijų) Vadas P.Paulaitis.	65	25	90
	74	700	774
Iš viso apygardoje	515	1799	2319

Apygarda jungtine buvo vadinama todėl, kad jungė įvairių anksčiau veikusią organizacijų narius (LLA, LLG, LF ir LP), kurie pradžioje laikėsi ambicingai ir nenorėjo iš karto atsisakyti savo savarankiškumo.

1947 04 09 apygardą ištiko skaudus smūgis. Buvo užpulti štabo bunkeriai, sunaikinta spaustuvė, žuvo gabus organizatorius bei ideologas apygardos vadas J.Kasperavičius. Kaip dabar paaiškėjo, išdaviku buvo vienas iš apygardos organizatorių A.Zaskevičius-Šalna. Sovietinio saugumo Lietuvoje 1-jo sk.viršininkas plk. A.Zemiakin sudarytoje pažymoje rašė, kad 1947 m. kovo mėn. areštuotas A.Zaskevičius iš karto viską prisipažino ir jo dėka likviduotas Kęstučio apg. štabas, suimta per 300 pogrindininkų. Vėliau jis buvo užverbuotas slaptu agentu (ag. sl. Bagdonas), darbavosi Žemaičių apg. (dėl jo areštuota 144 žmonės ir žuvo 30), buvo infiltruotas į Didžiosios Kovos apygardą, kuri buvo sunaikinta. Šio išdaviko negarbei turime pridurti, kad įvairiausių MGB pavedimus jis vykdė iki 1956 m. (o gal ir dar ilgiau), ne kartą buvo apdovanojamas, 1950 m. gavo LSSR Aukšč. Tarybos garbės raštą. ⁴⁷⁾

1947 m. gegužės mėn. Kęstučio apygardos vadu paskirtas kpt. J.Žemaitis-Žaltys, vėliau tapęs visos Lietuvos pogrindžio vadovu. Būdamas apygardos vadu, J.Žemaitis organizavo partizanų kovinį ir idejinį ugdymą. Apygarda apėmė teritoriją nuo Kauno iki Klaipėdos, ir nuo Latvijos iki Nemuno (be Telšių, Mažeikių, Kretingos ir dalies Kėdainių apskričių). Žemaitis palaikė kontaktus su kitų apygardų vadovybėmis ir rengėsi visos Lietuvos pogrindžio suvienijimui. Susirišęs su Žemaičių apg. vadovybe, padėjo jai spręsti organizacinius klausimus ir pasiuntė Ivanauską tam darbui sustiprinti. 1948 m. balandžio mėn. jo rūpesčiu iš Kęstučio apg. šiaurinių rajonų buvo sudaryta nauja Prisikėlimo apygarda su Žvelgaičio (Joniškio rj.), Šiaulių ir Žaliosios (Šeduvos, Rozalimo) rinktinėmis. Apygardos vadu tapo P.Bartkus-Žadgaila, buvęs Kęstučio apg. štabo viršininkas.

1948 m. birželio pab. Žemaitijos pogrindžio vadams pavyko susitarti dėl Vakarų (Jūros) srities sudarymo, į kurios sudėtį įėjo Kęstučio, Žemaičių ir Prisikėlimo apygardos. Srities vadu išrinktas J.Žemaitis vadovavimą apygadai perdavęs H.Danilevičiui-Visvaldui. Pogrindžio reorganizacija vyko toliau, įsikūrė vieninga visos Lietuvos laisvės kovotojų vadovybė (apie tai - kitame skyrelyje). Todėl ir J.Žemaitis vos savaitę pabuvęs srities vadu, pereidamas į aukštesnį postą, savo pareigas perdavė mjr. A.Miłaševičiui-Vairui (Rykliui). Deja, organizaciniu požiūriu gerai susitvarkęs Žemaitijos pogrindis, buvo naikinamas gana intensyviai. 1949 m.vasarą kautynėse žuvo Kęstučio apg. vadovybė, tik jos štabo viršininkas R.Gedvila pasidavė priešams ir vėliau patyrė sunkius išbandymus. Dar negarbingiau pasielgė kurį laiką (1951 m.)

buvęs apygardos vadu K.Labanauskas-Justas. Jis dezertyravo iš kovos fronto ir okupantų buvo panaudotas prieš savo ginklo draugus. 1951 m. vasario mėn. buvo sunaikintas Jūros srities štabas ir nukautas paskutinis jos vadas A.Bakšys-Germantas. Po to vadovybė nebeatsikūrė, nors paskiri partizanai dar kurį laiką išsilaikė.

Žemaitijos pogrindininkai leido per 10 periodinių leidinių. Didžiausiu tiražu leisti ir ilgiausiai išsilaikę buvo Žemaičių apg. - "Laisvės balsas" (1945-1952), Kęstučio apg. - "Laisvės varpas" (1946-1953) ir Priskėlimo apg. - "Priskėlimo ugnis" (1948-1952).

Kaip ir kituose regionuose, stambesni susirėmimai su priešu vyko pirmaisiais pokario metais. 1944 m. gruodžio 4-5 buvo užpultas valščiaus centras Girkalnis (10 km nuo Raseinių). Iš milicijos būstinės paimtas kulkosvaidis, kelios dėžės šovinių, sunaikinti dokumentai. 1945 m. birželio mėn. iš Raseinių ligoninės išvaduoti ten gydomi du prieš suimti kovotojai. Tų metų lapkričio 10 užpultas valsč. centras Gaurė (12 km nuo Tauragės). Nukautas milicijos viršininkas, 4 stribai, keletas kitų pareigūnų, sunaikinti dokumentai, rekvizuotos raš. mašinėlės. Kitą dieną Girėdžiuose (Rasenių apskr., prie Betygalos) nukautas milicijos įgaliotinis ir 5 stribai. 1947 11 24 užpultas vlsč. centras Batakiai ir išvadauta suimta ryšininkė... Yra buvę ir gana didelių susirėmimų su kariuomene, pareikalavusių didelių aukų. Pavyzdžiui, Paliepių kautynėse (Raseinių apskr.) dalyvavo netoli kelių šimtų partizanų. Garsus Virtukų mūšis. Šiuose miškuose (netoli Liolių, Kelmės vlsč.) 1945 07 19 kautynės truko apie 2 valandas, žuvo 14 partizanų ir 2 ryšininkės. Iš viso kautynėse dalyvavo virš 50 partizanų. Šios kautynės paakino pogrindžio vadovybę veikti mažesniais grupėmis.

Kiek kitaip klostėsi Aukštaitijos pogrindžio reikalai. Šiame regione silpnesni buvo organizaciniai ryšiai, nes pagrindis buvo likęs be žymesnių vadų, silpniau buvo pasiruošta antrosios sovietinės okupacijos išvakarėse. Bet žmonių pasiryžimas, atkaklumas ir pasiaukojimas ir čia buvo ryškūs.

Čia veikė Šiaurės-Rytų (Kalnų, Mindaugo) pogrindžio sritis, kurios sudėtyje buvo Šiaurės, Algimanto, Vytauto, Vyčio ir Didžiosios kovos apygardos.

1944 m. vasarą Šeduvos patriotų būrelio iniciatyva buvo įsteigtas Tėvynės gelbėjimo komitetas. Jo vadovu tapo NP narys kpt. J.Pucevičius-Radvila. Komitetas, tiesa, neišsivystė į stambią pogrindžio organizaciją,

bet jos pagrindu kūrėsi Žalioji rinktinė, kuri atakavo Rozalimo miestelį, atlikė sunkų mūšį Liaudiškių miškuose ir sėkmingai, be aukų prasiveržė iš apsupimo.⁴⁸⁾ Tuo metu Panevėžio apskr. Miežiškių, Panevėžio ir Naujasėdžių valsčiuose pasirodė desantininkų grupė (vadovas lt. A.Šilas-Kovas, Vl.Jazokas-Petraitis ir lt. Girdžiūnas-Gegužis). Jie pradėjo burti vietinius laisvės kovotojus, įsisteigia 3-ji Šiaurės Lietuvos apygarda, kurios veiklos ribos buvo Viešintų, Šimonių, Kupiškio, Panevėžio, Pumpėnų, Pušaloto, Raguvos, Rozalimo, Smilgių, Subačiaus ir Šeduvos apylinkės. Apygardos vadu tapo Jazokas. Prie apygardos prisijungė ir dalis Žaliosios rinktinės, o kita dalis-jungėsi į gretimai esančią Algimanto apygardą (Anykščiai, Kupiškis, Raguva). Nuo 1944 m. Kaišiadorių ir Trakų apskričių teritorijoje veikė 5 LLA apygarda, vėliau pasivadavusi Didžiosios Kovos apygarda. Jos kūrėju ir pirmuoju vadu buvo Myk. Kareckas-Serbentas (žuvęs 1945 m. balandžio mėn.). Po to apygardai vadovavo Jonas Misiūnas-Žaliasis Velnias, suimtas 1947 m. Paskutiniu metu jis minėtų pareigų buvo atsisakęs ir jas perdavė kpt. Griežtui, MGB infiltruotam į pagrindį. Taip apygarda buvo pasmerkta žūčiai.

Vyties apygarda susikūrė iš buvusių LLA organizacijų. Pirmuoju jos vadu buvo kpt. J.Krištaponis, 1944-1945 m. apygardoje buvo apie 500 kovotojų. 1945 01 12, žuvus J.Krištaponiui, apygardos vadu tapo lt. D.Vaitelis-Briedis (žuvęs 1948 05 13). Vėlesniu metu apygardai vadovavo Alf. Smetona-Žygaudas (žuvęs 1950 07 05), jį pakeitė M.Šemėžys-Putinas. Apygardos likvidavimo laiku tenka laikyti 1953 m., nors paskiri kovotojai dar išslaikė iki 1956 m. vasaros. Ne kartą keitėsi apygardos struktūra. Stambiausia ir organizuočiausia buvo Briedžio rinktinė (Ukmergės apskr. ir dalis Kėdainių). 1951 m. ši rinktinė susijungė su Krištaponio rinktine, veikusia Panevėžio apskr. ir susidarė nauja Gedimino rinktinė.

Algimanto apygarda buvo sunaikinta dar 1949 m. Jos vadu buvo A.Slučka-Šarūnas, vėliau vadovavęs sričiai, žuvęs 1949 10 27. Apygardai taip pat vadovavo Ant. Starkus-Montė, žuvęs 1949 11 03.

Šiaurės rytinėje regiono dalyje veikė Šarūno, vėliau Lokio (Zarasų), Tigro (Švenčionių) ir Liūto (Utenos) rinktinės, susijungusios į LLA Vytauto apygardą. Vėliau į apygardos sudėtį įėjo ir Vaižganto rinktinė susikūrusi iš išardytos Algimanto apygardos likučių.

Viena iš didžiausių ir aktyviausių Vytauto apg. rinktinių buvo Tigro, 1944 m.spalio mėn. įkurta L.Vilučio pastangomis.⁴⁹⁾ Kovotojai daugiausia bazavosi Labanoro miškuose ir apylinkėse. Vytauto apg.

vadovavo Taunyla. Rytų Lietuvos (Kalnų, Mindaugo) srities vadas buvo J. Kimštas-Dėdė Dobilas, Žalگیرis, ilgą laiką vadovavęs ir Vytauto apygardai. 1948 08 04 srities vadų suvažiavime jis buvo deleguotas į vyriausiąją pagrindžio vadovybę (kartu su D. Kovos apg. štabo viršininku J. Šibaila). 1950 m. srities vadu buvo Br. Kalytis-Siaubas (vėliau - agentas Ramojus).

Yra žinoma 17 Aukštaitijoje leistų pagrindžio leidinių. Žymesni iš jų - Vytauto apg. "Aukštaičių kova", "Laisvės šauklys", "Sutemų keleivis", Algimanto apygardos - "Partizanų kova", 3-sios LLA Šiaurės apg. - "Žodis iš miško", "Už laisvę", Didžiosios Kovos apg. - "Laisvės keliu", srities štabo "Laisvės kova".

Aukštaitijos kovotojai net tris kartus (1944 08 03, 1945 05 01 ir 1946 09 28) užpuolė Siesikų miestelį Ukmrgės rajone, 1944 10 Vadoklių miestelį, Panevėžio rj., Raguvos valsčiaus centrą. 1944 11 net kelias dienas prie Ginučių (Ignalinos rj.) vyko susirėmimai su sribais bei reguliaria kariuomene, 1944 12 vyko stambūs susirėmimai Linkmenų-Kirdeikių apylinkėse (Ignalinos-Utenos rj.). 1944 08 16-17 naktį buvo užpultas Zarasų kalėjimas.

3. POGRINDŽIO SUSIVIENIJIMAS

Pokario rezistencijos vienijimasis - ilgas ir sudėtingas procesas. Tačiau jis buvo būtinas. Esantys ryšiai tarp apygardų buvo netamprūs ir daugiau epizodiniai. Reikėjo nuolatinio pagrindžio veiksmus derinančio struktūrinio vieneto, kuris galėtų atstovauti ir visai Lietuvos rezistencijai. To siekė dar kpt. Noreikos vadovaujama Lietuvių Tautinė Taryba, plk. Butkevičiaus vadovaujamas Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas, pagaliau, iš KGB pinklių išsivadavęs, Bendras Demokratinio Pasipriešinimo Sąjūdis. (Apie KGB pinkles-kitame skyrelyje). Ilgą laiką iniciatyvą rodė Pietų Lietuvos laisvės kovotojai, bet viena po kitos juos ištiko skaudžios netektys. Likę triuškinamos pagrindžio vadovybės kovotojai apie susidariusią padėtį informavo Vakarų Lietuvos (Žemaitijos) laisvės kovotojų vadovybę, prašė perimti iniciatyvą. Tuo metu Žemaitijoje reikalai klostėsi neblogai. Srities vadas J. Žemaitis tuoj pat pasitaręs su kitais vadais 1948 07 12 įsakymu paskelbė Vieningosios Laisvės Kovos Sąjūdžio Organizacijos (VLKSO) steigimą. Lapkričio mėnesį įvyko platesnis vadų pasitarimas, pavadintas BDPS posėdžiu, kuriame nuspręsta atgaivinti šio Sąjūdžio veiklą, sudaryti naują prezidiumą, o VLKSO reorganizuoti į Ginkluotąsias pajėgas (VGPŠ),

kurių vadu skiriamas J.Žemaitis. Jam laikinai tenka eiti ir BDPS prezidiumo pirmininko pareigas. Šioms pareigoms buvo numatytas Vyt.Steponaitis-Tauras, kuris, deja, jų neperėmė ir J.Žemaitis faktiškai toliau ėjo abi pareigas bei ėmė rengti visuotinį pogrindžio vadų suvažiavimą. Jis įvyko 1949 02 02 miške tarp Baisogalos ir Radviliškio (Prisikėlimo apg. bunkeryje) ir truko net 20 dienų. Suvažiavime dalyvavo: BDPS prezidiumo pirmininkas J.Žemaitis-Vytautas, prezidiumo skyriaus viršininkas, atstovavęs ir Rytų Lietuvos sritį, Šibaila-Merainis, prezidiumo sekretorius Bartkus-Žadgaila, PL srities vadas A.Ramanauskas-Vanagas, LV srities štabo viršininkas Gužas-Kardas, Prisikėlimo apg.vadas Grigonis-Užpalis, Tauro apg. vadas Grybinas-Faustas ir Prisikėlimo apg.štabo viršininkas B.Liesys-Naktis.

Suvažiavimas priėmė daug dokumentų. Kadangi centrinė vadovybė jau iš esmės buvo pakeista, o pats BDPS vardas tiesiog buvo suteptas jo buvusių pirmųjų organizatorių, vasario 10 buvo nutarta suvienytąjį pogrindį pavadinti Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžiu (LLKS). Buvo pritarta naujo statuto pagrindams, apsvarstyta programa ir taktikos klausimai. Svarbus dokumentas buvo vasario 16 d. priimta LLKS tarybos Deklaracija. Joje pabrėžiamas viso Lietuvos pogrindžio atstovavimas ir BDPS principų perimamumas. LLKS tarybos prezidiumas pasiskelbė okupacijos metu aukščiausiu lietuvių tautos politiniu organu, vadovaujančiu išsilaisvinimo kovai. Deklaracijoje nubrėžiamos ir atkuriamos Lietuvos demokratinės respublikos politinės santvarkos gairės ir pagrindai.⁵⁹ Nutarta leisti periodinį leidinį "Prie rymančio Rūpintojėlio".

J.Žemaitis suprato, kad vadovavimo sukoncentravimas faktiškai vienoje rankose buvo ne visai naudingas Sąjūdžiui: sunku buvo vienam aprėpti politinius ir karinius klausimus, o, be to, priešas galėjo vienu smūgiu sunaikinti taip ilgai kurtą bendrą vadovybę. Todėl 1950 01 25 Ginkluotųjų pajėgų vadu jis skyrė A.Ramanauską. Šis, nors ir be didelio entuziazmo (sparčiai retėjant partizanų gretoms) vis tik sutiko, bet iki J.Žemaičio mirties jam neteko eiti tų pareigų, nes PL srities taryba nenorėjo likti be savo vado. Kovo mėn. Žemaitis, bendradarbiams pritariant, pakeitė LLKS vadovybės struktūrą įkurdamas savotišką triumviratą: tris centralizuotos vadovybės sekcijas su autonominių sprendimų įgaliojimais. Sekcijų vadovais buvo A.Ramanauskas, A.Liesys ir J.Kimštas.

1952 m. vasario 30 d. J.Žemaitis dėl jį ištikusios sunkios ligos (paralyžiaus) buvo atsisakęs eiti pareigas ir norėjo jas perduoti

A.Ramanauskui. Vasarą, kiek pagerėjus sveikatai, jis dar palaikė kai kuriuos organizacinius ryšius. Tačiau Sąjūdis jau silpo. 1953 05 30 bunkeryje buvo užkluptas J.Žemaitis, sužeistas pateko į KGB rankas ir vėliau buvo sušaudytas. Taip Sąjūdis liko be vadovybės. 1965 03 17 Utenos rajone žuvo ir paskutinis partizanas A.Kraujelis-Siaubūnas. MGB duomenimis Lietuvoje dar 1951 09 veikė 6 apygardos su 874 partizanais ir dar 57 pavieniai partizanai.

4. PASKIROS SAVARANKIŠKOS POKARIO REZISTENCIJOS GRUPĖS

Lietuvių laisvės žygyje visą laiką vienokiu ar kitokiu santykiu buvo derinama ginkluota kova su legaliai gyvenančių laisvės kovotojų pagrindžio veikla. Dar LLA buvo numačiusi šalia "vanagų" (veikiančio sektoriaus) kurti organizacinius skyrius, kurie tada turėjo atlikti rezervo vaidmenį. Vėliau, ypač Žemaitijoje, Jungt. Kęstučio apygardos įstatais įteisinti organizaciniai skyriai (OS) tapo lygiaverčiais ir lygiateisiais partizanų partneriais. Dar vėliau, LLKS statute buvo numatyta slapukų grandžių veikla. Silpstant ginkluotai kovai, imta galvoti, kad neginkluotas pagrindis kaip tik turi tapti pagrindine kovos jėga, o partizanai turėjo atlikti tik pagrindžio vadovybės apsaugos bei ryšių funkcijas. Neginkluotos kovos pagrindis visą laiką buvo miestų gyventojų laisvės kovą išreiškiantis rezistencinis sąjūdis. Šie miestų pasipriešinimo placdarmai vienur veikė tiesiogiai vadovaujami ginkluoto pagrindžio štabų, kitur-savarankiškai, tik palaikydami ryšius su ginkluoto pagrindžio kovotojais, o kai kur ir visai savaveiksiškai. Tai, daugiausia, buvo jaunimo ir intelektualų grupuotės. Suprantama, tokie pasipriešinimo dalyviai buvo sunkiau visuomenėje pastebimi, "nematomi", negalėjo tiesiogiai su gyventojais bendrauti, kaip partizanai, nesukauptė savo archyvų ir šiandien taip ir išliko mažiau žinomi. Todėl šie kovotojai iki šiol menkiau atsispindi publikacijose ir laukia dar išsamesnio vertinimo, nors jų indėlis į laisvės kovą yra reikšmingas. Čia norima tik pabrėžti, kad lietuvių laisvės kova nebuvo kažkokių įvairialypių, tarpusavy nesusijusių kovos epizodų mozaika. Pagal aplinkybes veikė įvairiomis formomis ir sudarė vientisą kovos grandinę.

Kai kurie ginkluoto pagrindžio vadai neslėpė, kad miestų pagrindžiui jie pripažino tik pagalbinį vaidmenį. Štai, apie Šiaulius

miesto tarnautojų- inteligentų pagrindžio grupę P. Bartkus-Žadgaila taip atsiliepęs: "Tai daugiausia mėgėjai papolitikuoti, paaimanoti, rankomis pamostaguoti - štai, va, ir mes kaip kovojame. Pažadų ir užsimojimų pas juos daug, o kai reikia realios paramos iš jų gauti-šnipšt...⁵¹⁾ Bet prisiminkime, ar ne panašiai vertino savisaugos dalinių kariai Žemaitijoje 1944 metais ir LLA organizuojamą partizaninę veiklą. Tai rodo tik kai kurių kovotojų palinkimą į ekstremistines nuotaikas ir truparegiškumą. Pats J. Žemaitis kiek kitaip žvelgė į miestų pagrindį. Eidamas rinktinės vado pareigas, jis aktyviai ieškojo kontaktų su legaliai gyvenančių asmenų pagrindžiu.⁵²⁾

Taip, pavyzdžiui, 1949-1950 metais Klaipėdos miesto pedagoginės ir muzikos mokyklų studentai, vadovaujami S. Mačiulio, susibūrė į pagrindžio grupę, palaikė ryšius su Kęstučio apygarda, leido laikraštėlį "Kalavijas už laisvę". Panevėžy veikė moterų pagrindžio organizacija "Baltoji lelija". 1950 m. Kriukų vid. mokyklos (Šakių rj.) aukštesniųjų klasių moksleiviai organizavo pagrindžio grupę "Lietuvos jaunimo vyčių sąjungą". Vėliau, moksleiviams tapus studentais, Kaune susikūrė tos organizacijos Perkūno grupė, o Šakių rajone liko Sakalų grupė. Pagrindininkai palaikė ryšius su partizanais, išleido laikraštėlį "Laisvės keliu". (Ši organizacija MGB buvo likviduota 1951 m. rudenį). Pandėlio vid. mokyklos pagrindžio grupė leido laikraštėlį "Laisvės balsas" (1955 m.). Ariogalos vid. mokyklos buvusieji moksleiviai, studijuojantys aukštosiose mokyklose Vilniuje ir Kaune, 1950 m. sukūrė "Viciningą darbo sąjungą" (vadovas J. Petkevičius). 1952 m. gruodžio mėn. buvo nuteista 16 šios organizacijos narių: 3 iš Vilniaus universiteto, 5 Vilniaus pedagoginio instituto, 3 Lietuvos veterinarijos akademijos, 4 Kauno politechnikos instituto studentai ir vienas mokytojas, palaikęs ryšius su Kęstučio apygardos štabu. 1951-1952 m. Ukmergėje veikė pagrindžio grupė "Lietuvos patriotai". 1955 m. Pandėlio vid. mokyklos moksleiviai sukūrė pagrindžio grupę, leidusią "Laisvės balsą", o tapę studentais 1957 m. atnaujino šią veiklą Kaune, susijungę į organizaciją "Laisvę Lietuvai". 1958 m. buvo nuteisti 8 jos dalyviai. Kęstučio apygardoje aktyviai veikė Eržvilko, Kelmės, Kražių valsčių OS.

Miestų pagrindžio grupių veikla palaikė visuomenėje kovos dvasią, tautinį sąmoningumą, o dvasinis pakilimas kartais pereinavo į masines demonstracijas (1957 m. Kaune per Vėlines, Vilniuje prie Basanavičiaus kapo ir kitur).

Atskirai reikia paminėti Vakarų srities vado A. Bakšio 1952 m. įkurtą "Vyčių sąjungą", tautinę, politinę-kultūrinę organizaciją,

turėjusią savo įstatus, spaustuviniu būdu leidusią periodinį leidinį "Vyčių keliu". Organizacija nenorėjo pakeisti tada jau nusilpusią LLKS, skelbė remianti šį sąjūdį, bet jautė būtinumą keisti kovos taktiką, transformuotis. 1952 06 01 kreipimesi į Lietuvos partizanus Vyčių sąjungos Centro valdyba rašė: "LLKS, kaip karinės organizacijos, pasirinktas kelias suburti tautą vieningon kovon prieš bolševizmą yra teisingas, tačiau kaip šių dienų šviesoje išryškėjo, mūsų tautos vedama kova dėl laisvės bolševikinės vergijos jungo nusimetimu nesibaigs, o tęsis ir toliau, tik, žinoma, įgaus kitą pobūdį ir formą. "Todėl kreipimesi į partizanus, kviečiama juos įsijungti į Vyčių sąjungos eiles. Taip buvo siekiama išplėsti kovos frontą "įtraukti ton kovon platesnius visuomenės sluoksnius, ypač intelektualines pajėgas".⁵³⁾

Vyčių sąjunga nespėjo plačiau išvystyti veiklą. 1953 m. pradžioje žuvo jos įkūrėjas A.Bakšys. Tačiau vyčių aidas nuskambėjo per visą Lietuvą, paskelbęs naują lietuvių laisvės kovos etapą.

Kalbant apie lietuvių laisvės kovas, negalima pamiršti ir jau sovietinėse koncentracijos stovyklose (lageriuose) įkalintų asmenų priešinimąsi priespaudai. Jie kūrė kovos grupes, leido ir platino pogrindžio spaudą, organizavo streikus ir diversijas. Visą Gulag'o salyną sukretė 1953 - 1954 metais Norilske, Vorkutoje, Džezkazgane-Kengyre vykę kalinių sukilimai, kuriuose aktyviai dalyvavo ir lietuviai. Šios akcijos kėlė kovos dvasią, ardė vergovinę priespaudos sistemą, suteikė kovotojams ne tik laisvės viltį, bet davė ir apčiuopiamus rezultatus: buvo palengvintas režimas, trumpinamas kalinimo laikas, taikoma "amnestija".

5. LIETUVIŲ REZISTENCIJA UŽSIENYJE

Užsienio valstybės, paskendusios savuose rūpesčiuose, be to, išvargintos karo bei nenorėdamos konfliktuoti su SSSR, beveik nekreipė jokio dėmesio į Lietuvos likimą. Net ir garsioji D.Britanijos premjero Čerčilio kalba Fultone liko be ryškesnių atgarsių. Tačiau užsienyje gyveno arti 800000 lietuvių, kurie niekada nebuvo abejingi Lietuvos likimui. Karo metu šį skaičių padidino apie 60000 intelektualių, laisvės kovai artimų politinių emigrantų. Todėl rezistencinė veikla vyko ir užsienyje.

VLIKo didžiama, pasitraukusi į Vakarus, pirmiausia susispietė Berlyne ir laikė save užsienio delegatūra. Tačiau ir Berlyne veikiai tapo nesaugu, iš rytų frontas vis artėjo. Todėl Komiteto atkuriamasis

darbas buvo pratęstas Viurburge, amerikiečių okupacinėje zonoje. 1945 03 9-14 dienomis VLIKo pirmininkui S.Kairiui pirmininkaujant įvyko posėdžiai. Buvo sudaryta nauja partijų atstovavimo pagrindu VLIKo vadovybė. Jos nauju pirmininku balsų dauguma išrinktas kun. M.Krupavičius (KDP), o nariais S.Kairys (SDP), J.Šmulštys (liaud.), J.Katilius (Darbo federacija), P.Karvelis (Ūk. s-ga), K.Brunius (NP), M.Valiukėnas (LLKS), J.Pažemėnas-Pažemeckas (Vienybės s-ga), V.Sidzikauskas (Ūk.partija). Oficialia VLIKo atkūrimo data laikoma 1945 04 08. Komitetas, įteikdamas sąjungininkų karinei vadovybei memorandumą, pasiskelbė kaip lietuvių partijų ir tautos atstovas, pajungiantis ir visose šalyse buvusius Lietuvos diplomatus. Tačiau iš pirmų dienų VLIKą ištiko krizė. Iš jo veiklos buvo pasitraukusi dalis jos narių, reikalaujanti, kad buvęs VLIKo pirmininkas S.Kairys pratęstų savo Lietuvoje turėtus įgaliojimus. Nepatenkinti buvo ir Lietuvos diplomatai, už kurių nugaros buvo nuspręstas jų statusas. Priešiškai nusiteikė ir buvęs VLIKo narys J.Deksnyis, išlaisvintas iš vokiečių koncentracijos stovyklos ir dabar nušalintas nuo dalyvavimo Komiteto darbe. Tokių krizių buvo ir daugiau. Čia reikėtų pažymėti S.Kairio tolerantiškumą ir geranoriškumą. Jis savanoriškai atsisakė pretenzijų tęsti senojo VLIKo pirmininko įgaliojimus ir savo autoritetu bei dalyvavimu Komiteto darbe padėjo įveikti ne vieną vidaus konfliktinę situaciją, nors įvairių nesutarimų būta dar daug ir ilgai. Jų priežastimis reikėtų, mūsų manymu, laikyti:

1. Naujos sudėties VLIKas atstovavo tik partijų likučius (o kai kurios iš jų iš viso buvo visai neskaitlingos ir faktiškai neveikiančios). Atskirų partijų dominavimo tendencijos užgožė bendratautinius interesus, o tuo tarpu VLIKas buvo nutraukęs ryšius su Lietuva ir neteko atstovavimo teisės. Vienas iš LLKS veikėjų (J. Valiulis) taip rašo šiuo klausimu: "...vertinant ligtolinę akciją rezistencijoje, daug kam buvo nemažas siurprizas matyti išsirikiavusius atstovus tų visų "kovingų" partijų, kurių net vardai jau daugelį metų buvo krašte pamiršti, pvz. vienas iš klerikalinio bloko įnagių "Darbo federacija" arba 1926 metais girdėta "Ūkininkų sąjunga".⁵⁴⁾

2. Susivieniję lietuvių diplomatai užsienyje, nors ir neturėjo juridškai paremtų teisėtų įgaliojimų, bet vadovaudamiesi moraline teise tikėjosi labiau galį atstovauti Lietuvą. Mat, LR užsienio reikalų ministras J.Urbšys, kritiškai vertindamas susidariusią padėtį dėl SSSR politinio spaudimo, 1939 06 02 telegramomis į Berlyną, Romą, Paryžių, Vašingtoną ir Stokholmą atstovybes trumpai informavo apie padėtį ir

ištikus katastrofai prašė užsienio diplomatijos šefu laikyti S.Lozoraitį (pavaduotojais Klimą ir Šaulį). Savo ruožtu A.Smetona buvo parašęs raštą, kuriuo atleido Merkį ir MT iš pareigų ir jas pavedė S.Lozoraičiui. Nors raštas buvo parašytas atgaline data ir jau faktiškai Vokietijoje, tad neturėjo juridinės galios, bet paties prezidento ranka rašytas suteikė moralinę teisę ir įpareigojimą. Diplomatinės tarnybos pajungimas VLIKui, oficialiai užsienyje nepripažintai struktūrai, jų nuomone galėjo tik pakenkti veiklai.

3. Į VLIKą įėjo autoritetai, tačiau nesusieti su lietuvių tautos laisvės kova, tuo tarpu pogrindyje dirbę kai kurie LLKS veikėjai buvo tarsi ignoruojami.

Nežiūrint viso to, negalima sumenkinti tuo metu VLIKo atlikto darbo. Komitetas klebena daugelio užsienio valstybių įstaigų duris, rašė memorandumus, dalyvavo konferencijose, palaikė ryšius su Rytų pavergtų tautų radijo stotimis, ieškojo kontaktų su daugeliu lietuvių ir kitų pavergtų tautų organizacijomis, leido "ELTĄ". Apie VLIKo veiklą MGB atsiliepė taip: "organizuoja ir vykdo antitarybines akcijas, kompromituojančias TSRS tarptautinėje arenoje, siuntinėja šmeižikiškus memorandumus kapitalistinių šalių vyriausybėms, kviesdamas jas siekti "laisvės ir nepriklausomybės Lietuvai."⁵⁵ VLIKo nuopelnas, kad 1949 m. buvo kuriama Pasaulio lietuvių bendruomenė. Bet tai, deja, buvo padaryta nepasitarus su stambiausia lietuvių išėvijios organizacija- Amerikos lietuvių taryba (ALT) ir tai sukėlė tos Tarybos nepasitenkinimą. Atsirado dar vienas slenkstis veningam darbui. VLIKo darbui trukdė ir SSSR agentų veikla, turėjusi įtakos ir amerikiečių karinei administracijai. Amerikiečių kapitonas net buvo nuplėšęs trispalvę vėliavą nuo VLIKo būstinės. (Žiūr. V.Sidzikauskas "Lietuvos diplomatijos paraštėje", p. 239)

Tuo tarpu J.Deksnyš, pasitaręs su kitais LLKS veikėjais, ieškojo būdų kaip susisiekti su Lietuva ir joje kovojančiomis jėgomis bei ieškoti bendros kovos principų. Jam pavyko net keletą kartų įveikti geležinę uždangą ir susitikti su Lietuvos pogrindininkais.

Pirmą kartą J.Deksnyš, kartu su K.Brunium pasiekė Lietuvą ir pakaunės partizanų padedamas susitiko su J.Vitkum. Buvo užmegzti pirmieji kontaktai. Brunius liko pas žmoną Kaune ir netrukus (1946 m.) buvo areštuotas, o Deksnyš grįžo į užsienį.

Antrą kartą J.Deksnyš Lietuvą pasiekė 1946 m. kartu su Jurgiu Valiuliu (Karoliu Druga). Grįžęs į Vakarų prisistatė VLIKui, tada jau esančią Pfulingene (prancūzų okupacinė zona) kaip Lietuvos

pogrindžio įgaliotinis. Tačiau VLIKas, matyt, tokių įgaliojimų nepripažino, nes Deksnys faktiškai jų ir neturėjo, o ir negalėjo turėti, kadangi Lietuvoj dar nebuvo vieningos pogrindžio organizacijos. Tada Deksnys 1946 m. gegužės mėn. vėl vyksta Lietuvon, šį kartą kartu su V.Stanevičium-Staneika. Apie šią kelionę, matyt, sužinojo ir MGB. Jie neskuba areštuoti atvykstančiųjų, bet mėgina įtraukti juos į savo pinkles, pakišdami J.Markulio agentūrą su tariamu, pačių sudarytu "Vienybės komitetu". (Apie MGB griaujamą veiklą-kitame skyrelyje). 1946 06 10 įkuriamas Bendras demokratinio pasipriešinimo sąjūdis (BDPS), kurio steigimo aktą pasirašo Deksnys, Stanevičius, Markulis ir vienintelis partizanų atstovas A.Varkala, o po trijų dienų įkuriamas ir Vyriausias Lietuvos atstatymo komitetas (VLAK), jo užsienio delegatūra. Markulis tampa BDPS pirmininku, o Deksnui suteikiami užsienio atstovo įgaliojimai.

1947 m. pavasarį PL pogrindžio vadovybė savo iniciatyva siunčia į užsienį J.Kriščiūną ir J.Lukšą, kurie susitinka su Deksnu, bet šis tiesiog kliudo jiems susitikti su VLIKu dėl jau minėtos vykstančios trinties. 1947 m. pabaigoje Lukša kartu su Pypliu vėl atsiduria Vakaruose. Jie nuveža laišką popiežiui, pogrindžio spaudos rinkinį, svarbesnių dokumentų nuorašus, tremtinių sąrašus, fotonuotraukų ir kitokios informacijos. Šį kartą jie pasiekia Švediją, o 1948 m. pavasarį susitinka su VLIKo vadovais. Pasitarimas įvyko Baden Badene 1948 07 09, dalyvaujant M.Krupavičiui, V.Sidzikauskui, S.Kairiui / J.Kaminskui/, J.Brazaičiui /Ambrzevičiui/, J.Deksnui bei svečiui J.Pajaujui. Susitarta, kad krašto kovai vadovauja tik pačioje Lietuvoje susikūrusios struktūros, o užsienyje-VLIKas. Netrukus demaskuojamas kaip MGB agentas J.Markulis, iš BDPS eliminuojami įtartini asmenys ir sukuriama, kaip jau buvo rašyta, nauja BDPS vadovybė. Reorganizuojama ir VLAK užsienio delegatūra, susikuria Lietuvos rezistentų santarvė (LRS). Jos tarybos pirminku tampa S.Kuzminskas, išleidžiamas "Santaros" žurnalas.

Lietuvos išlaisvinimo reikalui aktyviai darbavosi Amerikos lietuvių taryba (ALT), turinti skyrius stambiuose JAV miestuose: Bostone, Detroite, Los Anžele, Njujorke, Pitsburge, Čikagoje... Kadangi jos nariai buvo ne beteisiai politiniai emigrantai, bet JAV piliečiai, jiems buvo daug patogiau ir labiau užtikrintai kreiptis į JAV vyriausybines įstaigas su reikalavimais remti lietuvių laisvės kovą, ką jie aktyviai ir darė. Jų pastangomis JAV kongresas kasmet ėmė pažymėti Lietuvos Nepriklausomybės dieną. ALTo pastangomis 1944 m. buvo

įkurtas Bendras Amerikos lietuvių fondas (BALF), organizavęs ekonominę paramą rezistencinei veiklai ir pagalbos reikalingiems Lietuvos gyventojams, pirmoje eilėje-nukentėjusiems nuo okupantų.

Jau minėta Pasaulio lietuvių bendruomenė palaikė dvasinius bei organizacinius ryšius su viso nekomunistinio pasaulio lietuviais, tuo saugodama potencines jėgas laisvės kovai. Amerikos lietuvių bendruomenė visą laiką rūpinosi Lietuvos pasiuntinybės išlaikymu ir gyvavimu Jungtinėse Amerikos Valstijose. Vokietijos lietuvių bendruomenė įsteigė pirmąją ir vienintelę lietuvių gimnaziją užsienyje, kuri tapo tam tikru kultūros centru, pagal išgalės dalyvaujančiu ir laisvės akcijoje.

Išėivijos rezistencinė veikla, kaip jau buvo pažymėta, reiškėsi kitokiomis formomis, negu Lietuvoje. Tai, pirmiausia, diplomatijos, ideologinio darbo baruose. Tai buvo reikšmingas indėlis į bendrą pasipriešinimo kovą, didžiulė moralinė parama Lietuvos pogrindžiui. Okupantai, norėdami apjuodinti šią veiklą, stengėsi pavaizduoti ją kaip užsienio špionažo agentūrą. Bet tai eilinis šmeižtas. Visos valstybės, visais laikais remia kitose, priešiškos šalyse esančias jiems draugiškas jėgas. Bet, suprantama, jos negali to daryti vyriausybinio lygiu, per užsienio reikalų ministerijas ar panašiai, o paveda tai savo slaptosioms tarnyboms. Todėl galimi išėivijos organizacijų bei paskirų asmenų kontaktai su slaptosiomis tarnybomis-tai ne šnipinėjimo akcijos, bet normalūs, dalykiški bendro fronto kontaktai.

6. GINKLUOTOJO POGRINDŽIO NUSLOPINIMAS

Be šūvio okupavę Lietuvą 1940 metais, okupantai vargu ar tikėjosi tokio pasipriešinimo 1944 metais. Tos kovos mastas ir organizacinis brandumas toli aplenkė kitas "broliškas respublikas", tik gal kiek panašus buvo Vakarų Ukrainoje. Todėl nuslopinti laisvės kovą Lietuvoje iš pradžių ir buvo stengtasi jėga, panaudojant Ukrainoje įgytą patyrimą.

Prieš lietuvių laisvės kovotojus buvo mestos stambios jėgos. Operacijoms vadovauti pavesta aukštam pareigūnui, Berijos pavaduotojui gen.Kruglov. Visos slopinimo kovos organizavimui prie SSKP buvo sudarytas specialus organizacinis biuras, vadovaujamas Suslov'o. Į Lietuvos teritoriją permesta tokiose operacijose jau turinti patyrimą gen.Vetrov vadovaujama 4-ji NKVD šaulių divizija (apie 13 tūkst.karių). 1945 m. pabaigoje papildomai karinės pajėgos sustiprintos

gen. Pijašev daliniais, atvyko 9 pasienio kariuomenės pulkai, 5 užnugario kariuomenės, iš Leningrado fronto - 4 pulkai, pasitelkta jau Lietuvoj buvusi pasienio apygardos kariuomenė. Tokiu būdu slopinimui buvo sudaryta apie 50 tūkstančių baudėjų armija, kuriai talkininkavo ir aviacija. Tačiau veikdama nepažįstamose vietovėse, nemokanti vietos gyventojų kalbos ši armija buvo mažai veiksminga. Buvo reikalingi vietiniai vedliai. Todėl 1944 07 19 Lietuvos KP CK nutarimu iš vietinių gyventojų buvo organizuoti taip vadinamų naikinamųjų batalionų būriai, kuriems prigijo "stribų" vardas (nuo rusų k. "istrebitel" - naikintojas), nežiūrint į tai, kad nuo 1945 08 22 jie buvo pervardinti skambiu "liaudies gynėjų" vardu suteikiant milicijos darbuotojų statusą. Nuo 1947 m. jie perduoti MGB žinion. Tie keli tūkstančiai skalikų pareigas einančių "gynėjų" pasipriešinimo jėgoms, žinoma, negalėjo sudaryti rimtesnio pavojaus. Juo labiau, kad kai kurie asmenys į "stribus" ėjo tik nenorėdami patekti į frontą ir, supratę kam jie tarnauja, neretai net talkindavo partizanams, pranešinėdavo apie numatomas operacijas, o vienas kitas net pasitraukė pas partizanus ir ištikimai tarnavo Tėvynei. Bet dauguma, žinoma, taip ir liko okupantų tarnais.

1953 m. į Vakarų pasitraukęs buvęs MVD plk. leit. G.S.Burlickij pripažino, kad baudėjų nesėkmės kėlė didelį okupantų įniršį ir Panevėžyje gen. Kruglov sukviestame slaptame operatyvinių darbuotojų pasitarime nurodyta imtis pačių kraštutiniausių priemonių: šaudyti vietoje visus įtartinus asmenis, deginti sodybas ir kaimus.⁵⁶⁾ Šios priemonės buvo uoliai vykdomos. Nuo 1944 m. liepos mėn. iki 1945 m. birželio buvo sulaikyta iš viso 36180 asmenų, masiškai buvo tremiami žmonės į atšiaurius SSSR regionus. Suslov pareiškė, kad Lietuva bus, bet tik be lietuvių. 1945 02 09 marionetinė Lietuvos vadovybė kreipėsi į lietuvių tautą, ragindama nutraukti priešinimąsi okupantams, užsiregistravusiems ir padėjusiems ginklus pažadėjo amnestiją, o NKVD liaudies komisaras gen. Bartašiūnas vasario 15 d. įsakymu patvirtino, kad pasidavusiems ir atidavusiems ginklus netaikys jokių represijų, visi gaus pasus ir bus paleisti į namus. Suprasdami sąlygų sunkumą ir atsižvelgdami į tai, kad dalis kovotojų į būrius atėjo be idėjinio užsigrūdinimo, o tik norėdami išvengti karinės tarnybos okupantui, daugelis pagrindžio vadų nedraudė norintiems registruotis ir palikti partizanų gretas. NKVD duomenimis per 1945 metus legalizavosi 33706 jaunuoliai, tačiau jų tik šeštadalis pareiškė buvę partizanais, o kiti-tik slapstęsi nuo kariuomenės.⁵⁷⁾ Bet "amnestija" buvo klastinga. Užsiregistravusieji buvo tardomi, verčiami išduoti draugus, tapti slaptais

MGB agentais, daryti viešus pareiškimus pripažįstant savo "kalbę" arba buvo net areštuojami. Todėl gudresnieji, užsiregistravę klastojo dokumentus, išsikėlė į tolimesnes vietas. Dalis grįžo atgal į partizanų būrius tęsti kovą iki garbingos žūtis.

Nepavykus ir tokiu būdu palaužt pasipriešinimą, ginkluotų baudėjo įgulos buvo dislokuojamos visuose valsčiu ir stambesnių apylinkių centruose ir imtasi rafinuotesnių bei niekšiškesnių slopinimo būdų.

Slopinant laisvės kovą MGB organams reikėjo daug detalios informacijos apie nepatikimus asmenis, jų ryšius, susibūrimus, partizanų lankymosi vietas, pagrindžio organizacinę struktūrą, taktiką ir pan. Tokią informaciją galėjo teikti ir teikė sovietiniai pareigūnai, KPSS nariai ir ypač komjaunuoliai. Tačiau juos visi pažino ir saugojosi. Todėl reikėjo kiek galint daugiau slaptų agentų-informatorių. Į MGB tinklus pateko keliasdešimt tūkstančių žmonių. Bet idėjinių agentų buvo labai mažai. Į šnipų voratinklį žmonės buvo traukiami šantažo būdu, įvairių pažadų vilionėmis arba tiesiog silpnavaliai žmonės, kurie tik troško ramybės ir norėjo, kad greičiau nuo jų atsikabintų. Be abejo, kad buvo ir tiesiog "prirašytų" agentų, nes aukštesnių viršininų spaudžiami operatyviniai darbuotojai vykdė agentų verbavimo planą dėl skaičiaus. Tik iš daugelio jų buvo menka nauda: visaip stengėsi išsisukinėti, meluoti, o kai kas vykdė net dvideidžius veiksmus, t.y. apie gaunamas užduotis pranešinėdavo pagrindžiui. Tad savo agentais MGB nepasitikėjo, organizavo vienas kito sekimą bei provokavimą. 1950-1952 metais buvo nuspręsta agentų-informatorių skaičių žymiai sumažinti. Nelabai daug naudos davė ir ištikimieji agentai: partizanai dažnai keisdavo dislokavimosi vietas ir baudėjai nesuspedavo ant šiltų pėsakų, o aptikę retai paimdavo gyvus. Todėl pradėta naudoti taip vadinamas specpriemonės. Į maistą ir gėrimus partizanams liepdavo įdėti migdomuosius chemikalus, valią slopinančius preparatus, į bunkerius buvo įmetamos nervus paraližuojančios granatos. Buvo "gerinama" šnipų-informatorių kokybė: verbuojamos žmonos, broliai ir kiti giminaičiai, Sibiro tremtiniai ir pasiunčiami į Lietuvą. Taip buvo visai demoralizuojami žmonės, ugdoma dvasiškai degraduojanti visuomenė. Tačiau slopintojai ėjo ir dar toliau. Jie ėmėsi infiltracijos taktikos: agentai buvo siunčiami tiesiog į pagrindžio štabus, tikslu struktūras sprogdinti iš vidaus. Svarbu buvo ne tik žudyti paskirus kovotojus ir ypač jų vadus, bet perimti ryšių kanalus ir taip "susemti" iš karto didžiules grupes. Buvo sudarytas specialus operatyvinis planas

“Vakarai“.

MGB operatyvininkai darbavosi įtemptai. Jie anksčiau jau turėjo savo agentą net VLIKe, esančiame Vokietijoje (ag. sl. Politikas), gerai žinojo apie esančią trintį tarp užsienyje esančių poltinių emigrantų centrų, visomis išgalėmis ją gilino ir siekė toliau skaldyti. ⁵⁸⁾ Jiems jau, matomai, buvo žinomos ir Deksnio kelionės į Lietuvą. Areštavus LTT vadovus, paaiškėjo Lietuvos pagrindžio pastangos suvienyti visas jėgas sukuriant centrinę vadovybę. Todėl MGB kilo mintis likviduoti LTT pavyzdžiu sukurti agentūrinę grupę, kuri turėtų imituoti egzistuojantį pagrindžio centrą. Tokios grupės vadovu parinko iš tikro tinkamą kandidatą Juozą Markulį. Jis buvo geros orientacijos, iškalbingas, komnikatyvus, vos per trisdešimtmetį persirites gydytojas. Markulio biografija, kaip agento-nepriekaištinga. Jis 1913 metais buvo gimęs JAV, mokėsi kunigų seminarijoje, paskui Teologijos fakultete, turėjo ryšių su LLA. Baigęs medicinos mokslus, vertėsi privačia praktika. Priimtas Vilniaus universiteto dėstytoju, buvo paskirtas prodekanu, patologijos ir teismo medicinos katedros vedėju. Kilti karjeros laiptais jam buvo sudarytos geros sąlygos. Vėliau tapo profesorium. Matyt MGB numatė, kad jis bus reikalingas ateityje ir kaip teismo medicinos specialistas. O tuo tarpu jam buvo pavesta atnaujinti bei naujai užmegzti pažintis su pagrindžio dalyviais. Per vykstančias į provinciją studentes jis ieškojo ryšių su partizanais, įduodavo nuvežti medikamentų paketėlius. Pats uoliai lankė bažnyčią, vaizdavo pamaldų kataliką ir tuo studentų tarpė kėlė pasitikėjimą. Tuo tarpu Lietuvoje buvo laukiama atvykstant Deksnio. MGB sukuria agentūrinę grupę “Vienybės komiteto“ vardu ir jos vadovu paskiria Markulį, suteikia jam “pagrindžio“ slapyvardį Erelis, o agentūrinį slapyvardį-Ažuolas. Jis ir pristatomas atvykusiam Deksniui. Apie tai, kaip buvo sukurtas BDPS ir VLAK jau buvo rašyta. Markulis ne tik infiltruojamas į šias struktūras, bet tampa jų vadovu. Apmulkintas Deksnys grįžta į užsienį jau ne vienas, jį lydi gerai parengtas “pagrindininkas“ - agentas, kurio tikslas nustatyti Lenkijoje ryšių kanalus. Agentas Markulis-Ažuolas turėjo ir kitą tikslą - įtikinti Deksnį ir kitus pagrindžio vadovus, kad ginkluota kova beprasmė, kad reikia visiems legalizuotis, suslėpti ginklus, sudaryti pagrindininkų sąrašus (žinoma, visa tai turėjo būti padaryta agentui Markuliui kontroliuojant) ir laukti momento. Šis planas atrode viliojančiu, jis patiko ir Deksniui, reikėjo tik sukviesti visuotinį pagrindžio vadų suvažiavimą ir galutinai viską nuspręsti. Šis suvažiavimas, kuriam buvo pradėta ruošti, tikriausiai būtų buvęs

paskutinis ir tapęs MGB hienu puota. Tačiau pagrindžio vadovai perprato šią klastą, Erelis buvo paskelbtas išdaviku, nušalintas nuo vadovavimo ir dalyvavimo pagrindyje. Po nepavykusios kombinacijos, 1948 m. Markulis buvo išsiųstas į Leningradą (dabar-Sant Peterburgas) ir apie šešetą metų ten "tobulinosi". Ten, matyt, jam buvo saugiau slėptis nuo partizanų keršto. Sužavėti tam tikru pasisekimu, MGB darbuotojai nenusiminė dėl Markulio demaskavimo ir sulipdė naują agentūrinę BDPS "vadovybę". Pirmininku jie pastatė agentą Vytautą (g. 1896 m., 1941 m. areštuotą buv. Tautininkų sąjungos sekretorių, užverbuotą 1942 m. jam esant lageryje, o 1945 m. dirbusį vieno Kauno instituto direktorium). Pavaduotoju buvo agentas Mindaugas (g. 1898 m., buv. Lietuvos kariuomenės plk. ltn., užverbuotas 1945 m.). Nariais buvo agentas Liūtas (1940 m. užverbuotas katalikų dvasininkas) ir agentas Liepsna (g. 1915 m. buv. Lietuvos kariuomenės leitenantas). Pastarasis buvo siųstas į užsienį, susitiko su kai kuriais emigrantų veikėjais.⁵⁹ Tad vienu metu egzistavo du BDPS-partizanų ir MGB.

1949 m. J. Deksnys su grupe kitų desantininkų buvo išlaipintas pajūryje. Čia jų jau laukė MGB operatyvininkai, jų tarpe ir agentas Zaskevičius-Bagdonas. Deksnys suimamas. (Vėliau, atitinkamai apdorotas, priverstas pasirašyti atgailavimo pareiškimą.) 1951 m., nespėjęs net susitikti su pagrindžio vadu J. Žemaičiu, žūsta desantininkas J. Lukša. Pagrindžio ryšiai su užsienyje esančiais rezistentais iš esmės nutrūksta. Tarp atskirų pagrindžio grupių Lietuvoje, ryšiai, perėmus kanalus, užblokuojami. Į partizanų grupes infiltruoti agentai varo savo pragaištingą veiklą. Ypač kenksmingi buvo vadinamųjų agentų-smogikų veiksmai. Tai specialios MGB parengtos mjr. Sokolov vadovaujamos grupės, kurių tarpe buvo ir buvusių partizanų, nusiritusių iki niekšišiausios ribos. Smogikai užsiėmė provokacijomis, imituodami "desantininkus", "partizanus". Jie panaudojami įvairiose taip vadinamose operatyvinėse kombinacijose, klastingose žudynėse, kuriami legendiniai "štabai", brolis siunčiamas žudyti brolių, buvusius kovos draugus.

Ginkluotam pagrindžiui užnerta kilpa vis labiau suveržiama. Reikia įsivaizduoti ką reiškė tuo metu partizanui kad ir vienas išgyventas mėnuo. MGB rūpestis buvo kaip nors prisikasti iki vis dar išlikusių pagrindžio vadų. Tam buvo mestos pagrindinės baudėjų jėgos, dirbo šimtai agentų. 1953 m. gegužės 30 apsvaigintas sprogusios specgranatos bunkeryje paimamas J. Žemaitis, o 1956 m. spalio 12 buvo suimtas ir A. Ramanauskas...

Dar 1953 m. spalio 25 d. LSSR VRM (MVD) 4 valdybos viršininkas Raslanas pažymoje apie veiklos rezultatus raportavo Maskvai, kad per laikotarpį nuo 1944 m. liepos 15 iki 1953 m. spalio 25 iš viso likviduota ginkluotų laisvės kovotojų ("nacionalistų") 38108, iš kurių žuvo 20093, iš viso areštuota 59376, ištremta 106037 asmenys.⁶⁰⁾ Areštuotas J.Žemaitis buvo nugabentas į Maskvą ir pristatytas Berijai. Spėjama, kad bergždžiai buvo mėginta jį palaužti ir priversti padaryti viešą atgailos pareiškimą ar tapti išdaviku. Rezistencijos vadas nepalūžo ir 1954 m. buvo sušaudytas Butyrkų kalėjime. Nepalūžo žiauriai kankinamas ir A.Ramanauskas. 1957 11 29 Vilniuje jam buvo įvykdytas mirties nuosprendis.

Taip baigėsi ginkluotas priešinimasis, bet ne laisvės kova. Ji tik perėjo į naują etapą.

7. ŽYMESNIEJI POGRINDŽIO ORGANIZATORIAI IR VADAI

Aprašytasis laisvės kovos periodas išugdė tūkstančius pasišventusių kovotojų, tautos didvyrių, kuriems gali būti skirta ištisa enciklopedija. Ji, reikia manyti, ir bus parašyta. Čia, kalbėdami apie bendruosius tos kovos bruožus, mes norime pabrėžti, kad laisvės kovotojai nebuvo, kaip kai kas manė, "paprasti kaimo berneliai, panorėję ant kelmo sukurti valdžią". Todėl gal nepavyks suminėti visų tos kovos organizatorių bei žymesnių vadų, bet gal nors dalinai bus parodyta kas tie laisvės šaukliai, ilgus metus vienas kitam perdavę kovos vėliavą ir savo gyvybių kaina rašę tos kovos istoriją. Gal ne visų jų vienodas indėlis į šią kovą, bet vienodas siekis ir ryžtas. Todėl mes čia juos surašome alfabeto tvarka.

ANTANAS BAKSYS gimė 1923 m. Raseiniuose, batsiuvio šeimoje, čia mokėsi ir baigė gimnaziją. Hitlerinės okupacijos metais priklausė LLA organizacijai, buvo įstojęs į Vietinę rinktinę, tarnavo Marijampolės atsargos batalione, kuriame turėjo būti rengiami jaunesnieji karininkai. Vėliau mokytojavo Raseinių gimnazijoje. MGB tąsomas norint užverbuoti agentu, pasitraukia pas partizanus. 1952 m. jau ėjo LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojo ir Vakarų srities vado pareigas. Įkūrė Vyčių sąjungą, redagavo ir leido "Lietuvos vyčių" žurnalą. 1953 01 17 žuvo bunkeryje netoli Kelmės.

Pogrindžio slapyvardžiai - Klajūnas, Germantas.

ANTANAS BALTŪSIS, g. 1915 m. Gulbiniškių km. (Vilkaviškio apskr.). Baigė Vilkaviškio gimnaziją, buvo įstojęs į kunigų seminariją, vėliau baigė karo mokyklą. Vokiečių okupacijos metu buvo Pilviškių policijos viršininku. 1945 m. pradėjo partizanauti, redagavo "Laisvės žvalgą". Nuo 1946 m. liepos 4 - Tauro apygardos vadas. Įvedė karinę tvarką, laipsnių ir apdovanojimų sistemą. Reikalavo griežtos drausmės, nusikaltusius griežtai baudavo. Organizavo vadų kursus, palaikė ryšius su užsienyje esančiais politiniais emigrantais. Kurį laiką buvo VGPS viršininku. Žuvo 1948 m. sausio 2 d. Po mirties pagrindžio vadovybė jam suteikė Laisvės kovos karžygio vardą, apdovanojant I laipsnio Laisvės kovos kryžium.

Pagrindžio sl. - Žvejys.

LIONGINAS BALIUKEVIČIUS, g. 1925 m. Alytuje, studijavo Kauno universiteto medicinos fakultete, stojo į Vietinę rinktinę. Ją išformavus, buvo išvežtas į Čekoslovakiją aerodromų apsaugai. 1945 m. tapo sovietų belaisviu. Nuo 1946 m. - partizanas. Nuo 1949 05 19 Dainavos apg. vadas, turėjo partizanų leitenanto laipsnį. Žuvo 1950 06 24 štabo bunkeryje. Po mirties suteiktas Laisvės kovos karžygio vardas, apdovanojant II Laisvės kovos kryžium.

Pogr.sl. - Dzūkas.

PETRAS BARTKUS, g. Pakepurnio km. (Raseinių apskr.), studijavo Kauno aukšt. technikos mokykloje. 1942 m. įstojo į LLA ir nuo 1944 m. pradžios buvo partizanų būrio kovotojas. 1947 m. buvo vienas iš Kęstučio apg. organizatorių, štabo viršininkas. Nuo 1948 m. - Prisikėlimo apg. vadas, BDPS prezidiumo sekretorius, aktyvus LLKS kūrėjas. Dalyvavo pagrindžio spaudoje, reiškėsi kaip poetas (pasirašydavo pseudonimu Alkupėnas). Turėjo partizanų kapitono laipsnį. Žuvo 1949 08 13.

Pogr. sl. - Sąžinė, Dargis, Žadgaila.

LIUDVIKAS BUTKEVIČIUS, g. 1881 m. Vištytyje. 1902 m. baigė Veiverių mokytojų seminariją, mokytojavo, bendradarbiavo to meto rusų ir lenkų spaudoje. 1904 m. už dalyvavimą Mokytojų sąjungoje ir tautiškas pažiūras buvo trumpam įkalintas ir nušalintas nuo mokytojavimo. Nuo 1907 m. mokytojavo Kėdainių apskr., Žemiuose. 1914 m. mobilizuotas į caro armiją, baigė karo mokyklą. Nuo 1918 m. Lietuvos kariuomenės karininkas-intendantas. 1930 m. jam suteiktas

pulkininko laipsnis. Apdovanotas 6 ordinais ir medaliais. Nuo 1937 m. paleistas į atsargą, dirbo civilinėje tarnyboje. Dalyvavo LAF veikloje, vokiečių buvo areštuotas, paskui slapstėsi. 1945 m. Tauro apg. štabo narys, LIK pirmininkas. 1946 m. areštuotas ir nuteistas. Mirė 1963 m., palaidotas Petrašiūnuose.

Pogr. sl. - Luobas

ZIGMAS DRUNGA, g. 1904 m. Mokydamasis gimnazijoje buvo aktyvus skautas ir pavasarininkas. 1926 m. baigė karo mokyklą ir aviatorių kursus (oro žvalgas), iki 1940 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje (generalinio štabo II sk.), majoras. Partizanavo nuo 1945 m. vasaros, ėjo Tauro apg. vado pareigas, žuvo 1946 06 12 (Kita versija-1946 07 20 nuteistas sušaudyti)

ADOLFAS EIDINTAS, g. Telšių apskr, 1935 m. baigė Telšių gimnaziją ir įstojo į karo mokyklą, nuo 1938 m. tarnavo husarų pulke. 1941 m. dalyvavo karininkų pagrindžio organizacijoje, buvo areštuotas kartu su kitais LAF Vilniaus štabo nariais. Susirgęs šiltine buvo patalpintas ligoninėn iš kur sužadėtinei padedant pabėgo. Pasitraukė Vokietijon ir veikė kaip LAF ryšininkas su Lietuva, kelis kartus perėjo sieną. Vokiečių okupacijos metu buvo Radviliškio burmistras. 1942 m. įstojo į LLA ir paskirtas Šiaulių apygardos vadu. Nuo 1944 10 07 ėjo LLA vado pareigas. 1945 m. suimtas ir nukankintas Lukiškių kalėjime.

ALEKSANDRAS GRYBINAS, g. 1920 m. Lukšiuose. 1940 m. baigė Marijampolės mokytojų seminariją ir mokytojavo. 1944 m. artėjant frontui, pasitraukė į Vakarus ir buvo paimtas į vokiečių kariuomenę. Po karo slapta grįžo į Lietuvą ir 1945 m. pradėjo partizanauti. 1948 m. paskirtas Tauro apg. vadu. 1949 09 28 patekęs į pasalą buvo sunkiai sužeistas ir, nenorėdamas priešui pasiduoti, nusišovė.

Pogr. sl. - Faustas

DOMININKAS JĖČYS, g. 1896 m. Medžiūnų km. (Biržų apskr.). Baigė Panevėžio pedagoginę mokyklą, 1919 m. įstojo į Lietuvos kariuomenę ir dalyvavo Nepriklausomybės kovose, baigė I-ją karo mokyklos laidą ir iki 1930 m. tarnavo kariuomenėje ir Šaulių sąjungos komendantūrose. 1941 06 15 pasitraukė iš tarnybos, dalyvavo sukilime ir buvo Alytaus komendantu. Likvidavus Laikinąją vytriausybę, perėjo dirbti socialinio aprūpinimo skyriaus vedėju, stjo į Vietinę rinktinę. Pokario metais

subūrė dzūkų partizanus, vadovavo Dainavos apygardai. Žuvo 1947 08 11 štabo bunkeryje.

Pogr. sl. - Ažuolis.

STEPONAS KAIRYS, g. 1879 m. Užunevėžio km. (Ukmergės apskr.). 1898 m. baigė Šiaulių gimnaziją ir studijavo Peterburgo technologijos institute, iš kurio kelis kartus buvo šalintas už dalyvavimą studentų judėjime. Baigęs institutą dirbo inžinierium Rusijoje, nuo 1912 m. Vilniuje, miesto ūkyje. 1917 m. lietuvių konferencijos dalyvis, išrinktas į Lietuvos Tarybą, 1918 m. vasario 16 akto signataras, ilgametis Lietuvos Seimo narys. Ilgą laiką dirbo Kauno miesto ūkyje, dėstė Vytauto Didžiojo universitete, buvo jo profesorius, 1941-1943 m. - fakulteto dekanas. Dalyvavo socialdemokratų veikloje. 1943-1945 m. pirmasis VLIKo pirmininkas, vėliau - jo narys. 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Mirė 1964 m. Niujorke.

JUOZAS KASPERAVIČIUS, aviacijos leitenantas, priklausė LLA organizacijai. Pokario metais kartu su broliu suklastotais Antano Klimo vardu dokumentais, slapstėsi. Vienų gaudynių metu brolis žuvo, o jis sužeistas pateko į gaudytojų rankas. Iš ligoninės jį išvadavo partizanai ir nuo to laiko jis partizanų gretose. Aktyviai dalyvavo kuriant Jungtinę Kęstučio apygardą ir jai vadovavo. Žuvo 1946 m. birželio mėn. Po mirties suteiktas Laisvės kovos karžygio vardas, apdovanojant I-jo laipsnio Laisvės kovos kryžium.

Pogr. sl. Šilas, Angis, Visvydas.

ADOLFAS KUBILIUS, g. 1908 m. Budrių vienkm. (Kretingos apskr.). Nacių okupacijos metu buvo LLA štabo organizacinio skyriaus viršininkas. 1944 m. išvyko į vokiečių spec. mokyklą. 1944 11 17 jis, kaip desantininkų grupės vadovas, parašytu nuleistas į Alsėdžių apylinkę. 1945 m. kovo mėn. organizavo Žemaičių legioną ir jam vadovavo.

Pogr. sl. Radvila, Šilovelnis, Balys, Adys.

JUOZAS LUKŠA, g. 1921 m. Juodbūdžio km. (K.Rūdos rj.), inžinierius-statybininkas. 1941 m. buvo areštuotas kaip LAF narys. Karo pradžioje išlaisvintas, studijavo ir dalyvavo pagrindžio veikloje (Lietuvos Išlaisvinimo Taryboje). Nuo 1946 m. partizanavo Tauro apg. (rinktinės vadas). 1947 m. pasiūstas į užsienį, kur baigė specialius kursus.

1950 m. grįžo į Lietuvą. Dalyvavo pagrindžio centriniuose organuose. Žuvo 1951 09 05. Jam buvo suteiktas partizanų kapitono laipsnis. Po mirties apdovanotas Laisvės kovos kryžiumi.

Pogr. sl. - Mykolaitis, Skirmantas, Vytis, Skrajūnas, Mickevičius.

JONAS NOREIKA, g. 1910 m. Šukonių km.(Pakruojo vlsč.). Baigė Šiaulių gimnaziją ir karo mokyklą (1931) bei Kauno universiteto Teisių fakultetą (1938). 1931-1940 m. tarnavo kariuomenėje (rikiuotės tarnyboje ir kariuomenės teisme). 1939 m. suteiktas kapitono laipsnis. Už dalyvavimą antihitlerinėje rezistencijoje 1943 m. buvo gestapo areštuotas ir išsiųstas į Štuthof koncentracijos stovyklą. Sovietams užėmus Štuthofą, išlaisvintas ir paimtas į sovietų armiją. 1945 m. grįžo į Lietuvą, dirbo Mokslų akademijos juriskonsultu. Netrukus kartu su kitais įkūrė Lietuvos Tautinę Tarybą (LTT), buvo šios tarybos ginkluotųjų pajėgų vadu. 1946 03 16 areštuotas, 1947 02 26 įvykdyta mirties bausmė.

Pogr. sl. Generolas Vėtra.

LEONAS PRAPUOLENIS, g. 1913 m. Daugeliškių km. (Vilkaviškio apskr.). 1933 m. baigė Kybartų Žiburio gimnaziją, 1939 m. - Prekybos institutą. Vadovavo 1941 m. birželio sukilimui Kaune. 1941 m. lapkričio 27 d. gestapo areštuotas, uždarytas į Dachau stovyklą, vėliau gyveno Vokietijoje gestapo priežiūroje. 1944 m. slapta parvyko į Lietuvą, susirišo su "vanagais" ir jų nurodymu išvyko į Austriją, kur gyveno Šarūno pavarde. Nuo 1945 m. reiškėsi BALF veikloje, VLIKe, Lietuvių fronte.

PETRAS PAULAITIS, g. 1904 m. Kalnėnų km. (Jurbarko vlsč.). Nuo 1926 m. studijavo Milano katalikiškajame universitete. 1939 m. apgynė filosofijos daktaro disertaciją. Grįžęs į Lietuvą, mokytojavo, dalyvavo pavasarininkų ir jaunųjų ūkininkų veikloje. Pirmosios sovietų okupacijos metu buvo slapta emigravęs į Vokietiją, įsijungė į LAF organizaciją. Laikinosios Lietuvos vyriausybės laikotarpiu ėjo Raseinių apskr. viršininko pareigas. Po to dirbo Jurbarko gimnazijos mokytoju ir įsteigė pagrindžio Lietuvos laisvės gynėjų sąjungą (LLGS), leido "Lietuviškus atgarsius". 1943 m. gestapo buvo areštuotas, bet pavyko pabėgti. Sovietmečiu toliau tęsė LLGS veiklą, vėliau susijungė su Jungt. Kęstučio apygarda. Gyveno pusiau legaliai Kazio Povilaičio

dokumentais. Redagavo "Laisvės varpą". 1947 m. areštuotas. 1956 m. grįžęs į Lietuvą įsikūrė Kaune, dirbo kūriku ir ėmėsi atnaujinti pogrindžio veiklą. 1957 m. pakartotinai areštuojamas ir nuteisiamas.

MOTIEJUS PEČIULIONIS, g. 1888 m. prie Šventežerio (Lazdijų r.). Baigė Suvalkų gimnaziją, Petrapilio universitete studijavo fiziką-matematiką, dalyvavo slaptose studentų organizacijose. Pirmojo pasaulinio karo metu pašauktas į caro armiją baigė karo mokyklą (1916). 1918 m. grįžęs į Lietuvą iš pradžių dirbo "Darbo balsu" redakcijoje, nuo 1919 m. - Lietuvos kariuomenėje. Dalyvavo visuose frontuose kaip pulko vadas. Apdovanotas 4 ir 5 laipsnio Vyčio kryžiaus ordinais. Karinėje srityje tobulinosi užsienyje. 1930-1936 m. generalinio štabo valdybos viršininkas. Nuo 1935 m. generolas leitenantas. Nacių okupacijos metu įsijungė į VLIKo veiklą, paskirtas ginkluotųjų pajėgų vadu. Dalyvavo kuriant pirmuosius partizaninius dalinius. Gyveno pusiau legaliai Jono Kaminsko dokumentais. Sūimtas 1946 (?1947) ir nuteistas. Mirė Ilguvos senelių namuose (Šakių r.) 1960 m. Palaidotas Kaune, A.Panemunėje. Pogr. sl. Miškinis

ADOLFAS RAMANAUSKAS, g. 1917 m. Lazdijų rj. (Sesuo nurodo - g. 1918 m. JAV). Mokėsi Seinų "Žiburio" gimnazijoje, 1939-1940 m. tarnavo kariuomenėje ir baigė karo mokyklą. Dalyvavo 1941 m. sukilime, po to buvo Druskininkų burmistru ir komendantu. Vėliau mokytojavo Lepalingyje ir dirbo Alytaus mokytojų seminarijos dėstytoju. 1945 04 25 su draugais išėjo partizanauti, kur parodė daug sumanumo ir išstvermės. Vadovavo Merkio rinktinei, Dainavos apygardai Pietų Lietuvos sričiai, buvo LLKS prezidiumo narys. 1956 m. areštuotas ir 1957 m. sušaudytas. Jam buvo suteiktas partizanų pulkininko laipsnis. (Apie A.R. sekimą ir suėmimą žiūr. LKA, t.9, p. 177-202).

Pogr. sl. Vanagas.

SERGIJUS STANIŠKIS, g. 1899 m. Geležinių km. (Marijampolės apskr.) vienuolikos vaikų šeimoje. Mokėsi Marijampolės real. mokykloje, priklausė aušrininkams. 1920 m. įstojo į karo mokyklą ir baigė jos IV laidą. 1923 m. dalyvavo Klaipėdos sukilime, tarnavo kavalerijoje, dėstė karo mokykloje. Turėjo kapitono laipsnį, partizanų buvo pakeltas majoru. Pokary organizavo pirmuosius partizanus, buvo Dainavos štabo narys, Pietų srities vadas.

Pogr. sl. Antanaitis, Puckevičius, Viltis, Litas.

JUOZAS ŠIBAILA, g. 1905 m., mokytojas, jaunalietuvių veikėjas, tautminkas, 1941 m. sukilimo dalyvis, būrio vadas. Pokario metais - pagrindžio organizatorius ir vienas iš vadovų Rytų Lietuvoje. LLKS prezidiumo narys, viešosios (politinės) dalies viršininkas.

Pogr. sl. Dėdukas, Merainis.

KAZYS ŠKIRPA, g. 1895 m. Nemajūnų km. (Biržų apskr.). 1915 m. baigė Mintaujos gimnaziją, studijavo Petrapilio komercijos institute. Pašauktas į caro armiją, baigė Peterhofo karo mokyklą, dalyvavo Lietuvių karių sąjungos Rusijoje veikloje. Grįžęs į Lietuvą tapo pirmuoju Lietuvos kariuomenės savanoriu. Ėjo pirmojo Vilniaus karinio komendanto pareigas, sukūrė atskirąjį batalioną, kuris išaugo į 5 pėst. pulką. Jam vadovaudamas dalyvavo visose nepriklausomybės kovose. Tobulinosi Ciuriche ir Aukšt. karininkų kursuose Kaune, dėstė karo mokykloje, dirbo generaliniame štabe, buvo jo viršininkas. Nuo 1927 m. diplomatinėje tarnyboje. Turėjo gen. štabo pulkininko laipsnį. Buvo LAF vyr. štabo viršininkas (1943).

KAZYS VEVERSKAS, g. 1913 m. Kalvių km. (Kauno apskr.). Augo 10 vaikų šeimoje. Baigė Naradavo žemės ūkio mokyklą, Kauno "Aušros" berniukų gimnaziją, karo mokyklą, studijavo Teisės fakultete. 1940 m. sovietams okupavus Lietuvą, pasitraukė į Vokietiją, dirbo spaustuvėje. Grįžęs į Lietuvą, tęsė studijas ir organizavo LLA, jai vadovavo. 1944 m. Plateliuose kartu su kitais organizavo pirmuosius LLA partizanus "vanagus". Žuvo 1944 12 28 prie Raudondvario.

Pogr. sl. Dėdė.

VIKTORAS VITKAUSKAS, g. 1920 m. Vencloviškių km. (Kauno rj.). Baigė gimnaziją ir buhalterių kursus, buhalteriaus Kauno trikotažo "Kaspino" fabrike. Išsisukinėdamas nuo bendradarbiavimo su kolaborantais, 1946 m. išėjo partizanauti. Buvo Žalgirio rinktinės vadu, nuo 1949 11 01 - Tauro apg. vadas, nuo 1950 07 kartu ir Pietų srities vado pavaduotojas. Žuvo 1951 01.

Pogr. sl. Saidokas, Karijotas.

JUOZAS VITKUS, g. 1901 m. Skuodo-Kitūnų km. (Mažeikių apskr.). Mokėsi Mažeikių prekybos mokykloje, vėliau - Telšių gimnazijoje, dalyvavo ateitininkų veikloje. 1920 m. lapkričio mėn. stojo į Lietuvos

kariuomenę, baigė karo mokyklą ir dalyvavo kovose su bermontininkais ir lenkais. Karinėje tarnyboje išbuvo iki 1940 m. Yra baigęs aukštuosius karo technikos kursus, studijavo Briuselio karo akademijoje. 1938 m. jam suteiktas plkn. leit. karinis laipsnis. Karo mokykloje dėstė karinę inžineriją. Nacių okupacijos metais priklausė LF karinei "Kęstučio" organizacijai. Pokario metais dirbo Marcinkonių miškų ūkio buhalteriu, 1945 m. įsijungė į partizaninę kovą, buvo jos organizatorium. Ėjo Dzūkų grupės, "A" apygardos ir Pietų Lietuvos srities vado pareigas. 1946 07 02 buvo sunkiai sužeistas ir mirė nuo žaizdų. Po mirties pagrindžio vadovybė jam suteikė Laisvės kovos karžygio vardą, apdovanojant I-jo laipsnio Laisvės kovos kryžiumi.

Pogr. sl. Kazimieraitis.

JONAS ŽEMAITIS, g. 1909 m. Palangoje. Nuo 1917 m. Žemaičiai apsigyveno Raseinių apskrityje, o po to netrukus persikėlė ir į Raseinių miestą. Čia J.Žemaitis baigia 6 gimnazijos klases ir įstoja į karo mokyklą. Prsidėjo karininko tarnyba. Keletą metų tobulinosi Prancūzijoje Fonteneblo Artilerijos karo akademijoje. Jam suteikiamas kapitono laipsnis, vadovauja pulko mokomajai baterijai. Kariuomenėje tarnavo iki karo pradžios. Nevykdydamas korpuso vadovybės įsakymo trauktis į Sovietų sąjungos gilumą, ties Valkininkais su būreliu kareivių atsiliko nuo kolonos ir liko Lietuvoje. Į pasiūlymą stoti į vadinamuosius savisaugos dalinius, atsisakė, persikėlė į Kauną, kurį laiką dirbo durpių pramonėje, vėliau išsikelia į Šiluvos valsčių ir dirba kooperatyvo vedėju. 1944 m. organizavo Šiluvos ir Tytuvėnų valsčių žmones į Vietinę rinktinę ir tampa jos bataliono vadu. Rinktinę likvidavus, slapstosi iki 1945 m. vasaros, kada tampa partizanų ir skiriamas Žebenkšties rinktinės štabo viršininku, vėliau - jos vadu. 1947 m. gegužės mėn. išrenkamas Kęstučio apg. vadu. 1948 m. jo pastangomis įkuriamas Vakarų (Jūros) sritis ir jis tampa jos vadu. 1949 m., įkūrus LLKS, J.Žemaitis tampa šios organizacijos prezidiumo pirmininku ir vyriausiuoju ginkluotųjų pajėgų viršininku, vadų suvažiavimas jam suteikia partizanų generolo laipsnį. 1953 m. gegužės mėn. J.Žemaičio bunkeris buvo išduotas ir jis pats apsvaigintas įmestos granatos. 1954 m. J.Žemaitis sušaudytas Maskvoje, Butyrkų kalėjime.

Pogr. sl. Darius, Jocius, Tylisus, Žaltys, Vytautas. (Plačiau apie J.Ž. žiūr. LKA, T.13, p. 162-191)

IV. PAGRINDIS NAUJOMIS KOVOS SĄLYGOMIS (1955-1988 m.)

1. POLITINĖS APLINKYBĖS IR KOVOS POBŪDIS

Ginkluotos kovos nuslopimas buvo skaudus momentas tautos laisvės žygyje, tačiau kovos dvasia neužgeso. Turėjo tik atsirasti nauji kovos būdai prisitaikant prie naujų aplinkybių. Palankesnės tam sąlygos susidarė po Stalino epochos žlugimo, kai vidaus padangėje atsirado šiek tiek tokios prošvaistės, o Vengrijos sukilimas (1956 m.), Čekoslovakijos įvykiai (1968 m.), kaimyninėje Lenkijoje vykstantis priešinimasis bolševikinei priespaudai, pakėlė ir lietuvių dvasią. Prasidėjo kokybiškai naujas kovos etapas. Jam būdingi tokie bruožai:

1. Kova nebeįgauna centralizuotą, visatautinį pobūdį ir mastą, veikia lokaliniai židiniai.

2. Pogrindžio veikla pradeda reikštis atskirų visuomeninių interesų, atskirų visuomenės sluoksnių pagrindu.

3. Kovos veiksmai pradedami derinti su kitų pavergtų tautų laisvės siekiais (išsivaduojamasis internacionalizmas).

4. Prasidėjo disidentinė (kitamanių) veikla, siekiama revizionizmo keliu transformuoti bolševizmo ideologinius pagrindus ir politines struktūras, kartais net nukrypstant į konformizmą. Ypač tai ryšku gorbačiovinės "perestrojkos" (komunistinio persitvarkymo) metu.

Į Lietuvą pradėjo grįžti atlikę bausmę bei amnestuoti buvę politiniai kaliniai. Sovietinio saugumo duomenimis iki 1958 m. sausio 1 d. grįžo apie 1900 buvusių politinių kalinių ir daugiau kaip 5000 tremtinių šeimų. Tam buvo pasiruošę MGB organai, gavę atitinkamas instrukcijas ir iš Maskvos. Suaktyvintas agentūrinis darbas. Kiekviename "darbo kolektyve" buvo stengiamasi turėti informatorius, ypatingą dėmesį kreipiant į sugrįžusius iš įkalinimo vietų ir tremties. Naujai įstojusių mokyti studentų sąrašai buvo pateikiami KGB įstaigoms. Su grįžusiais įvairiomis dingstimis buvo palaikomi "kontaktai", siekiant išsiaiškinti jų nuotaikas, kėslus, ideologiškai "apdoroti", ką nors pasiūlius patraukti savo pusėn ar net padaryti informatoriais. Ypač buvo stengiamasi, kad būtų padaromi pareiškimai, smerkiantys praeities kovas ir konstatuojantys "praregėjimą". Visas šis darbas, žinoma, vyko gana vangiai, bet šių žmonių įsijungimas į aktyvią pogrindžio veiklą buvo beveik neįmanomas. 1957 m. buvo suimtas ir pakartotinai nuteistas

P.Paulaitis, 1978 m. sukurpta byla B.Gajauskui, iškalėjusiam 25 metus. Nesėkmę ištiko ir Vaineikio pastangos atkurti LLKS organizaciją: 1957 m. buvo areštuotas jis pats bei represuota virš 40 kitų bendražygių, daugeliui panaikinant anksčiau pritaikytos amnestijos sprendimus. 1956 m. antrą kartą buvo areštuotas K.Skebera ir grupė Dailės instituto studentų vien už tai, kad jis atvirai pasikalbėdavo su studentais ir davė jiems paskaityti dar prieš karą išleistų A.Rachmanovos ir kitų autorių knygų.

Nereikėjo būti organizuotos veiklos dalyviu. Užteko to fakto, kad buvę politkaliniai susitikdavo, pabendraudavo, persimesdavo vienu kitu žodžiu. Negalėdami sulipdyti baudžiamąją bylą (nes jau buvo šiek tiek paisoma ir teisinių normų), sovietinio saugumo organai griebdavosi šantažo, šmeižto, ieškodavo kompromituojančios medžiagos arba patys ją sufabrikuodavo, kartais patys apskelbdavo KGB agentais, kad izoliuotų nuo visuomenės potencialius pogrindininkus. Charakteringa yra 1956-1957 metų Kauno inteligentų, buvusių politkalinių ir Nepriklausomos Lietuvos veikėjų operatyvinė byla "Recidyvas".⁶¹⁾ Joje kurpiama medžiaga apie Toliušį, Klimą, Nosevičių ir kitus, vėliau, nesudarius bylos, juos bent apšmeižiant spaudoje. Masiniais tiražais buvo platinama tendencingai parinkta ir iškreiptai komentuojama "medžiaga" apie lietuvių pasipriešinimo veiklą. Nepaisant to, patriotiškai nusiteikusių lietuvių susibūrimuose skambėjo partizanų dainos, buvo puošiami žinomi jų kapai. Bet į kovos areną turėjo ateiti naujos jėgos. Ir jos ėjo.

1957 m. gruodžio mėn. buvo areštuoti mokytojas Laugėnas, MA aspirantas Telksnys, radijo muzikos laidų redaktorius Stupnys, profsąjungų klubo vadovas Seliukas sukūrę "Nacionalinį liaudies frontą", kuris skleidė demokratinio socializmo, Lietuvos nepriklausomybės atstatymo idėjas. 1961 m. Vilniuje areštuojama jaunimo "Laisvosios Lietuvos" grupė (R.Ragaišis, V.Šakalys, A.Baltrušaitis ir kt.), kuriai priklausė apie 30 narių. 1965 m. buvo susekta Konservatorijos studentų ir Kultūros technikumо moksleivių pogrindžio grupė (vad. J.Volungevičius), veikė Lietuvos jaunimo sąjunga, leidusi "Juventus Academica" leidinį...

Būdingos ir pavienių asmenų, gal ne tiek kovos, kiek protesto prieš priespaudą akcijos. Tai, pirmiausia, politiniai pabėgėliai iš sovietinio rojaus. 1970 m. pabėgo tėvas ir sūnus Brazinskai, prievarta nuvarę lėktuvą iš Suchumio į Turkiją. Tais pat metais mėgino pabėgti lietuvis jūrininkas S.Kudirka, nušokęs į prisišvartavusio JAV pasienio

apsaugos laivo denį. Amerikiečių grąžintas, Kudirka buvo nuteistas „už tėvynės išdavimą“ ir tik didelių pastangų (daugiausia JAV lietuvių) dėka išlaisvintas ir jam leista išvykti pas motiną. 1980 m. per Kareliją miškais į Švediją pabėgo praėityje buvęs politkalinys V.Šakalys.

Kita protesto akcijos forma-susideginimas. 1972 m. Kauno teatro sodelyje su šūkiu „Laisvę Lietuvai“ susidegino R.Kalanta, o pritarusieji šiai akcijai saugumiečių priežiūroje buvo laikomi psichiatrinėje ligoninėje. 1976 m. kariniame dalinyje susidegino lietuvis kareivis A.Kalinauskas, sušukęs „Už Lietuvą“. Panašios protesto akcijos buvo reiškiamos ir kitose šalyse.

Kovon pakilo ir labiau organizuotos pogrindininkų grupės.

2. LIETUVOS LAISVĖS LYGA (LLL)

Nagrinėjamame laikotarpyje LLL dėl dviejų priežasčių rezistenciniame judėjime užėmė išskirtiną vietą. Viena, tai buvo dar bendrų tautos siekių reiškėja, pretenduojanti veiklą vystyti visoje Lietuvoje. Tai buvo dar ankstyvesniojo pogrindžio bruožas. Antra, LLL laikėsi visai naujos taktikos, ji nefiksavo narystės. „Kiekvienas Lietuvos gyventojas gali save laikyti LLL nariu, jeigu jis kovoja (pagal galimybes) už „Laisvės Lygos tikslus“ - buvo sakoma šios organizacijos deklaracijoje, kurios aukščiausia institucija buvo Tautinė taryba, o sutrikus jos veiklai - Užsienio taryba.

LLL įsisteigė 1978 m. birželio mėn. Jos iniciatorius ir steigėjas buvo A.Terleckas. Apie jį tada susispietė būrelis buvusių politkalinių, disidentų (Ragaišis, Volungevičius, Bogušis, Statkevičius, Baltrušaitis, Sadūnaitė, kun. Grigas, Pečeliūnas ir kt.). 1976 metais pradėtas leisti pogrindžio laikraštėlis „Laisvės šauklys“ dabar jau imtas leisti LLL vardu, išleidžiamas platesnės apimties periodinis leidinys „Vytis“. LLL idėjine platforma tapo Molotovo-Ribentropo 1939 m. slaptųjų protokolų dėl įtakos sferų Rytų Europoje demaskavimas. Šie protokolai JAV Valstybės departamento viešai paskelbti 1948 m. leidinyje „Nazi-Soviet Relations“ Lietuvoje iki tol buvo beveik visai nežinomi. „Vytis“ turinio ir apimties atžvilgiu tampa rimtu pogrindžio leidiniu, nors kai kas ima skelbti, kad tai MGB darbas. „Vytis“ pasiekia ir Vakarų, ten perspausdinamas, skelbiamas per radiją. Leidinyje buvo brandžių straipsnių, istorinės medžiagos, net rasta vietos patriotinei K.Bradūno poezijai. Reikšmingas buvo 1979 metais, Ribentropo-Molotovo suokalbio keturiasdešimtųjų metinių proga Jungtinių tautų Generalinės

Asamblėjos sesijai adresuotas pareiškimas ir prie jo pridėtas ilgokas A. Statkevičiaus parašytas "Moralinis ultimatumas TSRS vyriausybei". Dokumente, pasirašytame Tautinės Tarybos, įvardijamas lenininio-stalininio tipo imperializmas, istoriškai plačiai apžvelgiami Lietuvos-Rusijos santykiai ir reikalaujama Lietuvai nepriklausomybės, "likviduoti visą grandiozinę virš 100-to tautų apėmusią kolonijinio engimo sistemą". Kitas svarbus 1979 08 23 Tautinės Tarybos dokumentas, pasiekęs Vakarus ir paskelbtas per "Amerikos balsą" buvo pareiškimas, adresuotas SSSR, VFR, VDR ir šalių, pasirašiusių Atlanto chartiją vyriausybėms bei SNO generaliniam sekretoriui K. Valdhaimui. Pareiškime prašoma SSSR vyriausybės viešai paskelbti Molotovo-Ribentropo pakto tekstą ir pripažinti jį negaliojančiu. To pačio prašoma ir VFR bei VDR vyriausybių, o kitų vyriausybių-prašoma pasmerkti šį paktą. Gen. sekretoriui primenama atsakomybė už tautų likimą ir išreiškiamas pageidavimas, kad Latvijos, Estijos ir Lietuvos klausimas būtų svarstomas Jungtinių Tautų organizacijoje. Šį kreipimąsi paasirašė 49 asmenys, jų tarpe 9 estai ir latviai. Pritardami šiam pareiškimui pasirašė ir 11 žinomų Maskvos disidentų, kurie pagelbėjo šį pareiškimą perduoti ir į Vakarus. Panašių pareiškimų LLL yra išplatinusi ir daugiau. 1987 m., rugpjūčio 23 d. LLL Vilniuje prie A. Mickevičiaus paminklo dar okupacijos sąlygomis pirmą kartą viešai suorganizavo mitingą, smerkiantį Molotovo-Ribentropo suokalbį, reikalaudama išvesti sovietinę armiją ir leisti tautai laisvai spręsti savo likimą.

LLL organizatoriai buvo persekiojami, tačiau situacija neleido viešai juos paskelbti "tėvynės išdavikais", kaip buvo praktikuojama iki tol. Jiems mėginta sudarinėti kriminalines bylas, paskelbti psichiniais ligoniais, šmeižikais, organizuojami "pasmerkimai" darbovietėse ir, žinoma, "demokratinėje" spaudoje.

1988 m. liepos 3 d. LLL išėjo iš pogrindžio, kėlė radikalus reikalavimus, drąsiai pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę. Tai organizacija, kuri sulaukė ir Lietuvos valstybingumo atstatymo bei pratęsė savo veiklą Nepriklausomoje Lietuvoje. Kyla klausimas, kodėl ši patriotinė, daug pogrindyje nuveikusi grupė nepatraukė paskui save mases, neišaugo į skaitlingą organizaciją ir kodėl nuo jos lyderio nusigręžė net kai kurie buvę artimi bendražygiai? Tam, matyt, buvo objektyvių ir subjektyvių priežasčių. Nauji rinkos santykiai atėmė dalį žmonių energijos, jie tapo abejingi ne tik praeičiai, bet ir iš viso dvasinėms inspiracijoms. Iš kitos pusės, diplomatinis žengimas į nepriklausomybę, vengiant ekscesų ir aukų, tarsi neleido nukrypti į

kraštutinumus ir ėmė rodytis, kad pamiršamos pačio judėjimo ištakos. Tas LLL eilėse iššaukė aklą priešišką kovos iniciatyvą perėmusioms jėgoms. Be to, nepripažinimas jokių autoritetų, vengimas kompromisų su vieno tikslo siekiančiais, bet skirtingos taktikos žmonėmis, nuvedė LLL į tam tikrą saviizoliaciją. Tačiau mūsų rezistencijos istorijoje LLL užima neabejotinai garbingą vietą.

3. KOVA DĖL TIKINČIŲJŲ TEISIŲ

Bolševikai, uzurpavę visą politinę, visuomeninę bei kultūrinę gyvenimą, negalėjo, pakęsti bet kokio vakuumo, juo labiau - nekontroliuojamos veiklos, tokios kaip religinių bendruomenių. Jiems ne tiek buvo bausis religijos turinys, kiek tai, kad be CK direktyvų, globos ir palaikymo galėjo savarankiškai egzistuoti žmonių grupės, nepripažįstančios partijos vadovaujančio vaidmens. Ateizmas jiems buvo ne tikslas, o tik priemonė hegemonijai įtvirtinti. Savarankiška ir nekontroliuojama ateistų veikla jiems būtų ne mažiau nepageidautina, kaip ir kitokia už jų kontrolės ribų esanti veikla. Todėl ir religija buvo stumiami iš gyvenimo, tikintieji visaip varžomi ir net persekiojami. Dauguma tikinčiųjų ir dvasiškių suprato, kad savo teises jie gali apginti tik įveikę bolševikinę diktatūrą ir todėl įsijungė į visos tautos kovą dėl laisvės. Neužmiršami kunigų A.Yliaus, J.Lelešiaus, A.Svarinsko, vyskupo V.Borisevičiaus vardai. Jie kartu su visa tauta žengė kančių keliais, jiems teko patirti šmeižtus ir pažeminimus.

Dalis tikinčiųjų ir dvasiškių galvojo, kad savo teises gali apginti ir nesikišdami į politinę kovą, siekiant išlygų tik Bažnyčios reikaluose. Dar 1940 m. rugpjūčio mėn. kun. M.Krupavičius prašėsi audiencijos pas tuometinius sovietinius vadovus M.Gedvilą ir J.Paleckį veltui mėgindamas įtikinti juos, kad tikinčiųjų puolimas nenaudingas. Vėliau, 1945 m. Kauno arkivyskupijos valdytojas prel. S.Jokubauskas parašė ganytojišką laišką, kuriame ragino nutraukti pasipriešinimo kovą. Deja, daugelis kunigų nepritarė tokiai pozicijai ir savo pamoksluose tik vienas kitas Kauno arkivyskupijos kunigas aiškino, kad kiekviena valdžia iš Dievo, kad negalima jos neklausyti, o partizanai tik užtraukia nuodėmę, jų negalima laidoti su religinėmis apeigomis ir priimti į kapines (pvz. Gelgaudiškio klebonas kun. K.Augustaitis). Susitaikymo ir net bendradarbiavimo su okupacinės valdžios organais poziciją užėmė ir Kauno arkivyskupijos valdytojas J.Stankevičius, vienas kitas žemesnio rango dvasiškis, o kun. prof. J.Ragauskas ir dar keli dvasiškiai

tiesiog perėjo bolševikų tarnybon. Tuo tarpu daugelis dvasiškių nešė jungą gulago koncentracijos stovyklose, buvo persekiojami vyskupai J.Steponavičius ir V.Sladkevičius.

Kiek kitokia padėtis susidarė Lietuvoje susilpnėjus pagrindžio veiklai ir tam tikrą mastą įgijus disidentiniam judėjimui. Maskvoje pravoslavai jau buvo įkūrę Krikščioniškąjį komitetą tikinčiųjų teisėms ginti. G.Jakunin'o paraginti panašios veiklos ėmėsi ir Lietuvos dvasiškiai. 1978 m. lapkričio 22 d. kunigai A.Svarinskas, S.Tamkevičius ir J.Zdebskis susitikime su žurnalistais Maskvoje išplatino pareiškimą, kuriame skelbiama, kad Lietuvoje steigiamas Tikinčiųjų teisių gynimo katalikų komitetas (TTGKK). Krepimesi sakoma, kad Komitetas "sieks katalikams lygių teisių su ateistais. Savo veiklą tikimės padėti tikintiesiems, o įgyvendinus teisinę ir praktinę tikinčiųjų ir ateistų lygybę, daug laimės ir Tarybų Sąjungos autoritetas Krikščioniškuose Vakaruose. (...) komitetas veiks viešai ir nesieks jokių politinių tikslų..."⁶² Komitetui taip pat priklausė kunigai J.Kauneckas ir V.Vėlavičius, vėliau prisijungė L.Kalinauskas, A.Keina ir V.Stakėnas.

Vien per pirmuosius penkis metus TTGKK padarė virš 50 viešų pareiškimų. Jie buvo skirti Romos popiežiui, SSSR religijų reikalų tarybai, SSSR vidaus reikalų ministrui, daugelio šalių religinių bendruomenių hierarhams, kreiptasi ir į Lietuvos katalikų Bažnyčios vadovybę. 1979 m. gegužės 5 d. pareiškime Lietuvos vyskupams ir vyskupijų valdytojams raginama ne maldauti, o reikalauti platesnių tikintiesiems teisių. "Jau atėjo laikas ordinarams garsiai prabilti, - duokite mums laisvę tvarkyti Bažnyčios ir kunigų reikalus..." - rašoma jame.⁶³ Būdinga, kad komitetas ne tik paskelbė savo narių pavardes, bet nurodė ir adresus. Nebuvo ir pirmininko. Visi solidariai buvo atsakingi už komiteto veiklą.

1972 m. kovo 19 d. pasirodė pirmasis "Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos" (LKB kronikos) numeris. Nors nenurodyta, kad leidėjas yra TTGKK, tačiau jos globėju kaip tik buvo šis komitetas, o įkvėpėju ir leidėju - to komiteto narys kun. S.Tamkevičius. Kronikoje buvo skelbiami faktai apie tikinčiųjų persekiojimus visoje Lietuvoje, rašoma ir apie kai kurių kunigų kolaboravimą su okupantais, apie mokyklas, informuojama apie pogrindyje leidžiamus leidinius. Taigi, nebuvo apsiribojama vien religiniais reikalais. Tai nepatiko net kai kuriems dvasiškiams, o ką jau kalbėti apie KGB. Juo labiau, kad "LKB kronika" buvo persiunčiama į užsienį. Ten susikūrė Lietuvos Kronikos Sąjunga, kuri ne tik perspausdindavo leidinį lietuvių kalba, bet vertė ir

platino anglų, prancūzų, ispanų kalbomis. Kronika pasklido po visą pasaulį. Todėl 1983 m. buvo teisiama kun. A.Svarinskas, o jo teismo metu suimtas ir kun. S.Tamkevičius. 1973-1980 metais už "LKB kronikos" dauginimą ir platinimą buvo nuteista 14 asmenų.

Nors TTGKK ir "LKB kronika" tiesiogiai nekėlė Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės lozungų, skelbė nesikišianti į politiką, tačiau netiesiogiai susiliečia su bendromis pavergtos tautos Tėvynės problemomis, o svarbiausia - ardė partinės hegemonijos pamatus, demaskavo antidemokratinę sovietinės valdžios pobūdį. Tuo ši veikla ir yra reikšminga lietuvių tautos pasipriešinimo (rezistencijos) istorijai.

4. KOVA DĖL ŽMOGAUS TEISIŲ

1948 12 10 JT generalinė asamblėja priėmė Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją. Po to sekė tarptautiniai susitarimai (konvencijos), kuriuose valstybės prisiėmė įsipareigojimus gerbti žmogaus teises. Vėliau, 1975 m. SSSR kartu su kitomis 34 valstybėmis pasirašė Helsinkio pasitarimo Baigiamąjį aktą su pasižadėjimais gerbti žmogaus teises. Kad tai nebūtų tik tuščios deklaracijos, būtina buvo ir visuomeninę jų vykdymo kontrolę. Todėl 1975 05 12 akademiko A.Sacharovo iniciatyva buvo įkurta Maskvos Helsinkio grupė. 1976 11 25 tokia grupė susikūrė ir Lietuvoje. Į ją įėjo kun. K.Garuckas, E.Finkelšteinas, O.Lukauskaitė-Poškienė, V.Petkus, T.Venclova. Grupė veikė nepriklausomai, tačiau palaikė tamprus ryšius su Maskvos grupe, turėjusia ryšių kanalus su užsieniu.

LHG nebuvo organizacija, turinti savo programą ir įstatus. Tai - labiau disidentų (kitamanių) sambūris. Todėl ir nebuvo vieningos, aiškiai apibrėžtos veiklos linijos. Joje nevyravo Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės idėja, nes tam nelabai pritarė ir Maskvos kolegos. Pagrindinis veiklos motyvas - kova prieš nedemokratiškus valdžios veiksmus bei kitamanių persekiojimus. Ne paskutinę vietą užėmė ir kova dėl migracijos laisvės. Šiais klausimais ypač buvo susirūpinusios žydų bendruomenės, kurių atstovai įėjo į Maskvos ir Lietuvos grupes. Buvo tiesiog prasidėjęs siekiančių išvykti iš SSSR sąjūdis. Todėl LHG veikla per demokratinį humanizmą tam tikra prasme kryo ir į kosmopolitizmą. Tarp kitko, buvo pabrėžiama, kad grupės veikloje neturėtų dalyvauti buvę partizanai.⁶⁹⁾ Gal būt dėl šių visų priežasčių kai kurių asmenų nepatenkino LHG veikla ir jie 1988 09 04 įkūrė

Tarptautinės žmogaus teisių asociacijos Lietuvos skyrių (A.Andreika, V.Aneliauskas, G.Bogušis, J.Gelažius ir kt.).

LHG ir atskiri jos nariai padarė ne mažai pareiškimų įvairiais adresais dėl kai kurių asmenų persekiojimo. Grupės narys kun. Garuckas atvirą laišką LKP CK sekretoriui P.Griškevičiui baigė žodžiais: “Visi Lietuvių Tautos mylėtojai laukia, kad Lietuvą gintumėte, o ne ją pardavinėtumėte. “A.Statkevičius, kaip LHG narys ir LLL atstovas išeivijoje, 1988 09 24 kreipėsi į JAV kongreso Europos saugumo ir bendradarbiavimo komisijos pirmininką S.Hoyer ir vicepirmininką D.De Concini prašydamas imtis žygių Pabaltijo respublikų laisvinimo klausimu.

1978 m. liepos mėn. nuteisus V.Petkų, T.Venclovai emigravus į JAV, iš aktyvios veiklos pasitraukus E.Finkelšteinui, 1979 m. mirus kun. Garuckui, o kitais metais “teismui“ priėmus nutartį A.Statkevičių izoliuoti specligoninėje, LHG veikla buvo labai nusilpusi. 1983 m. mirė ir LHG narė O.Lukauskaitė-Poškienė.

Duomenys apie žmogaus teisių pažeidimus įvairiais kanalais pasiekdavo tarptautinius forumus, kuriuose kas dveji metai turėjo būti aptariama padėtis vykdant Helsinkio susitarimus. Tačiau SSSR atstovai visada atsikirsdavo, kad tai jų vidaus reikalai ir niekas negali į juos kištis, pabrėždavo, kad indėnai turi mažiau teisių, negu SSSR tautos. Tuo ir baigdavosi svarstymai.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad LHG vis tik buvo vienas iš tų kovos būrių, kurie šturmavo sovietinės imperijos bastionus.

5. KITOS DISIDENTINĖS GRUPĖS IR POGRINDŽIO SPAUDA

Siekdami realizuoti savo idėjas, disidentai neretai vienu metu dalyvaudavo keliuose grupėse. Todėl ir LHG veikla kartais persipindavo su LLL arba TTGKK akcijomis. Nors Maskvos disidentai labai noriai bendravo su lietuviais, tačiau vieno likimo ir tradicijų bendrumas skatino orientotis į latvių ir estų vienybę. 1977 08 20 buvo sudarytas Lietuvos, Latvijos ir Estijos nacionalinių judėjimų jungtinis komitetas. Jis jungė Lietuvos išlaisvinimo komitetą, Laisvųjų latvių sąjungą ir Estų pasaulinę tarybą, veikusias užsienyje. Siekta bendradarbiauti ir su kitų kraštų disidentais, susisiekti su tarptautine organizacija “Amnesty International“.

Lietuvoje trumpai savo veiklą parodė Lietuvių tautos nacionalinis sąjūdis, Lietuvių kalbos gynimo iniciatyvinė grupė, 1978

m. įsisteigė Judėjimas už Lietuvos išstojimą iš TSRS ir kt.

Įdomūs yra Lietuvos komunistų sąjungos veiklos epizodai. Ši sąjunga, egzistavusi 1976 m., siekė transformuoti Lietuvos komunistų partiją. Laikydamosi marksistinių pozicijų ir pripažindama, kad socializmas ir komunizmas yra istorijos vystymosi būtinybė, LKS ir jos ideologai buvo už LKP sudemokratinimą ir demokratinį socializmą, savarankišką Lietuvos komunistų kelią, išeinant iš SSSR sudėties. Žodžiu, buvo propaguojamas tada madingas eurokomunizmas, čekoslovakiskasis “socializmas su žmogiškuoju veidu“. Šios idėjos ir LKS nuostatos buvo plačiai reklamuojamos pogrindžio leidinyje “Perspektyvos“. Tai buvo tam tikra pažanga, bet, deja, visai nepriimtina kovingai nusiteikusiems, visiškos laisvės ir nepriklausomybės siekusiems pogrindžio veteranams. Kadangi nebuvo atsiribojama nuo esančios LKP, nepasmerkiama jos kolaborantinė veikla, nesiekiami visiškai išsivaduoti iš dogmatizmo, net pogrindžio “Vytis“ paskelbė aštrų poleminį straipsnį - “Perspektyvos“ be perspektyvų.

Suprantama, kad Lietuvos išlaisvinimo būdas to meto pogrindininkams nebuvo iki galo aiškus. Todėl ir buvo mėginami įvairūs keliai ir priemonės, įvairi taktika. Tad visa, kas vienaip ar kitaip klibino bolševizmo pamatus, buvo indėlis į strateginį tikslą. Politinių jėgų nelaimė yra ambicijos, vadizmo aistros, kovos hegemonizavimas. To, atrodo, neišvengė ir daugelis mūsų pogrindininkų.

Didelį darbą nuveikė ir to meto lietuvių pogrindžio spauda. Be jau anksčiau paminėtų leidinių, reikia pažymėti 1975 m. pradėtą leisti žurnalą “Aušra“, kuri buvo užsimojusi tęsti Basanavičiaus gdynės tradicijas, net buvo pratęsta žurnalo numeracija. Į užsienį patekę žurnalo egzemplioriai buvo išleidžiami atskirais tomiais (kaip ir “LKB kronika“). Lygiagrečiai ėjo ir kita periodinė spauda: “Dievas ir Tėvynė“, “Varpas“, “Tiesos kelias“. 1978 m. pabaigoje pasirodė radikalus leidinys “Šalin vergiją“, kurio (areštavus A. Statkevičių) spėjo išeiti tik vienas numeris. 1977-1980 m. buvo leidžiamas “Rūpintojėlis“, literatūrinis žurnalas “Pastogė“ ir kai kurie kiti leidiniai. Visi jie vienaip ar kitaip, ryžtingiau, ar ne taip radikaliai kėlė laisvės idėjas. Represinis aparatas persekiojo ne tik šių leidinių leidėjus ir platintojus. Jiems pavojingas buvo net kraštotyros ir turistinis darbas. Mat, buvo gilinamasi į “buržuazinę“ praeitį, “nesocialistinę“ kultūrą. Saugumiečių akiratyje buvo ir klubas “Romuva“, puoselėjantis senovės tradicijas, nepatiko, kad turistai aplanko praeities dar nespėtus nugriauti paminklus ir kartais padeda prie jų gėlių. Agentai bažnyčiose įrašinėjo kunigų pamokslus, buvo

draudžiamos bet kokios religinės eitynės. Visiems įtartiniems asmenims buv užvedamos sekimo bylos, nevaržomai klausomasi telefoninių pokalbių, panaudojamas visas propagandinis aparatas: spauda, radijas, televizija, kinas. KGB generolas G.K.Vaigauskas nurodo, kad tuo metu "Bylų tyrimo procese konfiskuota: 5 dauginimo aparatai "Era", 4 spausd. mašinelės, 600 kg. tipografinio šrifto, daugiau kaip 2 tonos popieriaus, daugiau, kaip 5 tūkst. egzempliorių antitarybinės ir priešiškos literatūros".⁶⁵⁾

Kol kas nėra dokumentinės medžiagos, parodančios kaip saugumiečiai stengėsi skaldyti to meto pagrindį, kurti agentūrinės-fiktyvias pagrindžio grupes ir leisti fiktyvią "pogrindžio" spaudą. Tačiau sunku patikėti, kad jie būtų atsisakę tokių jau išbandytų metodų. Pavyzdžiui, 1946-1948 m. laikotarpiu MGB leido bent 4 provokacinius leidinius, kuriuos platino per agentą J.Markulį ir jo bendrus.

Reikšminga šiame laikotarpyje buvo ir užsienio rezistentų veikla. 1951 m gegužės 24 d. Lietuvos pasiuntinio Vašingtone iniciatyva buvo sudarytas ir Laisvosios Europos komitetui pristatytas tokios sudėties Lietuvos Laisvės Komitetas: pirmininkas V.Sidzikauskas, sekr. A.Trimakas, išd. K.Bielinis, nariai - J.Audėnas, B.Nemickas, M.Tolišius, P.Vainauskas ir V.Vaitiekūnas. Į Laisvosios Europos Spaudos ir informacijos skyrių buvo deleguotas V.Rastenis, Vašingtono kongreso bibliotekoje dirbo LLK rekomenduoti prof. D.Krivickas, dr. J.Pajaujis (vėliau - doc. V.Trumpa). LLK bendradarbiavo su kitomis užsienyje esančiomis lietuvių institucijomis, dalyvavo tarptautinėse organizacijose ir visur kėlė Lietuvos laisvinimo mintis, rėmė Kersteno komisijos darbą.⁶⁶⁾ LLK iniciatyva Europos pavergtųjų tautų asambleja 1956 09 29 priėmė atskirą rezoliuciją, smerkiančią Pabaltijo valstybių okupaciją ir raginančią Vyriausybės remti tų šalių emigrantų pastangas saugojant tautinį mentalitetą iki bus atgauta laisvė.

Nuo 1951 m. vasario 16 d. prie "Amerikos balso" radijo įkurta lietuvių tarnyba ir pradėtos transliuoti laidos lietuvių kalba.

Toliau veikė VLIKas. 1967 m. spalio 21-22 d. įvykusioje Vašingtone konferencijoje buvo iškilmingai paminėtos Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 50-tosios metinės, kuriose dalyvavo visos egzilinės rezistencijos institucijos. Tai buvo vienybės demonstracija. Konferencija paskelbė manifestą, kuriame pasmerkė okupantus, pareiškė ryžtą toliau ginti teisėtus laisvės ir nepriklausomybės siekius. Jį pasirašė nuo LR diplomatinės tarnybos jos šefas S.Lozoraitis, VLIKo pirmininkas dr. K.J.Valiūnas, LLK

pirmininkas V.Sidzikauskas, Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkas J.Bačiūnas, JAV lietuvių bendruomenės pirmininkas Br Nainys ir Kanados lietuvių bendruomenės pirmininkas A.Rinkūnas.

6. KAI KURIE ŽYMESNIEJI 1955-1988 METŲ LAISVĖS KOVOTOJAI

Šio skyrelio pradžioje mes jau apibūdinome kovos periodo pagrindinius bruožus. Tai buvo taikaus pasipriešinimo laikotarpis, tačiau pareikalavęs daug valios pastangų, atkaklumo ir pasiaukojimo. Ryžtingai buvo veikiama tiek Lietuvoje, tiek ir išeivijoje. Čia norėtume plačiau paminėti keletą asmenų, paliestų šiame skyrelyje.

BALYS GAJAUSKAS, g. 1926 m. Vygrelių km. (Vilkaviškio rj.). Pokario metais įsijungė į pogrindžio veiklą Kaune, 1948 m. buvo nuteistas 25 metams kalėti. Atlikęs bausmės laiką, 1974-1977 m. Kaune toliau tęsė pogrindžio veiklą, platino antitarybinę literatūrą, buvo LHG narys, palaikė ryšiu su kitais disidentais. 1978 m. buvo anrukart teistas 10-čiai metų.

STASYS LOZORAITIS, 1898 m. Kaune. 1978 . Voroneže baigė M.Yčo gimnaziją. Grįžęs į Lietuvą dirbo Vidaus reikalų ministerijoje. Nuo 1929 m. - Diplomatiniėje tarnyboje, 1934-1938 m. užsienio reikalų ministras. Nuo 1939 m. - nepaprastasis ir įgaliotasis ministras Italijoje. Visą okupacijos laiką iki mirties vadovavo užsienio diplomatijos tarnyboms ir gynė Lietuvos laisvės bylą, koordinavo kitų Lietuvos diplomatų darbą. Mirė 1983 m. Romoje.

ONA LUKAUSKAITĖ-POŠKIENĖ, g. 1906 m. Šiauliuose, baigė vietos gimnaziją, studijavo Berlyne ir Vienoje. Baigė Kauno universitetą, mokytojavo. Iš pradžių prijautė socialdemokratams, dalyvavo jų veikloje. Nacių okupacijos metu turėjo ryšių su LLKS, vėliau su LLA, aktyviai įsijungė į LTT veiklą, jos butas tapo šios organizacijos štabo būstine, ji pati padėjo rengti atsišaukimus, nes nuo 1930 m. dirbo literatūrinį darbą, rašė eiles. Buvo nuteista (1947 m.). Grįžusi iš Potmos lagerių, įsijungė į LHG veiklą, kurį laiką - faktiškai vadovavo grupės veiklai, pasirašė ne vieną pareiškimą. Mirė 1983 m. Šiauliuose.

POVILAS PEČELIŪNAS, g. 1928 m. Ramygalos vlsč., mažažemių šeimoje (tėvai turėjo tik 2 ha žemės). 1952 m. baigė universitetą,

mokytojavo. Redagavo pogrindžio "Alma Mater", 1979 m. areštuotas už dalyvavimą pogrindžio spaudoje ir 1980 m. nuteistas. Grįžęs iš įkalinimo vietų buvo Poltikalinių gynimo komiteto pirmininku, vienas iš pirmos legaliai pradėjusios veikti Demokratų partijos atkūrimo iniciatorių ir lyderių. Buvo Nepriklausomybės sąjungos tarybos narys. Mirė 1990 m.

VACLOVAS SIDZIKAUSKAS, g. 1893 m. Šiaudinės km. (Šakių rj.). Mokėsi Veiverių mokytojų seminarijoje, studijavo Šveicarijoje, Maskvos universitete. Nuo 1919 m. dirbo diplomatinėje tarnyboje Šveicarijoje, Vokietijoje, D.Britanijoje. Nuo 1947 iki 1950 liepos dirbo VLIKe, 1964-1965 m. VLIKo valdybos pirmininkas. Nuo 1951 m. Lietuvos laisvės komiteto (LLK) pirmininkas.

ALGIRDAS STATKEVIČIUS, g. 1923 m. Pusdešrių km. (Šakių rj.), gydytojas. 1951 m. buvo teistas už dalyvavimą LLA ir mokymąsi parašiutininkų mokykloje. Vėliau dirbo pagal specialybę ir nuo 1979 m. įsijungė į aktyvią disidentinę veiklą: rengia ir platina literatūrą, diskredituojančią bolševizmo ideologiją ir praktiką. Jo plunksnai priklauso antimarksistinis traktatas "Sofiokratija ir geodoroviniai jos pagrindai", kuris slapta atspausdintas ėjė iš rankų į rankas. Dalyvavo LLL ir LHG veikloje. 1980 m. teismo nutartimi buvo pripažintas itin pavojingu visuomenei" ir pagal MGB sufabrikuotas medicininės pažymas patalpintas į specligoninę.

ALFONSAS SVARINSKAS, g. 1925 m. Kadrėnų km. (Ukmergės apskr.). Mokėsi Deltuvos progimnazijoje ir Ukmergės seminarijoje. Pastarosios nebaigęs, stojo į Kunigų seminariją, bet 1946 m. areštuojamas už ryšius su pogrindžiu. 1954 m. lageryje būdamas gauna ten pat kalėjusio vyskupo Ramanausko kunigo iššventinimą. 1956 m. grįžęs Lietuvon pasišvenčia apaštoliškam darbui, kunigauja įvairiose parapijose ir 1958 m. jis vėl teisiamas už pamokslus "prieš valdžią". 1964 m. grįžo į Lietuvą, kunigauja Miroslave, Igliaukoje, Viduklėje, visur ir visada likdamas ištikimu Bažnyčiai ir Tėvynei, nepalaužiamas ir nesutaikomas. Jo iniciatyva buvo sukurtas TTGKK. 1982 m. jis areštuotas trečią kartą.

SIGITAS TAMKEVIČIUS, g. 1938 m. Gudonių km. (Alytaus apskr.) Iš Kunigų seminarijos buvo paimtas į sovietinę armiją iš kurios grįžęs

baigė mokslą ir buvo išventintas kunigu. Dar besimokydamas seminarijoje ir pirmomis kunigavimo dienomis S.Tamkevičius kelis kartus buvo mėgintas MGB organų užverbuoti agentu siūlant geras parapijas ir studijas Romoje. Nepavykus tai padaryti, pradėjo jį persekioti. S.Tamkevičius baramas Religijų reikalų valdybos įgaliotinio, vietinės valdžios atstovų už jiems nepatikusius pamokslus, už peticiją dėl Kunigų seminarijos suvaržymų ir seminaristų limitų. Pagaliau jam uždraudžiama kunigauti ir buvo priverstas iki 1970 m. dirbti darbininku gamykloje, melioracijoje. Kun. S.Tamkevičius buvo TTGKK narys, "LKB kronikos" pradininkas. Už šią veiklą 1983 m. nuteistas.

ANTANAS TERLECKAS, g. 1928 m. Krivasalio km. (Ignalinos rj.). Baigė Ekonomikos fakultetą, dirbo bankų sistemoje, studijavo istoriją. LLL įkūrėjas ir lyderis. Už pogrindžio veiklą buvo persekiojamas ir teisiamas.

V. ŽYGIS Į NEPRIKLAUSOMYBĘ. DAINUOJANTI REVOLUCIJA

1. PASKUTINIOJO ETAPO POLITINĖ SITUACIJA

Pasibaigus SSSR politinio-visuomeninio ir ekonominio sąstingio laikotarpiui ir naujam diktatoriui M.Gorbačiov'ui ėmus ieškoti kaip išeiti iš aklavietės bei išgelbėti partinę plutokratiją nuo visiško žlugimo, reikėjo atleisti daugelį varžtų. Buvo paskelbtas pertvarkos ("perestrojkos") lozungas. Tuo tarpu Lietuvoje visą laiką buvo gyvos ir palaikomos valstybingumo, laisvės ir nepriklausomybės siekio idėjos, o paskutiniuoju metu - visuomenė pribrendo ir naujam laisvės kovos pakilimui. Todėl visais būdais buvo stengiamasi išnaudoti situaciją. Pasirodė naujos kovos formos - viešas parašų rinkimas išreikšti vienokį bei kitokį protestą ar reikalavimą, politiniai bado streikai, pagaliau ir masinės demonstracijos. Susikūrė Politinių kalinių gelbėjimo komitetas. Visa tai sukėlė daug naujų rūpesčių valdančiajai partijai ir sovietiniam MGB. Ypač kruopščiai buvo imtasi apsaugos priemonių pasitinkant 1988 m. vasario 16 d. - Nepriklausomybės 70-sias metines. Nežiūrint to, žmonės išėjo į gatves, keliose Vilniaus vietose įvyko susidūrimai su

milicija. Tų metų gegužės 22 d. Vilniuje, Katedros aikštėje įvyko didžiulis nesankcionuotas LLL organizuotas mitingas Sibiro aukoms pagerbti. "Tvarkai palaikyti" buvo sutelkti keli tūkstančiai kariškių. Birželio 14 dienos minėjimui Žemės ūkio ekonomikos instituto salėje susirinko apie 700 inteligentijos atstovų, o Katedros aikštėje į mitingą - arti 10000 Vilniaus miesto gyventojų. Minioje plevesavo uždraustoji trispalvė.

Pakilo platūs gyventojų sluoksniai. Tai buvo sveikintinas, džiugus, bet kartu ir pavojingas momentas. Sovietinė valdžios mašina dar buvo pakankamai stipri, o partijos politika - bekompromisinė. Reikia tik prisiminti vėliau vykusius susidorojimus Tbilisyje, kai prieš minią buvo pavartota brutali jėga, nesiskaitant su žmonių aukomis. Be sąžinės graužimo OMONo smogikai galėjo numalšinti ir lietuvių akcijas. Todėl reikėjo ir diplomatinių pastangų, reikėjo, kad į akcijas įsijungtų ir dauguma inteligentų, prieš kuriuos dėl pasaulio opinijos gal sudrebėtų ir Kremliaus ranka. Tačiau lietuvių inteligentija nuo 1940 m. buvo žudoma, naikinama, tremiama, o jaunesnioji karta prie mokslo viršūnių buvo prileidžiama tik praėjus MGB filtrą ir lojalumą patvirtinus komunistų partijos bilietu kišenėje. Tačiau, deja, nepavyko visų sąmonę užkrėsti bolševizmo bacilomis ir visai užmigdyti visuomenės sąžinę. Vieni buvo užsimaskavę patriotai, kiti - karjeristai, pamatę, kad tai karjerai gali ateiti galas, ryžosi surizikuoti ir pamėginti pavaizduoti demokratus. Treti, matyt, buvo giliai įsitikinę gorbačioviškos "perestrojkos" perspektyvomis ir galimybe "partijai vadovaujant" sukurti "liaudies demokratiją". Taigi, 1988 m. vasarą ėmė formuotis gana margas, įvairių siekių vedamas inteligentijos branduolys, vėliau pasivadinęs Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiu. Tačiau, atrodo, neteisinga teigti, kad jį organizavo ir sukūrė Kremlius.⁶⁷⁾ Reikėtų nepamiršti ir Prahos pavasario, kai pirmąją Maskvos invazijos auką buvo kaip tik Čekoslovakijos komunistų partijos sekretorius Dubčekas. Ir iš LPS vėliau turėjo susikristalizuoti aiškūs, konkretūs dariniai. O tuo tarpu vyko neramumai. Stalinistinių jėgų buvo rengiamasi išblaškyti neramų židinį - badaujančiuosius Katedros aikštėje. Jų ginti ir saugoti ėjo žmonės. 1988 m. rugsėjo 29 d. įvyko rimtas susidūrimas su ginkluotais daliniais...

Žmonėms buvo lemta spręsti, kuri taktika priimtinesnė, kuri kovos variantą pasirinkti. Pagaliau, masės galėjo tik paremti vienokią ar kitokią iniciatyvą, bet ne perimti į savo rankas vadovavimą ekonomikai ir kultūrai. Tam reikėjo ir ryškių asmenybių.

2. LPS ĮSIKŪRIMAS IR VEIKLA PIRMAISIAIS METAIS

1988 m. birželio 3 d. Mokslų akademijos salėn susirinko apie 500 mokslininkų, kultūros ir meno veikėjų apsvarstyti vidaus padėtį ir numatyti galimus veiksmus demokratizuojant visuomenę. Nutarta sukurti visuomeninį judėjimą, kuris be partijos CK sankcijų spręstų tolimesnio visuomenės vystymosi klausimus. Tam tikslui buvo sudaryta 36 asmenų iniciatyvinė grupė, o judėjimas pavadintas Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiu (LPS). Sąjūdžio rėmimo grupės pradėjo steigti įmonėse, įstaigose, rajonuose ir miestuose.

Sąjūdžio įsikūrimas vertinamas ne vienodai. Kai kas jau jo kūrimosi dienomis laikė tai per daug drąsiu žingsniu ir net nesutiko dalyvauti steigiamajame susirinkime. Kiti, priešingai, manė, kad tai tik taikstymasis su valdžia, pataikavimas jai, juo labiau, kad buvo vengiama įsileisti į pirmąsias gretas buvusius pogrindininkus, kad bendraujama su valdančiosios partijos veikėjais. Net Australijos lietuvių kultūros veikėjas J.P.Kedys rašo: "Sąjūdis pasinėrė pačioje pradžioje į anraeilius reikalus, gamtos taršą, ūkiskaitą, Lietuvos įstatymus, rūpintis kultūros paminklais ir ilga eile panašių klausimų, bet apie Lietuvos nepriklausomybę nė žodžio." ⁶⁸⁾

Atrodo dažnai nepritariama ne Sąjūdžio siekiams, o tik taktikai. Bet kažin ar kraštutiniai radikalūs šūkių, nediplomatiška, atvira konfrontacija būtų tuokart davusi daugiau naudos. Reikėjo su mažiausiomis aukomis siekti tikslo, atkakliai, nė per žingsnį nesitraukiant atgal eiti į priekį. Reikia manyti, kad ir dauguma buvusių pogrindininkų pritarė tokiam procesui ir manė, kad ultra rėksmingumas gali šį procesą tik sustabdyti. Neabejotinas Sąjūdžio nuopelnas buvo tai, kad skatino mases parlamentinei kovai, iš pagrindų griovė vienpartinės diktatūros sistemą. Sąjūdžio priedangoje ėmė kurtis įvairūs visuomeniniai judėjimai, o vėliau - ir partijos, pasirodė gausi necenzūruojama spauda. Progresyvesniąją Lietuvos komunistų dalį Sąjūdis stengėsi panaudoti kaip taraną Kremliaus bastilijai griauti. Todėl nenuostabu, kad palydint Lietuvos delegaciją į SSKP XIX konferenciją, susirinko tūkstančiai žmonių su tada dar draudžiamomis trispalvėmis vėliavomis, taip nepatikusiomis kai kuriems delegatams. Tai buvo demonstracija, įpareigojanti laikytis priesakų ir parodanti ko iš tiesų tauta nori ir siekia. Rugpjūčio 23 d. įvykęs grandiozinis mitingas Vilniaus Vingio parke į išsivadavimo istoriją taip pat įeina kaip reikšmingas įvykis. Daugiatūkstantinė minia laisvai sugiedojo tautos himną.

Mitinge kalbėjusieji prisiminė stalinizmo aukas, pasmerkė vykdytą genocidą, reiškė įsitikinimą, kad tokie įvykiai Lietuvoje niekada nebus pasikartos. Tačiau apie Lietuvos ateitį išties kalbėta dar labai atsargiai, užsiminta tik apie Respublikos teisių išplėtimą, konstitucijos pataisas. Tai pasitarnavo ir mįslingai formuluotei apie "Lietuvos suverenitetą SSSR sudėtyje". Kiek radikaliau buvo pasirengę kalbėti A. Terleckas ir kun. R. Grigas, tačiau jiems nebuvo suteiktas žodis, kas sukėlė tam tikrą nusivylimą ir kai kuriuos žmones net nuteikė prieš LPS. Šiandien galima diskutuoti ar toks taktinis žingsnis buvo teisingas. Nežiūrint to, rugsėjo 14 d. LKP CK biuras užsipuolė LPS kam šis veržiasi iš partijos globos, nes "perestrojkos" iniciatyvos teisė priklausanti tik partijai ir pareiškė nemažai kitokių priekaištų. Tačiau ortodoksinė CK pozicija sukėlė nepasitenkinimą net paskirų demokratiškai nusiteikusių komunistų tarpe, kurie reiškė protestus. Rezultate to, LKP CK pirmasis sekretorius Songaila buvo nušalintas nuo pareigų, o jo pavaduotojas Maskvos statytinis Mitkinas turėjo išvykti ten, iš kur buvo atvykęs. Tuo tarpu LLL rugsėjo 28 d. sukviėtė mitingą Katedros aikštėje. LLL jau akcentuoja prievartinio Lietuvos inkorporavimo į SSSR klausimą ir kalba apie sovietinės armijos išvedimą. Mitingo dalyviai buvo užpulti VRM pajėgų, sumušti ir išvaikyti. Ryšium su tuo LPS iniciatyvinė grupė pareiškė griežtą protestą, pavadindama įvykius grubia stalinistų provokacija. "Pasikartojus panašioms išpuoliams ir provokacijoms, Sąjūdis ras priemonių ir kartu su visais dorais žmonėmis sutramdys smurtininkus"-rašoma pareiškime ir reikalaujama patraukti atsakomybėn pareigūnus, davusius įsakymą vykdyti tokią operaciją.⁶⁹⁾

1988 m. spalio 22 d. prasidėjo LPS suvažiavimas, kuriame dalyvavo 1021 delegatas iš visos Lietuvos. Priimta programa, įstatai, išrinktas Sąjūdžio seimas ir taryba. "Tremtinio" klubo vardu kalbėjęs A. Butkevičius atkreipė suvažiavimo dėmesį į lietuvių tautos pasipriešinimo kovą, reikalavo nubausti genocido kaltininkus, išlaisvinti visus politinius kalinius, sudaryti sąlygas grįžti tremtiniams ir atstatyti visiems teises. "Tegyvuoja atgimstanti nepriklausoma Lietuva"-aidint plojimams baigė oratorius. Suvažiavime kalbėjo ir LLL lyderis A. Terleckas, taip pat pasisakęs už nepriklausomybę ir įspėjęs dėl "tarybinio suvereniteto" apgaulės. Nežiūrint to, p. A. Terleckas vėliau LPS suvažiavimą pavadino komunistiniu spektakliu, dėl to, kad buvo leista kalbėti ir LKP atstovams, kurie tik susikrovę politinį kapitalą.⁷⁰⁾ Taikus lietuvių tautos žygis į laisvę, nejučiant ne tik užsienio valstybių spaudimo okupantams, bet net ir konkretaus pritarimo, buvo

staigus, netikėtas, bet išmintingai valdomas procesas. Nesusigaudė gerai ką daryti Maskva, ne viską suvokė ir tuometinė vietinė valdžia, negalėjo viską gerai įvertinti ir pats LPS. Tačiau neabejotina, kad buvo padėtas tvirtas pagrindas išsivaduoti ir teisiniu, parlamentiniu keliu pasiekti pergalę. LPS suvažiavimas buvo vienu šios kovos atsparos tašku. LPS lyderiu buvo išrinktas prof. V. Landsbergis.

3. NEPRIKLAUSOMYBĖS ATSTATYMAS IR KOVA DĖL JOS IŠSAUGOJIMO

Neabejotina, kad LPS norėta padaryti gorbačioviškos "perestrojkos" įrankiu ir išlaikyti tą pačią, tik kiek reformuotą, politinę santvarką. Tačiau Sąjūdyje buvo jėgų, kurios kreipė įvykius kiek kitokia kryptimi. Kai kam galėjo nepatikti ir, be abejojimo, nepatiko pasikėsinimas į turėtas privilegijas: spacparduotuves, specligonines ir kitokias speclengvatas... Vis tik buvo manoma, kad LPS pasitenkins patariamuoju balsu ir nesikėsins į valdžią. Gal būt tuo pretekstu 1988 m. lapkričio 18 d. LPS taryba buvo pakviesta svečių teisėmis dalyvauti LSSR Aukščiausiosios tarybos sesijos posėdžiuose. Tačiau, svarstant konstitucijos pakeitimo galimybes, visiškai nebuvo atsižvelgta į LPS pasiūlymus dėl suverenumo garantijų. Kadangi pasiūlymai buvo iš viso ignoruojami, LPS taryba protestuodama paliko posėdžių salę, o LPS nariai - Aukščiausiosios tarybos deputatai (iš viso virš 50 žmonių) pareiškė raštišką protestą. Sesijoje, be to, LKP sekretoriui A. Brazauskui prieštaraujant, buvo nepritarta paremti Estijos Aukšč. Tarybos deklaraciją dėl Estijos suvereniteto. Tas taip pat sukėlė LPS nepasitenkinimą. Vakare Katedros aikštėje įvyko skubiai LPS sukviestas mitingas, kuriame supažindinta su Aukšč. Tarybos sesijos darbo eiga ir LPS nutarimais. V. Tomkus tada kalbėjo: "Mes per anksti pasitikėjome kai kuriais "persitvarkiusiais" draugais. Jie šaukia, kad socializmui iškilo grėsmė. Iš tikrųjų - tai grėsmė jų kėdėms." ⁷¹⁾ A. Kaušpėdas tada pasakė: "Mes tikėjome, kad LPS suvažiavimo metu suvešėjo mūsų vienybė. Šiandien mes, deja, nusivylėm ir pradėjom ją abejoti" ⁷²⁾ Tik 1989 12 07 buvo pasiektas buvusios konstitucijos 6 str. pakeitimas apie komunistų partijos vadovaujantį vaidmenį ir buvo įteisintas politinis pliuralizmas.

Didinga vienybės bei ryžto siekti tolimesnių laimėjimų demonstracija įvyko 1989 m. rugpjūčio 23 d. vykstant Baltijos kelio akcijai, kai nuo Katedros aikštės iki pat Talino miesto centro per tris respublikas nusitiesė rankomis susikabinusių žmonių grandinė.

Demonstracijoje dalyvavo apie milijonas žmonių. Dieną prieš tai speciali vyriausybė komisija, nagrinėjusi Molotovo-Ribentropo slaptų susitarimų esmę, paskelbė, kad šie susitarimai, prieštaraujantys tarptautinei teisei, yra niekiniai ir negaliojantys, neteisėti agresijos rezultate įvykę 1940 m. Lietuvos "seimo" rinkimai, tad neteisėti ir šio seimo priimti nutarimai dėl Lietuvos įstojimo į SSSR sudėti. Po to pasirodė piktas SSKP CK pareiškimas apie "ekstremizmo ir separatizmo" apraiškas Pabaltijyje, antisocialistinius ir antitarybinius veiksmus. Grasinama trijų respublikų vyriausybėms, nesugebėjusioms "teisingai" įgyvendinti "perestrojką", apeliuojama į darbininkų klasę ir raginama nepasiduoti "nacionalistinei isterijai, sustabdyti isteriškai klykaujančius elementus." Bet dėl šio pareiškimo niekas nesijaudino. Todėl LKP nieko kito neliko, kaip savo XX suvažiavime 1989 m. gruodžio 19-23 dienomis paskelbti, kad ji oficialiai pradeda veikti savarankiškai, su savo įstatatais ir programa. Ortodoksai (apie 160 iš 1000 delegatų) apleido suvažiavimą ir naktį įkūrė atskilusią Lietuvos komunistų partiją "ant SSKP platformos", taip vadinamą naktinę partiją, vadovaujamą M. Burokevičiaus. LKP I sekretorius A. Brazauskas buvo iškviestas į Maskvą pasiaiškinti. Reikia manyti, pavyko įtikinti M. Gorbačiovą, kad norint išlikti, kitos išeities nebuvo, o ryšių su SSKP pažadėta nenutraukti. Todėl ir LKP pozicija nebuvo griežtai pasmerkta, kaip paprastai tokiais atvejais būdavo daroma, tik paprašyta dalį savo turto perduoti Burokevičiaus vadovaujamai grupei.

Tuo pačiu Lietuvos politinėje padangėje pasirodė laisvėjimo judėjimui priešiškos jėgos "Jed instvos" organizacijos pavidalu. Ji stoji ginti "tarybų" valdžią. Tų pačių tikslų siekė ir vėliau į lenkų gyvenamus rajonus atvykusi SSKP CK Šenin vadovaujama delegacija su "autonomijos" projektais. 1988 lapkričio 12 buvo platnamas rusų kalba atsišaukimas į "Tarybų Lietuvos darbininkus", kuriame rašoma: "Šalin nacionalistus. Tegyvuoja tarybų valdžia. Atėjo laikas kada valdžią galima ir reikia panaudoti, o ne laukti kada "PONAI" iš "SAJŪDŽIO" arba "LYGOS" prigalvos "KĄ NORŠ" ⁷³ Reikia pasakyti, kad tokiems išpuoliams truputį pasitarnavo ir užsienio spauda bei radijas, vadindami LPS dalyvius nacionalistais. Mat, užsienyje šis žodis buvo suprantamas kitaip (būtent-tautiškumą), o sovietijoje tai buvo "liaudies priešų" sinonimas. Todėl kai kam galėjo atrodyti, kad užsienio masinės informacijos priemonės nepritaria LPS ir tai skatino vietinius "internacionalistus" aktyviau veikti.

1990 m. vasario 24 d. vyko nauji rinkimai į Aukščiausiąją

tarybą. Jau pirmame ture žymią persvarą užsitikrino LPS remiami kandidatai. Prieš tai, dar sausio mėn. į Lietuvą teikėsi atvykti pats Gorbačiovas. Jis pamatė daugumos pasiryžimą atgauti nepriklausomybę. Susitikime su mokslininkais jis dar kartą paklausė ar lietuviai nori nepriklausomybės. Salė vieningai choru atsakė "Taip". Supykęs Gorbačiovas pažadėjo SSSR deputatų suvažiavime priimti tokį išėjimo iš SSSR mechanizmą, kad atšaldys tokius norus. Todėl LPS, jau turėdamas aiškią daugumą Aukšč. taryboje, turėjo paskubėti užbėgant už akių Gorbačiovo ketinimams, t. e. isiniu bei diplomatinio keliu pasiekti tikslą. 1990 kovo 11 buvo priimtas iškilmingas aktas dėl Lietuvos nepriklausomybės atstatymo. Taip buvo apvainikuota 50 metų trukusi kova.

Reikia pabrėžti tą vaidmenį, kurį atliko laisva spauda. 1988 rugsėjo 16 išėjo pirmasis LPS informacinio biuletenio "Atgimimas" numeris. Savo leidinius leido rajonų ir miestų LPS tarybos. Ėjo LPS laikraštis ir rusų kalba "Soglasije" ("Santarvė"). Besisteigiančios partijos ir visuomeninės organizacijos taip pat pradėjo leisti savus leidinius. Visa spauda buvo necenzūruojama, ji rašė ir apie pirmuosius laisvės kovotojus, partizanus ir dienos aktualijomis, buvo už nepriklausomybės įtvirtinimą ir jos gynimą. O ginti reikėjo. Valstybės atstatymo akto pasirašymu laisvės kova dar nebuvo baigta.

Negalima pamiršti ir kitokio pasyvaus priešinimosi, Tai, pirmiausia, Lietuvos jaunuolių atsisakymas tarnauti sovietų armijoje bei dezertyravimas iš jos. Tai nebuvo vien protestas, tai buvo taip pat kova, nes šie jaunuoliai buvo persekiojami, gaudomi, teisiami. Gydytojai atsisakydavo dalyvauti naujokų ėmimo komisijose. Tam tikrą priešinimąsi parodė ir Finansų ministerija. Tuo metu Respublikos biudžetas buvo sudėtinė SSSR biudžeto dalis ir pagal įstatymą turėjo perduoti dalį respublikoje gautų pajamų į sąjunginį biudžetą. Nežiūrint į pakartotinai siunčiamas telegramas, raginančias vykdyti SSRS biudžeto įstatymą, FM vadovai jo nevykdė. Lietuvos prokuratūra ir visa teisinė sistema atsisakė klausyti Maskvos skirto gen. prokuroro Petrausko nurodymų, kuris turėjo juridinėmis priemonėmis palaikyti okupaciją.

Sovietinio saugumo Lietuvoje viršininkas gen. Eismontas buvo pažadėjęs LPS ir jo Aukšč. tarybą susprogdinti iš vidaus. "Jedinstvos" organizacija rengė mitingus ir toliau vykdė agitacinę priešišką veiklą. Sukuriama opozicinė grupuotė "Ateities forumas". MGB agentūra dirba sistemingai. LPS sekretorius Čepaitis išaiškinamas kaip buvęs sovietinio saugumo agentas. KGB iniciatyva steigiamos įvairios priedangos firmos,

kurių pagalba perpumpuojamos lėšos jiems pageidautiniems tikslams. Ypač uoliai darbuojasi stambaus masto agentas A.Klimaitis-Kliugeris, siūlęs savo paslaugas ir Sąjūdžiui.⁷⁴⁾ LPS ir jo Aukšč. taryba iš tiesų pradeda skilti. Blokuojamas desovietizacijos įstatymo projektas. Kremlius neatsisako ir atviro spaudimo priemonių. 1990 m. balandžio 19 d. prasideda Lietuvos ekonominė blokada, užsitęsusi 75 dienas. Nutraukiamas naftos tiekimas, iki minimumo sumažinamas gamtinių dujų kiekis, sutrikdomas kitų žaliavų pardavimas. Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas A. Brazauskas grėsmingai pareiškia, kad naftos atsargų užteks tik keletui savaičių... Sunku patikėti, kad visi šie veiksmai atsitiktiniai, nesurežisuoti. Ministrų Taryba, Aukšč. tarybai nepritariant, psichologiškai neparuošusi gyventojų, neparengusi reikiamo kompensacinio mechanizmo, padidina pagrindinių maisto produktų kainas. Tokio preteksto tik ir laukusi "Jedinstvo" sukursto savo šalininkus, beje, ne prie Ministrų Tarybos, bet prie Aukščiausiosios Tarybos ir bando prasibrauti į pastato vidų. Užimamas aerodromas ir geležinkelio stotis Vilniuje. Nuo tada prasideda Aukščiausiosios Tarybos rūmų gynimo akcija. Žmonės važiuoja iš visos Lietuvos ir plačiu žiedu apsupę dieną ir naktį budi, prieigose pastatomos barikados. Žmonės šią akciją pavadino "dainuojančia revoliucija", nes prie saugojamų objektų nenutilo giesmės ir dainos. Panašus budėjimas vyko prie televizijos bokšto ir Spaudos rūmų, prie radijo ir televizijos studijų. O užsienio valstybės nesiėmė jokių pagalbos veiksmy, nors visą laiką ir patvirtindavo nepripažįstančios prievartinio Lietuvos inkorporavimo į SSSR. JAV prezidentas Dž. Bušas (G. Bush) atsisakė Sovietų Sąjungai taikyti bet kokias sankcijas. Į JAV išvykusi ministrė-pirmininkė K. Prunskienė Baltuosiuose rūmuose buvo priimta tik kaip privatus asmuo, o įeinant patyrė net žeminančią kratos procedūrą. O Maskva visomis išgalėmis tęsė spaudimą. Grąsinta "peržiūrėti" Vilniaus krašto gražinimo ir Klaipėdos prijungimo aktus.

Laisvės bylą rėmė užsienio lietuviai. PLB iniciatyva kuriamas Blokados fondas. VLIKas įneša į jį 0,5 mln. USD, JAV Lietuvių fondas - 1 mln. USD, D. Britanijos lietuviai - 0,5 mln. svarų sterlingų...⁷⁵⁾

Po blokados paskelbimo Lietuva siūlė derėtis su SSSR, bet ši pareikalavo neįmanomo dalyko - atsisakyti pasiekto, t.y. atšaukti nepriklausomybės atstatymo aktą. Vėliau lyg buvo susitarta dėl moratoriumo, t. y. laikino akto veikimo sustabdymo. Tačiau netrukus įvykiai pakrypo kita kryptimi. 1991 m. sausio iš 12 į 13 naktį į Vilniaus gatves buvo išvesti tankai ir pėstininkų daliniai. Jie pasirodė prie

Spaudos rūmų, Televizijos bokšto bei radijo ir televizijos studijų. Pasigirdo šūviai, prasidėjo minėtų objektų šturmas. Per garsiakalbius sklido garsai, kad "Komitet spasenija Litvy" ("Lietuvos gelbėjimo komitetas") paėmė valdžią ir įvedama komendanto valanda. Objektai buvo užgrobti. Žuvo 13 gynėjų, apie 500 patyrė įvairias traumas. Kariškiai sukvietę spaudos konferenciją begėdiškai aiškino, kad žuvusieji-tai iš visos Lietuvos surinktos avarių aukos. Tačiau tokiu absurdišku melu jie save dar labiau sukompromitavo. Minios žmonių atidavė paskutinę pagarbą žuvusiems, pašarvotiems Sporto rūmuose ir iškilmingai palydėjo į Antakalnio kapines. O televizijoje šeimininkavo maištininkai ir jų diktorius Kasperavičius, nuo kurio kilo "kaspervizijos" pavadinimas. Sutriko spaudos išleidimas. Bet Sitkūnuose, prie Kauno, pasigirdo laisvos radijo stoties balsas. Netrukus radijo studija buvo įrengta ir AT rūmuose, kurių maištininkai nedrįso pulti. Rūmų apsauga buvo ginkluota tik geležiniais strypais, vėliau gavo butelių su padegamuoju skysčiu, keletą šaunamų ginklų. Į rūmus suėjo deputatai, pasiryžę gyvi nepasiduoti. Iš rūmų radijo bangomis sklido pranešimai Lietuvai ir pasauliui. Kun. R. Grigas priėmė rūmuose esančių gynėjų priesaiką. Prezidiumo pirmininkas V. Landsbergis sakė drąsinančias kalbas. Vyko posėdžiai. Buvo priimtas įstatymas, sutrikus AT veiklai A. Saudargui sudaryti užsienyje vyriausybę ir atstovauti tautai. O tas "išlaisvintojų" komitetas taip ir nepasirodė. Tik televizijos bokšto užgrobėjai į įvairius užklausimus atsakydavo: "Kreipkitės į Burokevičių." Lietuvių kovos padarė įtakos ir kitų SSSR respublikų demokratų pastangoms. Suaktyvėjo Rusijos demokratinės jėgos. Todėl ortodoksinės pozicijos šalininkai sugalvojo pasmaugti šias jėgas ir 1991 m. rugpjūčio 19-21 dienomis Maskvoje organizavo pučą. Pakėlė galvas ir Lietuvoje kai kurie tokių priemonių šalininkai. Tačiau pučas greitai buvo numalšintas ir Lietuvos reikalams tik pasitarnavo. KGB čiuptuvai, nusitiesę į Pabaltijį, prarado juos maitinančius syvus. Viena po kitos užsienio valstybės pradėjo pripažinti Lietuvos valstybingumo atstatymą. Reikšminga buvo tai, kad 1991 01 13 Taline visos trys Pabaltijo valstybės kartu su Rusija padarė bendrą pareiškimą ir kreipėsi į JT generalinį sekretorių. Pareiškime pripažįstamas visų jų suverenumas, pasisakoma prieš ginkluotą klausimų sprendimą, už teisėtos valdžios pripažinimą. Tai kartu buvo ir SSSR žlugimo aktas. Pradėtos derybos dėl visiško okupacinės kariuomenės išvedimo.

1993 m. rugpjūčio pabaigoje iš Lietuvos buvo išvestas paskutinis svetimų kariuomenės dalinys.

VI. LAISVĖS KOVŲ REIKŠMĖ IR ATMINIMO ĮAMŽINIMAS

1. PASIPRIEŠINIMO REIKŠMĖ LIETUVOS GENOFONDO APSAUGAI

Ant Tėvynės aukuro sudėta daug aukų. Daugelio jų net nežinomi vardai ir tautos atmintyje susilieja į vieną Nežinomojo Laisvės Kovotojo kapą. Bet ir tas kapas dar nesupiltas. Jis mistiškai egzistuoja tik tautos sąmonėje. Bet, deja, ne visiems jis vienodai vertas pagarbos. Mes jau esame kalbėję apie įvairius laisvės kovos etapus ir jų vertinimus. Keista (jei nebūtų graudu), kad dar ir šiandien iš kai kurių žmonių lūpų neišnykęs okupantų leksikonas “banditizmas“, “teroristai“. Lietuvos partizanų veiksmuose negalima įžiūrėti ką nors ypatingo, kas juos skirtų nuo jugoslavų, prancūzų ir, pagaliau, nuo sovietų partizanų. Partizanai visur gynė savo kontroliuojamą teritoriją nuo užpuolikų, okupantų talkininkų ir išdavikų. Sovietiniai “faktų“ skelbėjai kartais pateikdavo partizanų nužudytųjų sąrašus. ⁷⁶⁾ Iš jų matyti, kad tai buvo taip vadinami “liaudies gynėjai“, vietos “aktyvistai“, t. y. okupacinės valdžios tarnai, pareigūnai ir agentai... Partizanų žiaurumą skatino miestelių turgavietėse išniekinti brolių ir draugų lavonai, sudeginti kaimai, Sibire badu išmarintos šeimos, kalėjimuose nukankinti kaimynai ir pažįstami. Tai buvo karas. Ir ne grobiamasis, o teisingas, gynybinis, išsivaduojamasis karas. O karas visada yra žiaurus. Partizanų kovų tyrinėtojas K. Girmius į klausimą “ar partizanai buvo teroristai?“, pateikęs argumentuotą svarstymą, daro išvadą: “Jų negalima laikyti teroristais.“ ⁷⁷⁾ Reikia taip pat nepamiršti, kad partizanų vardu kartais baudėjai, persirengę partizanais, išžudydavo ištisas šeimas.

Kartais diskutuojama dėl kovos būdų teisingumo, o kovotojai skirstomi į “tikruosius“ ir “nelabai tikrus“. Iš tiesų “Tauta priešinosi kaip sugebėdama, kaip diktavo sąžinė ir leido aplinkybės. Ir į šią kovą reikėtų žiūrėti kaip į vientisą aktyvaus pasipriešinimo kovą.“ ⁷⁸⁾

Tad kokia buvo tos kovos reikšmė? Gal tos aukos visai beprasmos?

Įvairūs šaltiniai liudija, kad Lietuvoje iš visų Pabaltijo šalių buvo intensyviausias priešinimasis. Kalifornijos universiteto profesorius estas R. Taagespera pateikia įdomius sociologinio tyrimo rezultatus apie Pabaltijo šalių kolonizavimą. ⁷⁹⁾

	Estija	Latvija	Lietuva
Nauji imigrantai 1939-1955 m. (proc.plg.su 1939 m.gyvent.)	29%	31%	6%

Suprantama, kad tie imigrantai buvo iš "plačiosios tėvynės". Autorius tokį didelį skirtumą aiškina didesniu gamybiniu potencialu ir žymiai mažesniu natūraliuoju gyventojų prieaugiu Estijoje ir Latvijoje. Tas gal ir turėjo kiek įtakos, bet gamybos augimą tose respublikose lėmė ne tik žmonių skaičius, nes įmigravo ne tik darbininkai, bet ir nomenklatūra, be to ne visi atvykėliai dirbo pramonėje. Tai rodytų tokie skaičiai: ⁸⁰⁾

	Estija	Latvija	Lietuva
Pramonės bendrosios produkcijos padidėjimas 1950 m.(proc.plg.su 1940 m)	342%	303%	191%
Darbininkų ir tarnautojų skaičiaus padidėjimas per tą patį laikotarpį	164,8%	172,5%	189,4%
Produkcijos padidėjimas, tenkantus vienam darb.padidėjimo procentui	2,07	1,76	1

Todėl siūlosi viena išvada: imigrantų atplūdį skatino kolonialistinė SSSR politika. Bet šiai politikai priešinosi ginkluotas pogrindis. Kadangi jis Lietuvoje buvo intesyvesnis tai ir atgrasino kolonistus, šie geriau patraukė į Karaliaučiaus sritį. Tokiu būdu Lietuvoje išliko ir laisvės kovai palankesnė gyventojų nacionalinė struktūra. Bet grįžkim dar tolesnėn praeitin.

Dėl palyginti stipraus pogrindžio nacių okupacijos metu, buvo sulaikyti gyventojai nuo tarnybos vokiečių kariuomenėje ir tik šiek tiek daugiau žmonių pakliuvo ne tiek netekčių pareikalavusiom taip vadinamom Reicho darbo tarnybom. Tai taip pat pailiustruosime Taagespera surinktais duomenimis:

	Estija	Latvija	Lietuva
Tarnavo (proc.nuo gyventojų sk.):			
Vokiečių kariuomenėje	6	7	2
Darbo tarnyboje	1	2	3
Iš viso:	7	9	5

Taigi, pagrindis padėjo išsaugoti gyvąsias tautos jėgas. Ne visai pagrįstas teigimas, kad dėl ginkluotos kovos buvo daugiau išstremiama žmonių. Viena, trėmimai vyko ir 1940-1941 m., kai jokios ginkluotos kovos dar nebuvo, antra-trėmimai buvo planingo tautos naikinimo dalis. Kai kartais buvo pasislepiama nuo trėmimo, pabėgusių vietoje, kad būtų įvykdytas "planas", buvo paimami kiti. Mūsų nuomone ginkluota kova turėjo ir atvirkštinį poveikį trėmimams: trėmimai padidindavo partizanų gretas ir tai galėjo paskatinti atsisakyti tokių priemonių. Be to, pagal baudėjų duomenis, buvo tremiami ne tik partizanų rėmėjai, bet ir kitoks "socialiai nepatikimas elementas". Jeigu 1959 m. gyventojų surašymo duomenimis bendras gyventojų skaičius Lietuvoje buvo mažesnis negu 1940 m. (Latvijoje ir Estijoje jis buvo didesnis), tai šį reiškinį reikėtų aiškinti kitais faktais. Lietuvoje žymiai daugiau gyventojų sunaikino vokiškieji okupantai (Lietuvoje 200 tūkst., Latvijoje 90, Estijoje - tik 10 tūkst.). Be to, pokario metais apie 130 tūkst. gyventojų emigravo į Lenkiją.

2. PASIPRIEŠINIMAS IR LAISVĖS BYLA

Kartais susiduriama su nuomone, kad Lietuva atgauti nepriklausomybę galėjo tik palankių aplinkybių dėka ir tik diplomatinio keliu. Taigi ir didelės aukos buvo visai bereikalingos. Reikia pasakyti, kad tokia nuomonė nei originali, nei įtikinanti. Panašiai kai kas galvojo ir 1918-1920 metais ir tvirtino, kad Lietuvai kariuomenė nereikalinga. Įvykiai parodė, kad tai buvo absurdiškai klaidinga. Antrą kartą panašus klausimas iškilo 1940 m., kada prezidentas A. Smetona ir jam artimi bendradarbiai siūlė ginkluotu būdu pasipriešinti agresijai ir kautynių tvarka kariuomenei trauktis į Vokietiją. Vengiant "bereikalingų" aukų, šis planas nebuvo priimtas. Bet aukų nebuvo išvengta (Lietuvos kariuomenė išardyta, dalis vadų areštuota, išstremta ir žuvo). O svarbiausia-suteiktas pretekstas organizuoti "laisvus" rinkimus ir paskelbti apie "savanorišką" įsijungimą į SSSR. Nors daugelis valstybių formaliai nepripažino to "įsijungimo" teisėtu, bet absoliučiai nieko nedarė, kad ši lietuvių tautai padaryta skriauda būtų atitaisyta. Bet kitaip ir negalėjo būti, nes laisvė - ne dovanojama, ją reikia išsikovoti. Todėl 1941 m. sukilimas tarsi turėjo nuplauti tą kai kurių politikų neryžtingumą ir trumparegiškumą dėmę ir pasakyti pasauliui tiesą. Bet pasaulis tada skendo karo liepsnose ir negalėjo išgirsti mūsų tautos balsą. O vėliau tą

balsą stengėsi nuslopinti teigiant, kad 1941 m. sukilimas-tai hitlerininkų 5-tos kolonos darbas. Pareikšti protestą ir paneigti melą vėl reikėjo kraujo kaina. Kas skatino tautą griebtis ginklo?

Priežastys, mūsų nuomone, turėjo būti tokios:

1. Iš pirmųjų antros sovietinės okupacijos dienų pradėtos vykdyti represijos parodė, kad negalima tikėtis jokių demokratiškosios garantijų, taigi ir legalių priemonių taikymo laisvės klausimui spręsti. Nuo teroro buvo galima gintis tik ginklu.

2. Kovotojų gretose buvo pasklidusi nuomonė, kad okupacija negali būti ilga, kad Lietuvos likimas turėtų spręstis Taikos konferencijoje, arba kils naujas karas.

3. Lietuvis visa savo dvasia buvo suaugęs su gimtąja žeme ir dažnai pareiškėdavo, kad jam geriau numirti savam krašte, negu Sibiro tremtyje.

4. Masinis nenoras tarnauti okupantų kariuomenėje ir kovoti už svetmus idealus, vertė jaunus vyrus slapstyti, o geriausių savigynos būdų jie pasirinko ginkluotą priešinimąsi.

5. Ginkluotos akcijos yra geriau "pastebimos" negu taiki pogrindžio veikla, sukelia didesnę psichologinę efektą, o to kovotojams kaip tik reikėjo.

6. Ginkluota apsauga galėjo patikimiau užtikrinti ir kitokią pogrindžio veiklą (slaptos literatūros leidimą, vadovybės veiklą, ryšių slaptumą ir pan.)

7. Ginkluota kova stabdė ūkio griovimą (žymiai užsidėse "kolchozinimas").

Suprantama, kad vien ginkluota ir kitokia pogrindžio veikla nebuvo galima laimėti laisvės bylą. Bet jos negalėjo laimėti ir saujelė žmonių vien diplomatinėmis pastangomis. Ji turėjo remtis masėmis. Tik sujungus visų pastangas buvo galima tikėtis teigiamų rezultatų, kelti Lietuvos klausimą tarptautinėje arenoje, padėti formuoti užsienio visuomenės ir vyriausybių opiniją.

Okupantams ginkluotas pasipriešinimas buvo kur kas baisesnis, negu kitos pasipriešinimo formos. Ne veltui ir viena iš agento J. Markulio misijų buvo "nuginkluoti" pogrindį, įdiegti šios kovos beprasmiškumą ir t.t.

3. PASIPRIEŠINIMO REIKŠMĖ TAUTOS MENTALITETUI

Pasipriešinimas okupacijai svarbus ir tuo, kad siekiama išsaugoti

tautos sąmonėje jos moralines savybes, atsparumo, išsilaisvinimo viltį. Be šių bruožų negali išlikti tauta. Sovietijoje įkurtas “naujų žmonių fabrikas“ turėjo visa tai sutraiškyti ir pagaminti naują, sovietinį robotą-homus sovieticus.

Per visą okupacijos laiką, atsižvelgiant į technines-materialines sąlygas, buvo leidžiama gana daug pogrindžio leidinių. Eidami iš rankų į rankas jie pasiekdavo ne mažai žmonių. Okupuotoji Lietuva kūrė ir dainavo apie partizanus ir jų kovas dainas. Jos buvo (ir dabar dažnai tebėra) neatskiriama įvairių susibūrimų repertuarų dalis. Tuo tarpu sovietinės dainos daugiausia buvo atliekamos tik užsakytuose, “valdiškuose“ renginiuose. Neteko girdėti, kad kas dainuotų apie skambiu “liaudies gynėjų“ vardu pasivadavusius “stribus“. Jie buvo ir išliko tautos atmintyje tik okupantų talkininkais, apie kuriuos toji liaudis savo dainuokose tik linksmai pasišaipydavo.

Įkvepiantis buvo pačių kovotojų pavyzdys. Negaudami ir iš niekur nesitikėdami paramos bei atpildo, išskyrus čekisto kulką ar ilgus įkalinimo metus, jie metų metus nešė laisvės viltį, o pavojaus metu dažniausiai gyvi nepasiduodavo. Todėl okupacinė valdžia nesigailėjo lėšų, popierio ir eterio laiko visaip juos juodinti, niekinti, šlykščiai šmeižti. Buvo fabrikuojami liudininkų parodymai. Štai keletas tipiškų pavyzdžių. Vilkaviškio emgebistai visaip terorizavo kun. J. Lelešių, norėdami užverbuoti, kad šis šnipinėtų savo parapijiečius. Kunigas, nerasdamas kitos išeities, pasitraukė pas partizanus, laikė jiems pamaldas ir atlikinėjo kitas apeigas. Jam žuvus, propogandiniame leidinyje “Bažnyčios prieglobstyje“ S. Laurinaitis apibūdina J. Lelešių kaip sadistą, Marijampolės apskrityje nužudžiusį šeimą, prie motinos lavono išprievartavusį dukrą. Pateikiami liudininkų “parodymai“, kuriuos surašė patys emgebistai. Laisvėjimo metu pasikalbėjus su tais “liudininkais“, paaiškėjo, kad tai išgalvotos ir kankinimais išgautos istorijos. Vienas iš tokių “liudytojų“ parašė: “Visi tie 1949 m. “parodymai“ neverti nė sutrūnijusio grašio. Tai rezultatas badu marinimo vienutėje ir nardinimo po vandeniu surištomis rankomis ir kojomis“. ⁸¹⁾ Kun. Ylius 1974 m. parašė skundą Lietuvos SSR prokurorui dėl jo šmeižto filme “Kryžiaus šešėlyje“. “Filme rodomi Skardupio bažnyčios požemiai su ginklų sandėliais, nors ten jokio rūšio iš viso nebuvo. Kunigas nufilmuotas genėjant medžio šakas, o kalbama apie vaikų žudymą ir galvų kapojimą ir t.t. ⁸²⁾

Kaip paaiškinti, kad vis tiktai ir iš pogrindininkų tarpo yra pasitaikę šurpių išdavysčių. Ar tai iš tiesų žmonės be Dievo ir sąžinės?

Išdavysčių pateisinti negalima. Bet būtina pabrėžti, kad idėjinių išdavikų buvo gal vienas kitas. Prie jų taip pat negalima priskirti "infiltrantų", kurie su pogrindžiu nieko bendro neturėjo, o buvo tik kagebistų pasiūsti provokatoriais.

Reikėtų geriau pažinti čekistinio prievartavimo sistemą. Tam, kad palaužtų žmogaus valią buvo nesidrovima vartoti pačias šurpiausias poveikio priemones, nuo sadistiškiausių kankinimų iki moralinio teroro. Čekistai niekuo šioje srityje nunusileisdavo gestapininkams ar viduramžių inkvizitoriams. Kai iš pusgyvio išgaudavo vieną kitą paslaptį, kad vėliau galėtų kitų akyse kompromituoti ir šantažuoti, prasidėdavo "meduolio" metodo taikymas: štai koks gražus gyvenimas, visa tai galime suteikti... Buvęs KGB agentas K. Stanaitis, savanoriškai atsakinėjęs į klausimą kodėl jis tapęs agentu ir įsitraukė net į savo brolio paieškas bei padėjęs jį suimti, atsakė: "Aš norėjau gyventi". Į klausimą: "Norėjote gyventi bet kokia kaina?", agentas atsakė: "Taip. Mane moraliai sugniuždė."⁸³⁾

Kas negalėjo ką nors išduoti, buvo verčiamas rašyti viešus pareiškimus, dažniausiai padiktuotus pačių emgebistų. Sučiuptas ir reikiamai apdorotas žymus pogrindžio veikėjas J. Deksnys savo pareiškimą padarė tik po dešimt metų.⁸⁴⁾ Ir tai nebuvo nuoširdi išpažintis, tiesos atradimas, bet moraliai sužlugdyto asmens pagiežos išsiliejimas pačiam sau ir visam pasauliui. Kai kas galvoja, kad mažai tautai priešintis prieš galiūną buvo tik savižudybė (Prieš vėją nepapūsi). Todėl laikomas sektinu Konrado Valenrodo pavyzdys. tarnauti priešui, o lemiamu momentu - jam atkeršyti. Bet juk ne visiems užtenka nuopelnų tapti priešo patikėtiniu (ordino magistras, kaip Valenrodas). Dažniausiai sunku nustatyti ribą tarp sąmoningos apgaulės, konformizmo ir tiesiog niekšybės. Bet ir kiekvienas niekšas nori pateisinti savo elgesį, nors tarnavimas priešui dažniausiai atneša daugiau žalos, negu tariamas noras padėti tautai. Todėl ir mūsų pogrindininkai geriau pasirinkdavo mirti stovint, negu gyventi klūpant.

Pavieniai skaudūs nužmogėjimo atvejai negalėjo sugniuždyti visos tautos valią bei ryžtą, kuris atvedė į laisvės rytą.

4. KOVŲ ĮAMŽINIMAS

Lietuvių tautinėms tradicijoms būdingas mirusiųjų kultas. Tremtinių palaikai iš tolimųjų Rusijos vietovių pervežami į gimtąjį kraštą, Atrandamos partizanų kapavietės ir jie perlaidojami su

priderančia pagarba. Rengiami memorialai, statomi kryžiai ir paminklai. Būta pasiūlymų įrengti vienas didžiules nacionalines kapines, kaip Arlingtone, JAV. Bet lietuviai nori ir mirusiųuosius turėti arčiau savo namų... Įrengiamos memorialinės lentos, gatvėms, mokykloms suteikiami laisvės kovotojų vardai. Gausėja ir rašytiniai paminklai, užrašinėjami ir išleidžiami prisiminimai, įrengiamos ekspozicijos muziejuose. Tačiau, atrodo, kad mūsų mokykla silpnokai dar palaiko tautos laisvės kovos dvasią ir jaunoji karta po truputį tolsta nuo tų žygių atminimo.

Reikėtų daugiau jautrumo ir pagarbos ir likusiems gyviems rezistencijos dalyviams. Iki šiol tik pavieniai rajonai stengiasi sudarinėti laisvės kovotojų sąrašus, nėra rezistencijos dalyvių sąjungos, kuri vienytų ir rūpintųsi visais žengusiais pasipriešinimo keliais. Net kelios politkalinių sąjungos akcentuoja labiau nukentėjusiųjų, aukų, tautos "belaisvių", o ne kovotojų tradicijas. O juk ne visi politkaliniai buvo laisvės kovotojai, ir ne visi kovotojai tapo kaliniais. Nesuteikia kokius nors žyminis buvusiems rezistentams ir valstybė, dėl kurios prisikėlimo jie kovojo. Nesulaukia valstybės pripažinimo partizanų laipsniai ir apdovanojimai.

Pagal nuostatus rezistentų atminimo įamžinimo reikalais turėtų rūpintis Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. Tačiau nekorektiškas to centro vadovų parinkimas, sukėlęs didžiulį pačių rezistentų nepasitenkinimą, neleidžia tikėtis kokių nors ryškesnių rezultatų. Abejotina ar pagrįstas genocido aukų ir pasipriešinimo dalyvių sujungiamas į vieną, bendrą gyventojų kategoriją, į vieną tyrimo objektą.

ISNAŠOS

Citatos ir kitos nuorodos, kurių šaltiniai išvardinti toliau pateiktame literatūros ir šaltinių sąrašė - bibliografijoje, čia pažymimi sutrumpintai - pirmas skaičius parodo sąrašo eilės numerį, antras - puslapius.

- 1) 24,p. 43-44
- 2) 24,p. 148
- 3) 24,p. 157
- 4) 34,p. 146
- 5) M.Gregorauskas "Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940-1960", V. 960, p.78
- 6) 9,p. 63-64
- 7) "Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija", 1968, T.2, p.386
- 8) 25,p. 42-47
- 9) "1941-1952 metų Lietuvos tremtiniai", V.1993, T.1, p.19. Kai kas nurodo kitą skaičių - 400000. Bet tai, reikėtų manyti iš viso žmonių netektis per visą okupacijos laikotarpį.
- 10) "Lietuvių enciklopedija", V.1990, T.15, p.398, taip pat 27,p 25.
- 11) "Paskutinis liaudies vyriausybės narys", "Politika", 1990 m. Nr.5
- 12) 36,p. 100
- 13) 3,p. 58-61
- 14) 24,p. 54
- 15) 19, T. 15, 369. Pagal Report on the Select Commity to Investigate Communist Agression and the Forsed Incorporation of the Baltic States the USSR, III, p. 472-492.
- 16) 5,
- 17) MA CB RS BF 3105, l. 81-94, cit. iš "Nacionalistų talka hitlerininkams", V. 1970, p.24
- 18) 3,p. 65-68
- 19) "Į laisvę", 1961 m. Nr. 26-63, cit. iš 3, 89
- 20) Cit. iš "Nacionalistų talka hitlerininkams", V. 1970, p. 36-37.
- 21) 2,p. 18-21
- 22) Žiūr. B.Raila "Versmės ir verpetai" Bostonas, p. 32-33 ir 2, 41
- 23) 2,p. 42-43
- 24) 2,p. 106-107
- 25) "Laisvės kovų archyvas", 1991, T. 2, p. 84-88
- 26) S.Buchaveckas "Lietuvos vietinė rinktinė", LA 1944 05 18, Nr.96
- 27) Plačiau - 35,p. 343-351.

- 28) CVA f. 1476, A.1. b.3, l.110-111. Cit iš "Masinės žudynės Lietuvoje", V. 1965, t.1, p. 87-88
- 29) Žiūr. Ivan Jeleckich "Partizany Žemaitiji", V. 1986 (rusų k.)
- 30) "Lietuvių liaudis Didžiajame tėvynės kare", V. 1982, p.153
- 31) 40,p. 50, 65
- 32) 40,p. 77
- 33) 40,p. 234
- 34) J.Oguzas "Prieštaringi vertinimai. Kodėl? ", Tiesa, 1993 08 06
- 35) 2,p. 126-135.
- 36) 12,p. 49
- 37) J.Oguzas "Prieštaringi vertinimai. Kodėl? ", Tiesa, 1993 08 06
- 38) G.Katinas "Armijos Krajovos nusikaltimai", Tremtinys, 1993 06, Nr.13
- 39) 1,p. 69-119.
- 40) 1,p. 122-124.
- 41) Plačiau žiūr. V.Kazlauskas "Viskam pasiryžę" (Tėvynės apsaugos rinktinė), V. 1994
- 42) K.Kasparas "Laisvės kovų pradžia antrosios rusų okupacijos metu -3", "Laisvės kovų archyvas", 1994, T. 12, p.63
- 43) Dar besimokant Vokietijoje buvo diegiama mintis, kad gauta iš vokiečių ryšių technika netarnaus vokiečiams, o bus panaudota ryšiams su Vokietaičiu Švedijoje. Žiūr. "Hitleriniai parašiutininkai", V. 1966, p. 49.
- 44) V.Ašmenskas "Lietuvių tautinė taryba ir jos veikėjai", "Laisvės kovų archyvas", 1993, T.7
- 45) Prezidiumo organizatorius ir įkvėpėjas buvo Tauro apg. vadas A.Baltūsis-Žvejas. Plačiau žiūr. V.Selioko prisiminimus, LKA, 1994, T.11, p. 62-96
- 46) Žiūr. P.Pečiulaitis "Šitą paimkite gyvą", 1993, p. 25-26
- 47) Buv. LSSR VSK archyvas, I-jo sk, arch. B. 280, T.4, l. 30-34 ir LKA, 1995, T.13, p. 228-230.
- 48) Žiūr. V.Vyšniūnas "A.a.I.Pucevičių-Radvilą prisiminus", LA 1994 08 19
- 49) 46,p. 128-130
- 50) "Laisvės kovų archyvas", 1995, T.14, p. 56
- 51) "Laisvės kovų archyvas", 1993, T.7, p. 81
- 52) Žiūr. "Kruvinos žudikų pėdos", 1968, p. 209
- 53) "Laisvės kovų archyvas", 1993, T.7, p. 131-133
- 54) "Laisvės kovų archyvas", 1995, T.14, p. 151

- 55) 21,p. 9
- 56) "Communist Aggression Investigation", Washington, 1954. Ištr. iš 6,p. 434
- 57) LVRMA F. 142, Ap.1, B.2, l.96. Kitas šaltinis VSKA F.18, Ap.41. B.131, l.23 nurodo 36272
- 58) 21,p. 25
- 59) "Laisvės kovų archyvas", 1992, T.5, p. 47-48.
- 60) 33
- 61) 21,p. 70-71
- 62) 23, T.5, p. 58-60
- 63) 23, T.5, p. 480-485
- 64) Žiūr. E.Finkelšteino str. "Pasaulio lietuvyje", 1986, Nr.11
- 65) 21,p. 88
- 66) 36, 299-336. Kongresmeno Kersteno komisija 1953-56 m. tyrė komunizmo nusikaltimus.
- 67) A.Terleckas "Vytautui Landsbergiui", p.3
- 68) 14,p. 253
- 69) "Atgimimas", 1988 10 15, Nr.3
- 70) A.Terleckas "Vytautui Landsbergiui", p.9
- 71) "Atgimimas", 1988 11 22, Nr.8
- 72) "Atgimimas", 1988 11 22, Nr.8
- 73) "Atgimimas", 1988 11 22, Nr.8
- 74) Žiūr. 10
- 75) 17,p. 73
- 76) Skelbta leidiniuose "Kruvinos žudikų pėdos" ir "Buržuazinių nacionalistų siautėjimas Dzūkijoje" 1964
- 77) 9,p. 43-53
- 78) "Istorinę esmę reikia tikslinti", Voruta, 1995 03, Nr.9
- 79) R.Taagespera "Lietuva, Latvija, Estija", Kauno aidas, 1989 01 12, Nr.1(17), taip pat 27, p. 298 - 299
- 80) Pagal statist. metraštį "Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra" V. 1967, p. 24, 48
- 81) Ant. Žilinskas "Kunigas Justinas Lelešius...", Gimtasis kraštas, 1990, Nr.21
- 82) "Lietuvos katalikų bažnyčios kronika", T.3, p. 33-34
- 83) "Laisvės kovų archyvas", 1993, T.6, p. 132
- 84) J.Deksnyš "Iliuzijų sudužimas", Švyturys, 1962, Nr. 9-12.

BIBLIOGRAFIJA

1. "Armija Krajova Lietuvoje", Vilnius-Kaunas, 1995
- 1a. S.Abromavičius "Žalio Velnio takais", K. 1995
2. A.Bubnys "Lietuvių antinacinė rezistencija. 1941-1944". 1991
3. J.Brazaitis "Vienų vieni", V. 1990
4. "Buržuazinių nacionalistų siautėjimas Dzūkijoje", V. 1964
5. A.Damušis "Sukilimas laisvei, ne kerštui", Lietuvos aidas, 1993 08 13
6. J.Daumantas "Partizanai", 1984 (Lietuvoje fotogr. leid. 1990 m.)
7. A.Garmutė "Išėjo broliai", 1990
8. A.Garmutė "Motinėle, auginai", 1993
9. K.Girnius "Partizanų kovos Lietuvoje", 1990
10. "Iš naujausios Lietuvos istorijos", K. 1995
11. "Hitleriniai parašiutininkai", V. 1966
12. "Kai kurie istorijos faktai, Armija Krajova", V. 1993
13. G.Katinas "Armijos Krajovos nusikaltimai", Tremtinys, 1993, Nr.13
14. J.P.Kedys "Terorizuojama ir naikinama Lietuva. 1939-1991", 1994
15. "Kruvinos žudikų pėdos", V. 1968
16. "Laisvės kovų archyvas", T. 1-15, 1991-1995, T. 16, 1996
17. V.Landsbergis "Laisvės byla", V. 1992
18. "Lietuva. 1991 01 13", V. 1991 (atskirai-papildymai)
19. "Lietuvių enciklopedija", Bostonas
20. "Lietuvių laisvės kovos sąjūdžio deklaracija", LA 1994 11 17 , Nr.225
21. "Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja" M. 1986 (1992 m. leid.)
22. "Lietuvių liaudis Didžiajame tėvynės kare", V. 1982
23. "Lietuvos katalikų bažnyčios kronika"
24. "Lietuvos kovų ir kančių istorija", V. 1994
25. "Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose", V.K., 1994
26. "Masinės žudynės Lietuvoje", 1965
27. R.J.Misiūnas, R.Taagespera "Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940 - 1980", V. 1992
28. "Nacionalistų talka hitlerininkams", 1970
29. P.Narutis "Tautos sukilimas. 1941", 1994
30. Nenugalėtoji Lietuva", 1993, T. 1-2, 1995, T. 3
31. J.Oguzas "Prieštaringi AK vertinimai. Kodėl? ", Tiesa, 1993, Nr.150

32. "Paskutinis liaudies vyriausybės narys", Politika, 1990, Nr.5
33. M.Pocius "Tautos genocidas:okupantų tarnų raportas Maskvai", Lietuvos rytas, 1995, Nr.138
34. A.Rakūnas "Klasių kova Lietuvoje" V. 1976
35. A.Ramanauskas "Daugel krito sūnų", V. 1991
36. S.Raštikis "Kovose dėl Lietuvos", T. 1-1956, T. 2-1957
37. V.Sidzikauskas "Lietuvos diplomatijos paraštėje", V. 1994
38. "Sukilimas (1941 m.birželio 22-25)", V. 1994, II dalis 1995 m.
39. K.Škirpa "Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti", Vašingtonas 1973 m.
40. P.Štaras "Partizaninis judėjimas Lietuvoje", V. 1966
41. P.Pečiulaitis "Šitą paimkite gyvą", V. 1993
42. R.Taagespera "Lietuva, Latvija. Estija", Kauno aidas, 1989, Nr.1
43. A.Terleckas "Vytautui Landsbergiui", 1993
44. R.Vabalas "BDPS kovų ir kančių keliai", Kardas, 1993, Nr. 4-7
45. T.Venclova "Klaidų sakralizavimas", Lietuvos aidas, 1993 06 17
46. L.Vilutis "Likimo mozaika", V. 1992
47. "Vytis" Nr. 1-3, 1993 leid.

TURINYS

Pratarmė.....	3
---------------	---

ĮVADAS

1. Rezistencijos formos, etapai ir mastas	4
2. Rezistencijos istorijos šaltiniai ir tyrinėjimai	12

REZISTENCIJA PIRMAISIAIS OKUPACIJOS METAIS

1. Pogrindžio organizavimasis	13
2. Sukilimas	16
3. Lietuvių rezistencinė veikla užsienyje 1940-1941 m.	19

ANTIHLITERINĖ REZISTENCIJA

1. Slaptosios organizacijos ir jų veikla	20
2. Vyriausias Lietuvos išlaisvinimo komitetas	24
3. Neorganizuotas priešinimasis ir legali antihitlerinė veikla	26
4. Pogrindžio spaudos apžvalga ir kai kurios išvados	28
5. Kitų valstybių organizuota rezistencija Lietuvoje	29

LAISVĖS KOVOS 1944-1956 METAIS

1. Priešinimasis pirmaisiais pokario metais	33
2. Laisvės kovos apygardos	35
3. Pogrindžio susivienijimas	45
4. Paskiros savarankiškos pogrindžio grupės	47
5. Lietuvių rezistencija užsienyje	49
6. Ginkluoto pogrindžio nuslopinimas	53
7. Žymesnieji pogrindžio organizatoriai ir vadai	57

POGRINDIS NAUJOMIS KOVOS SĄLYGOMIS

1. Politinės aplinkybės ir kovos pobūdis	65
2. Lietuvos Laisvės Lyga (LLL)	67
3. Kova dėl tikinčiųjų teisių	69
4. Kova dėl žmogaus teisių	72

5. Kitos disidentinės grupės ir pogrindžio spauda	73
6. Kai kurie 1956-1988 metų laisvės kovotojai	75

ŽYGIS Į NEPRIKLAUSOMYBĘ. DAINUOJANTI REVOLIUCIJA

1. Paskutiniojo etapo politinė situacija	78
2. LPS įsikūrimas ir veikla pirmaisiais metais	79
3. Nepriklausomybės atstatymas ir kova dėl jos išsaugojimo	81

LAISVĖS KOVŲ REIKŠMĖ IR ATMINIMO ĮAMŽINIMAS

1. Pasipriešinimo reikšmė Lietuvos genofondo apsaugai	86
2. Pasipriešinimas ir laisvės byla	81
3. Pasipriešinimo reikšmė tautos mentalitetui	90
4. Kovų įamžinimas	91

IŠNAŠOS	94
---------------	----

BIBLIOGRAFIJA	97
---------------------	----

V. Gurskis "Lietuvių laisvės kovos" 1940-1990 (Istorijos bruožai),
V. 1996.

Leidinyje apžvelgiami lietuvių pasipriešinimo istorijos bruožai
nacių ir sovietinės okupacijos metais, pateikiami atskirų kovos
periodų vertinimai.

UDK 947.45

Vincas Gurskis
LIETUVIŲ LAISVĖS KOVOS 1940-1990
(Istorijos bruožai)

"Varpo" priedas, SL 2209

Maketavo Vydūnas Gurskis, redagavo Petras Averka.

Formatas 84X108 1/32. 6,4 sąl. sp. lanko. Tiražas 1500 egz.

Spausdino Vilniaus 1-osios politechnikos mokyklos spaustuvė,

Pamėnkalnio 11, 2000 Vilnius.

Įsakymo numeris 126.